

Ιφιγένεια Χρυσόχου

Μαρτυρική Πορεία

Το χρονικό της ομηρίας

1922-1924

Μες στους αλαλαγμούς της χαράς για τη λευτεριά, η μαχαιριά στα σωθικά μας: χτύπησαν την Κύπρο.

Η «Ξεριζωμένη Γενιά», το χρονικό της προσφυγιάς, που ετοιμαζόταν να τυπωθεί, σα συνέχεια της «Πυρπολημένης Γης», του χρονικού της μικρασιατικής ζωής και του ξεριζωμού, έμεινε στη μέση. Σειρά πήρε «η Μαρτυρική Πορεία», το χρονικό της ομηρίας.

Με το αυτί στο ραδιόφωνο, το μάτι στις εφημερίδες, την καρδιά και τη σκέψη στην Κύπρο, τις μνήμες στη Μικρασία γράφτηκε το βιβλίο. Τόγραψε ο πόνος, η αγάπη, η οργή, η διαμαρτυρία. Ένας πυρακτωμένος χείμαρρος χύθηκε στο αίμα. Μες στις οδύνες της λάβας έγινε η κυοφορία και ο τοκετός.

Τα γεγονότα είναι αληθινά. Τα πρόσωπα και τα ονόματα, εκτός από δύο, πραγματικά. Ο ήρωας του βιβλίου, ο Γιάγκος Πιλαφάς, που έζησε το δράμα της ομηρίας, μένει στην Αθήνα στην Καλλιθέα.

Σεπτέμβρης 1974

Πριν καλοπατήσει το πόδι του στο Κουμερκάκι, του φώναξε ο Τούρκος κομισάρης, που ξεχώριζε έναν έναν τους άντρες.

—Εσύ, απ' εδώ!

Βρε, αυτός δεν είναι ο Χουσεΐν, ο γιος του Αλή, που πουλάει κάθε Δευτέρα στο παζάρι της Μαινεμένης τσίκουδα με την κούπα; «Μια κούπα γεμάτη μισό μεταλλίκι». Αμάν, κήκε... Σίγουρα θα τον γνώρισε. Να ξέρει άτζεμπα ότι πήγε εθελοντής στην Άμυνα; Να ξέρει ότι από το Είκοσι πολεμάει τους Τούρκους; Πότε στη Θράκη, πότε στα βάθη της Μικρασίας; Καλά που φοράει πολιτικά. Δικιά του ήταν η ιδέα. Μόλις έφτασε στη Μαινεμένη και είδε το φευγιό του κόσμου και τον κίνδυνο, πέταξε τα στρατιωτικά και φόρεσε πολιτικά. Του τύλιξε κ' η αδερφή του, το Δεσποινιό, ένα καμπανί στο κεφάλι. «Ίδιος κι απαράλλαχτος Τούρκος, του λέει, κανένας δε θα σε καταλάβει».

—Ε, εσένα μιλάω! Τι στάθηκες εκεί και κοιτάς σα χαζός; Απ' εδώ, είπα! Δεν είσαι ο Γιάγκος ο Πιλαφάς, ο γιος του Γιώργη του τσιφλικά, από τη Μαινεμένη;

Νάτο Τον γνώρισε . . . Τώρα είναι χαμένος.

—Μπρος, περπάτα!

Που να περπατήσει; Ολόκληρη η Μικρασία στη Σμύρνη είναι χυμένη.

Άνοιξε ο Χουσεΐν με τη μπούκα του όπλου δρόμο. Ακολουθούν οι ρωμιοί και ξωπίσω άλλοι δυο Τούρκοι με ξιφολόγχες ... Αν κοτάς, κάνε πως το σκας. Εκεί στον τόπο θα μείνεις. Δυο μέρες τώρα, που μαζεύουν τους άντρες, δε χωρατεύουν.

Ολόκληρο το πρωινό μπαينوβγαίνει ο Χουσεΐν στο καρακόλι. «Να είπε τίποτα ο Τούρκος; Να μην είπε;» Αλέθει ασταμάτητα το μυαλό του Γιάγκου. Όχι, δεν είπε. Κανένας δεν τον ρώτησε. Ούτε καν του δώσανε σημασία.

Πριν βραδιάσει, τους κουβάλησαν στο κονάκι. Πήχτρα το αντρομάνι στον αυλόγυρο. Εκεί του ήρθε η ιδέα. Από τούτη τη μεριά οι αιχμάλωτοι πολέμου, στρατιωτικά ντυμένοι. Από την άλλη οι όμηροι, με πολιτικά. Ανάμεσά τους και παιδιά γύρω στα δεκαπέντε. Όσους Μικρασιάτες βρουν με στρατιωτικά, τους εκτελούν αμέσως ή τους στέλνουν στην κρεμάλα. «Να, γκιαούρ, που σήκωσες όπλο ενάντια στην πατρίδα σου την Τουρκία; Προδότης είσαι και σαν προδότης θα πεθάνεις».

Ο Γιάγκος πρέπει να ξεφύγει απ' εδώ να πάει καρσί με τους πολίτες.

Κάθε τόσο και κουβαλούν καινούργιες φουρνιές. Πήξανε. Δε χωράνε πια άλλοι. Τόφερε απ' εδώ, τόφερε απ' εκεί ο Πιλαφάς, στριμώχτηκε, σκούντησε, σκουντήχτηκε και βρέθηκε στην άκρη. Μια δρασκειλιά, και νάτον με τους όμηρους. Τον βοήθησε και το σκοτάδι. Τρυπώνει ανάμεσα στους πολίτες. Κανείς δεν τον πήρε χαμπάρι. Εκεί που χώνεται όλο και πιο βαθιά, για να μη φαίνεται, πέφτει ανάμεσα σε συμπατριώτες του.

—Βρε ο Γιάγκος ο Πιλαφάς!

—Δεν ήσουνα στη Ραιδεστό;

—Που σε πιάσανε; Ρωτάνε όλοι μαζί: ο Κώστας ο Γιαλαμάς, ο Γιώργος ο Χούμπλης, ο Δημήτρης ο Μαχαίρας...

Πολλοί είναι της Άμυνας. Πήρε ανάσα ο Γιάγκος. Δεν είναι μόνος.

—Πώς βρεθήκατε όλοι μαζί;

—Όλους μαζί μας πιάσανε στο Κορδελιό, στην Άγια Άννα. Εσένα;

—Στο Κουμερκάκι... Έφυγα απ' το Κορδελιό με την ελπίδα να μπαρκάρω απ' τη Σμύρνη.

—Στο Κουμερκάκι πιάσανε τον ξάδερφό σου, τον Κώστα το Νάζο.

Σώπασαν. Κάθισαν κατάχαμα. Ο ένας κολλητά στον άλλο.

Σταμάτησαν πια να κουβαλάνε. Άχνα δεν ακούεται.

Ξαφνικό πιστολίδι τάραξε τη βουβαμάρα της νύχτας. Τινάχτηκαν οι ψυχές. Την ίδια στιγμή πατάνε τα σκυλιά τα ουρλιαχτά. Πρώτα αρχίζει ένα σκυλί με ψιλή διαπεραστική φωνή. Είναι ένα κλάμα συρτό και τσιριχτό. Μονομιάς, λες από σινιάλο, αρχίζουν να ουρλιάζουν και τ' άλλα τα σκυλιά. Κοντινά και μακρινά. Σέρνουν φωνές βραχνές και στριγγλιές. Βαθιές και σουβλερές. Όλο πόνο και παράπονο. Ένα μοιρολόι που ραΐζει και ξεσκίζει.

—Για καλό δεν ουρλιάζουν τα σκυλιά.

— Κλαίνε την κατάντια της Ρωμιοσύνης.

— Κλαίνε για ό,τι μας μέλλεται.

Ξαφνικά, στην καρσινή μεριά, όπου είναι οι στρατιώτες, γίνεται μεγάλη φασαρία. Ξεχωρίζουν έναν έναν τους Μικρασιάτες.

—Μπάσταρδε, εσύ δεν είσαι ο γλασατζής απ' τα Μορτάκια; Εθελοντής στην Άμυνα, ε;

—Κερατά, δε φτάνει που κρέμασες το κάντρο του Βενιζέλου στον καφερέ σου, ήθελες να γίνεις και χωροφύλακας...

—Πεζεβέγκι, πήγες στον ρωμείο στρατό να πολεμήσεις! Ποιον; Εμάς... Ήρθε η ώρα να πληρώσεις.

Μάζεψαν καμιά πενηνταριά.

—Που να τους πάνε;

Σε λίγο ακούστηκαν απανωτές μπιστολιές.

Χοροπήδηξε ο τρόμος στις καρδιές.

—Τους σκότωσαν!

Ζάρωσαν τα κορμιά. Ζάρωσαν οι ψυχές. Έγιναν ένα κουβαράκι αγωνία και τρόμος.

—Δεν μπορεί... Δεν μπορεί... Θεέ μου, πώς δεν εμποδίζεις;

Η νύχτα δε λέει να τελειώσει.

Ο Γιάγκος ο Πιλαφάς τάχει ακόμα χαμένα. Αδύνατο να συνεφέρει. «Βρε, πώς αναποδογυρίστηκαν όλα έτσι μονομιάς! Πώς γκρεμίστηκε ξαφνικά η Μικρασία! Που πάνε οι λαχτάρεις της φυλής; Που το μεθύσι της ρωμιοσύνης; Κ' η λευτεριά; Ήρθε, έκανε «τζα», κ' έγινε άφαντη. Και πώς την καρτερούσαν! Απ' τα γενοφάσκια του άκουε ο κάθε ρωμιός ότι ελληνικά είναι τούτα τα μέρη. Δικιά τους ανέκαθεν η γη που ζούνε. Άδικα πατάει τα χώματά τους, μισή χιλιάδα χρόνια, τώρα ο Τούρκος.

Πριν πάει στο σκολειό ο Γιάγκος, τραγούδια της λευτεριάς και της Ελλάδας άκουε στο σπίτι. Μόλις τέλειωσε το Αρρεναγωγείο, μπήκε στη Μπάντα της Μαινεμένης να μάθει μουσική, για να παίζει τα εθνικά μας άσματα. Μπήκε μαζί με τα αγόρια της ηλικίας του: τον Μιχάλη τον Τζαφέρη, τον Σπύρο τον Μαντζαβίνο, τον Γιώργο τον Καβούκα, τον Νίκο και τον Κώστα Ζατζηαντωνίου, τον ξάδερφό του τον Πανάνη...

Εκεί βρήκε και τους μεγαλύτερους. Πήγαιναν όλοι μαζί τ' απόγεμα στο Παρθεναγωγείο, όταν σκολνούσαν τα κορίτσια, να κάνουν μάθημα με τον αρχιμουσικό μουσιού Ντανιέλ. Μόλις έφευγε ο Ντανιέλ, άρχιζαν αυτοί να παίζουν τον Εθνικό Ύμνο. Να παίζουν το: «Μαύρη είν' η νύχτα στα βουνά ...»

«Εσείς τον Τούρκο σφάξατε, τον τύραννο σπαράξατε. Να ζήσει το σπαθί μου, να αναστηθεί η ψυχή μου...»

«Βενιζέλε μας, Πατέρα της πατρίδος ...»

Περνούσαν οι Τούρκοι απ' έξω. Χαμπάρι δεν παίρνανε τι γινόταν κάτω απ' τη μύτη τους.

Από μήνες ετοιμάζανε πατριωτικά άσματα για την υποδοχή των Ελλήνων. Κ' εκείνη την Παρασκευή, στις οχτώ του Μάη του 1919... Πώς να την ξεχάσουν! Ολόκληρη η μπάντα βγήκε να προϋπαντήσει με εθνικά εμβλήματα τον στρατό μας. Ποιος θα μπορούσε να μιλήσει για την τρέλα, το πάθος, τη φρενιτιδα; Λαμπάδα της Λαμπρής η καρδιά έλιωνε από την ευτυχία. Λιγοθυμούσε η ψυχή από τη συγκίνηση. Στάλαζαν τα μάτια χαρά και λαχτάρες.

Σημαιοφόρος μπροστά στον Ελληνικό Στρατό ήταν ο Μαινεμενλής, ο λοχίας Καρακολουξής. Είχε φύγει με τον διωγμό του Δεκατέσσερα για την Ελλάδα. Πολέμησε στο Σκρα. Και νάτον τώρα να οδηγεί τους ελευθερωτές μας...

Ύστερα απ' τον ενθουσιασμό για τη λευτεριά, το ρίξαν τα αγόρια της Μαινεμένης στη μουσική. Πήραν τα όργανα της μπάντας και ξεκούφαιναν τον κόσμο με εμβλήματα και άσματα της λευτεριάς. Πριν κλείσουν τα δεκαοκτώ, ξεκίνησαν όλα μαζί για τον Μπαλτσόβα, να καταταγούν εθελοντές. Στα γραφεία ήταν ο Καρακολουξής. Μια χαρά τα βόλεψε με την ηλικία τους. Δυο μήνες γυμνάσια, και ξεκίνησαν με τη Μεραρχία Σμύρνης για τη Θράκη. Μαζί με τον Πιλαφά ντύθηκαν φανταράκια κι ο Αθανασέλης, ο Μπούτζαλης, ο Καζάκος, ο Βλάχος, ο Νικολέλης, ο Ρήνογλου, ο Τζαφέρης, ο Πανάνης, ο Χατζηαντωνίου. Που να τους θυμηθείς όλους... Στην αρχή με το 27ο Σύνταγμα κ' ύστερα με το 28ο τράβηξαν για την Αρτάκη. Απ' εκεί με το θωρηκτό «Κιλκίς» αποβιβάστηκαν στις 6 του Ιούλη στα Ηρακλειά. Τα ξημερώματα κιόλας παραδόθηκαν τα Ηρακλειά. Την ίδια μέρα καταλάβανε και τη Ραιδεστό. Η Μεραρχία Σμύρνης θαυματοουργούσε. Όλες οι μεραρχίες θαυματοουργούσαν τότε. Η Μεραρχία Ξάνθης μπήκε στο Ουζούν Κιοπρού, τη Μακρά Γέφυρα. Ο λοχαγός Καβράκος, ο ίδιος που είχε μπει στη Μαινεμένη, αιχμαλώτισε κοντά εκατό στρατιώτες. Οι κυριώτερες ληστοσυμμορίες του Τούρκου συνταγματάρχου Τζαφέρ Ταγιάρ εξουδετερώθηκαν. Ύστερα απ' το Ουζούν Κιοπρού έπεσε στις 12 του Ιούλη με κάποια αντίσταση η Αδριανούπολη. Την άλλη μέρα ήρθε ο βασιλιάς Αλέξανδρος. Ο φίλος του ο Παντελόπουλος ήταν εκεί. Αργότερα του μιλούσε για την υποδοχή του βασιλιά. «Πανζουρλισμός, χαλασμός κόσμου! Μάδησαν τους μπαξέδες. Δεν άφησαν άνθος σε σπίτι και σε κήπο. Στόλισαν τα μπαλκόνια. Στήσανε λουλουδένιες ασίδες. Ραίνανε τον βασιλιά και την ακολουθεία του. Ο κόσμος αλάλαζε από χαρά και ενθουσιασμό. Βδομάδες γλεντούσε η Αδριανούπολη τη λευτεριά της».

Κάθε μέρα και νέες προελάσεις. Η Θράκη ξαναγινόταν ελληνική... Οι Τούρκοι, άτακτοι και τακτικοί, όλο και διαλύονταν. Έτσι, το κίνημα Ταγιάρ τέλειωσε, πριν καλοαρχίσει.

Δε θα ξεχάσει ο Γιάγκος πως συλλάβανε τον Ταγιάρ...

Το 28ο Σύνταγμα στρατοπέδευε τότε στο Μπαμπά Εσκή. Μπροστά ήταν ο Γιάγκος, όταν ήρθε ένας Θρακιώτης, ο Ιωάννης Κατσαούνης, καβάλα στο άλογο μαζί μ' έναν Τούρκο λοχία... Ζήτησε τον συνταγματάρχη Γρηγόριο Γουλιανό. «Τι θες;» ρώτησε ο συνταγματάρχης. «Έπιασα τον Ταγιάρ». «Πώς, που, πότε;» «Χτες τα ξημερώματα στο μαντρί μου. Εκεί που άρμεγα, έρχεται ο παραγιός μου και παίρνει το σταμνί με το νερό. «Που το πας;» ρώτησα. «Ένας περαστικός ζητάει να πει». «Νάρθει να του δώσω γάλα». «Είναι χτυπημένος». Ψυλλιάστηκα. Πάω με τον συνεταίρο μου και βλέπω έναν άντρα να στηρίζεται με δυσκολία σ' ένα δέντρο. Γεμάτο μελανιές και γρατζουνιές το μούτρο. «Τι έχεις;» «Έπεσα απ' τη φοράδα μου». «Ποιος είσαι;» Δεν ήθελε να πει. Τον πάω με τον συνεταίρό μου στο Μποστανλή και τον παραδίνω στον μουχτάρη. Μόλις τον είδε ο λοχίας Χουσεΐν ογλού, αυτός που είναι μαζί μου, είπε ότι είναι ο Ταγιάρ. Εγώ τότε τράβηξα ίσια εδώ, για να σας ειδοποιήσω».

Αμέσως διατάζει ο διοικητής και ξεκίνησαν είκοσι ιππείς. Μαζί κι ο Πιλαφάς. Στο δρόμο βλέπουν νάρχεται ένα αμάξι. Μέσα ήταν ο Ταγιάρ. Παραδόθηκε χωρίς καμιά αντίσταση. Ύστερα απ' τη σύλληψη του Ταγιάρ, έκανε κατάσχεση το 28ο Σύνταγμα και τα τριάντα όργανα της μπάντας του. Ο Γιάγκος πήρε την κορνέτα. Του είπαν ότι με αυτήν έπαιζε ο ίδιος ο Ταγιάρ και πως ύστερα τη χάρισε στην μπάντα του.

Την ίδια μέρα κιόλας ρίχτηκαν οι μουσικοί στη δουλειά. Ο Κώστας ο Χατζηαντωνίου, από τη Μαινεμένη, μέρα νύχτα αντέγραφε τις πάρτες και τις παρτιτούρες. Ο αρχιμουσικός Παντελής Ντάφος, απ' τη Φλώρινα, μαζί με τον Θεόδωρο Λάζο, από τη Νάουσα, άρχισαν τις πρόβες. Γρήγορα η μπάντα του 28ου Συντάγματος ήταν έτοιμη. Όλοι οι μουσικοί είναι Μικρασιάτες και Μακεδόνες. Είναι τόσο καλοί, που γίνονται παντού περιζήτητοι. Παίρνουν τον Γιάγκο στη Δέκατη Μεραρχία με αρχιμουσικό τον Ταχτατζή. Ενθουσιασμένοι, γεμάτοι πατριωτικό ζήλο και πάθος παίζουν, όπου πάνε. Παίζουν εμβατήρια κι όλα τα τραγούδια του «Γιου του Ψηλορείτη». Στην Προύσα, στο Παζάρ Κιόι, στα Μουδανιά, στην Κίο. Στην Κίο βρίσκονταν, όταν έχασε ο Βενιζέλος τις εκλογές. Τότε διώξαν όλους τους αξιωματικούς. Έφυγε ο μέραρχος Μαζαράκης Αινιάν. Στη θέση του ήρθε ο Σαμίλας. Πάει ο συνταγματάρχης Γουλιανός, που πολέμησε στο Βερντέν, όπου έχασε το δεξιό του μηρό. Σ' ένα γαλλικό νοσοκομείο του βάλανε λαστιχένιο. Πάνε τόσοι και τόσοι... Όλοι τους αντικατασταθήκανε με τους αιχμαλώτους του Γκέρλιτς, που είχαν παραδοθεί στο Ρούπελ. Οι ανθυπολοχαγοί έγιναν λοχαγοί. Οι λοχαγοί συνταγματάρχες, και αναλαμβάνουν τη διοίκηση του Ελληνικού Στρατού. Τότε άρχισε η μεγάλη εκστρατεία για τον Σαγγάριο. Στα Κιούπλια, πριν απ' την Κιουτάχεια, έγινε συμβούλιο. Στο Μικρό

Επιτελείο ήτανε κι ο Πιλαφάς. Εγωισμοί, μικρότητες, πείσματα... Διατάζει ο συνταγματάρχης: «Απ' εδώ θα γίνει η εκστρατεία. Είναι συντομότερα». Ο υπασπιστής Νικολόπουλος λέει να μην προχωρήσουν απ' εκεί. «Εκεί πέφτουμε σε χαράδρα. Θα μας θερίσει το τουρκικό πυροβολικό». Πατάει φωνή ο συνταγματάρχης. «Δε μου λέτε, εσείς διευθύνετε ή εγώ;» Και τράβηξαν μπροστά. Πριν βαδίσουν πέντε χιλιόμετρα, άρχισαν από τα τριγυρινά υψώματα να πέφτουν βροχή οι οβίδες. Πολλοί φαντάροι σκοτώθηκαν. Απ' τους πρώτους, που πέσανε ήταν κι ο συνταγματάρχης. «Το Χριστό σου! φώναζε ο υπασπιστής, με το πείσμα σου έφαγες τόσα παιδιά. Έφαγες και το κεφάλι σου». Ο Γεώργιος Κοσμόπουλος, κουμπάρος του βασιλιά Κωνσταντίνου, ανέλαβε το σύνταγμα. Μαζί του κι ο αδελφός του Αλέξανδρος Κοσμόπουλος. Υπασπιστή του Συντάγματος έκανε τον γαμπρό του Κορφόπουλο.

Πριν φτάσουν στον Σαγγάριο, κατέλαβαν, με αρκετή αντίσταση, το Εσκή Σεχήρ. Πολλά παλικάρια πέσανε εκεί. Παρ' ολίγο να συλλάβει η ομάδα του Πιλαφά τον Κεμάλ. Ήταν κρυμμένος σ' ένα βαγόνι. Ωσπου να τον πάρουν χαμπάρι, πρόφτασαν και τον φευγάτισαν οι δικοί του. Στο Εσκή Σεχήρ ήρθε ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Έδωσε τον Μεγαλόσταυρο. Παρασημοφόρησε τις σημαίες. Μοίρασε παντού παράσημα. Απ' το Εσκή Σεχήρ ξεκίνησαν για την Άγκυρα. Καθώς προχωρούν, τους κυριεύει η απελπισία. «Που πάνε; Τι ζητάνε εδώ στα βάθη της Μικρασίας; Μέρη άγονα. Αφιλόξενα. Που η ομορφιά κ' η ευφορία των παραλίων; Πώς βρέθηκαν απ' τη Γη της Επαγγελίας σε τούτον τον ξερότοπο; Ούτε νερό, ούτε πράσινο. Και παντού Τουρκιά. Τουρκιά πρωτόγονη, αμόρφωτη, φανατισμένη.

Οι δυσκολίες όλο και μεγάλωναν. Φτάσανε στον Γόρδιο Δεσμό του Μεγάλου Αλέξανδρου. Στρατοπέδευσαν στο Καλέ Γκρότο, τρεις ώρες όξω απ' την Άγκυρα. Εκεί κορυφώθηκε το δράμα. Πολεμούν σκληρά, λεονταρίσια. Πολεμούν χωρίς όπλα, χωρίς πολεμοφόδια, χωρίς τρόφιμα. Πολεμούν κάτω από συνθήκες αφόρητες. Κάνουν έκκληση στους συμμάχους. Ζητούν βοήθεια. Εκείνοι στέλνουν όπλα στους Τούρκους. Ρέγγες στους Έλληνες. Λύσσαξαν στη ρέγγα. Τα όπλα που διέθεταν λιγοστά και παμπάλαια. Σκουριασμένα, σχεδόν άχρηστα. Οι Τούρκοι με σύγχρονο οπλισμό. Άφθονα τρόφιμα. Σε προνομιούχες θέσεις. Ασύγκριτα περισσότεροι. Τους χτυπούν από παντού. Ο αγώνας άνισος. Κι όμως οι Έλληνες πολεμάνε! Πολεμάνε με το κορμί, με την ψυχή, με την καρδιά. Πολεμάνε απεγνωσμένα, χωρίς πια ελπίδα ... Κι άρχισε η αγανάκτηση, το παράπονο, η διαμαρτυρία. Βρίζανε τον αίτιο: «φταίει ο Βενιζέλος. Αυτός έκανε την αρχή». «Όχι, φταίει που έχασε ο Βενιζέλος. Τώρα θα είχαμε τη Θράκη, την Πόλη, τη Σμύρνη, τα παράλια». «Φταίει ο βασιλιάς που μας έστειλε εδώ, στου διαβόλου τη μάνα». «Άλλοι αρχίσανε τον χορό. Αυτός έπρεπε να συνεχίσει». «Φταίνε οι σύμμαχοι. Αυτοί φταίνε. Ξεσηκώνουν τους λαούς. Μοιράζουν υποσχέσεις και τελικά πάνε με όποιον τους συμφέρει». «Για όλα τα δεινά μας φταίνε οι σύμμαχοι.» «Μας κορόιδεψαν οι

σύμμαχοι. Μας πρόδωσαν. Έπρεπε να μπορούσαμε να στηριχτούμε στις δικές μας δυνάμεις. Να δούνε τι θα πει Έλληνας ...» «Φταίει η διχόνοια κ' η φαγομάρα μας». «Φταίει το παλάτι με τη Γερμανίδα». Φταίει τούτο, φταίει τ' άλλο.

Τώρα, που θα πάει αυτό; Κι αρχίζει στον Σαγγάριο η σύμπτυξη, η υποχώρηση. Απελπισμένοι, κακοπαθιασμένοι φτάνουν με το Τρίτο Σώμα στο Εσκή Σεχήρ. Εκεί τους φόρτωσαν στα βαγόνια και τους κατέβασαν στην Κίο. Απ' την Κίο πάλι στη Ραιδεστό. Σκοπός τώρα να πάρουν την Τσατάλτζα και συνέχεια να μπούνε στην Πόλη. Ξαναφούντωσαν τα όνειρα. Φτέρωσαν οι ελπίδες. Θέριεψαν οι λαχτάρεις... «Το 1922 θα είναι η πιο σημαντική χρονιά για τη ρωμιούση! Σταθμός για την ιστορία! Η Κωνσταντινούπολις, το Σύμβολο των Συμβόλων, πάλι ελληνική!»

Ξαφνικά, αντί για την Πόλη, διαταγή να φύγουν το 27ο, το 28ο και το 29ο Σύνταγμα στη Σμύρνη. Να ενισχύσουν, λέει, το μέτωπο...

Στην Πούντα τους περίμενε η πιο οδυνηρή έκπληξη. «Ποιο μέτωπο; Το μέτωπο έσπασε. Ο στρατός μας φεύγει, φεύγει... Η Μικρασία αδειάζει...» Πάει ο υπασπιστής Κορφόπουλος στο Αρχηγείο του Χατζηανέστη. Η διαταγή ήταν να τραβήξουν τα καράβια για τη Χίο. Κακώς ήρθαν στη Σμύρνη. Όσοι Μικρασιάτες θένε, μπορούν να πάνε στα σπίτια τους, να δούνε τους δικούς τους και να γυρίσουν μέσα σε δυο μέρες. Πήγε ο Γιάγκος στη Μαινεμένη. Όλοι στο πόδι. Έτοιμοι για φευγιά. Η μισή πόλη άδειασε κιόλας. Οι αδερφές του, η Αιμιλία και το Δεσποινιό στα μαύρα, πρησμένες από το κλάμα. «Που είν' ο πατέρας»; «Πέθανε χτες. Σήμερα τον θάψαμε. Του κατέβηκε νταμπλάς!» «Πώς; Γιατί;» «Δεν μπόρεσε να αντέξει στο ξαφνικό.» «Που θα πάμε; Τι θα γίνει τόσο βιος; Που θα αφήσουμε τα ζωντανά; Αν σκοτώθηκε ο γιος μου;» Μοιρολογούσε ολόκληρη την προχθεσινή μέρα. Εκεί που έκλαιγε, απόμεινε στον τόπο».

Ετοίμασε ένα αραμπά ο Γιάγκος. Φόρτωσαν ό,τι μπορούσαν και τράβηξαν για το Κορδελιό. Φεύγει ο Γιάγκος για τη Σμύρνη να μπαρκάρει για την Ελλάδα. Τα βαπόρια είχαν φύγει. Οι Μικρασιάτες στρατιώτες απόμειναν με ανοιχτό το στόμα. Τώρα, τι θα κάνουν; Που να πάνε; Γυρίζει ο Γιάγκος στο Κορδελιό. Είχαν κουβαληθεί κιόλας οι πρώτοι τσέτες. Άγριοι, βρώμικοι, κουρελιάρηδες χύμηξαν στο πλιάτσικο. Άρχισαν το μακελειό. Χρύσωναν τα κέρατα απ' τα κουρμπάνια, που άρπαξαν απ' τους Ρωμιούς, τα έσφαζαν, τα έψηναν και ρίχνονταν στο φαγοπότι. Πατούσαν τα σπίτια. Σκότωναν τους άντρες. Χαλνούσαν τα κορίτσια. Κρύφτηκε ο Γιάγκος με τον ξάδερφό του, τον Νικολάκη Μελένκογλου στο ταβάνι. Δυο μέρες δεν το κούνησαν απ' εκεί. Τα πράγματα όλο και χειροτερεύουν. Οι αδερφές του ετοιμάστηκαν να φύγουν. Να φύγουν όσο είναι καιρός. Με το καμπανί ο Γιάγκος δείχνει ίδιος Τουρκοκρήτης. Έτσι ξεγέλασε και κάτι τσέτες. Πήρε το καραβάκι για τη Σμύρνη. Εκεί τον γνώρισε ο

Χουσεΐν. Και τώρα; Ως που θα τραβήξει αυτό; Οι σύμμαχοι τι κάνουν; Θα τους αφήσουν έτσι στα χέρια των Τούρκων;

Ένα σφύριγμα, και χύμηξαν τα καμουτσίκια στον αγέρα. Φωνές, βρισιές, ξεφωνητά...

—Σηκωθείτε!

Τινάχτηκαν όλοι απάνω.

Ξημέρωσε. Στη μέση στον αυλόγυρο Γάλλοι και Ιταλοί καβαλάρηδες. Σουλατσάρουν και επιβλέπουν.

Τους έδωσαν από μια φούχτα κουραντί και τους βγάλανε στο δρόμο. Τούρκοι, Γάλλοι και Ιταλοί καβάλα στ' άλογα τούς γύριζαν απ' τα σοκάκια. Περνώντας απ' το Μπασοτουράκι, χύμηξε το Τουρκομάνι. Γυναίκες, γέροι, παιδιά. Κι ανάμεσά τους πολλοί Εβραίοι. Πετούσαν πέτρες, ξύλα, παλιοντενεκέδες, σπασίματα, κοπριές.

—Αφήστε να τους ξεκοιλιάσουμε!

—Δόστε τους να τους γδάρουμε! Η παρουσία των ξένων δεν εμπόδιζε το λεφούσι.

Στο Χαλκά Μπουνάρ φύγανε οι Σύμμαχοι. Τους άφησαν στο έλεος των Τούρκων. Μια ατέλειωτη φάλαγγα, κοντά δυο χιλιάδες σε τετράδες, ξεκίνησε για το εσωτερικό της Μικρασίας. Αρχίζει η τρεχάλα. Λες και βιάζονται να φύγουν μακριά απ' τη Σμύρνη.

Τρέχουν καβάλα στ' άλογα οι Τούρκοι. Ούτε τριάντα σωστοί. Τρέχουν κ' οι Ρωμιοί. Πολλοί λαχάνιασαν απ' το τρέξιμο. Άλλοι δεν αντέχουν. Μένουν ξωπίσω.

—Περπατάτε! Τσαμπούκ!

Το καμουτσίκι χτυπά τους καθυστερημένους. Κάμποσοι πέφτουν χάμω. Αν δε σηκωθούν, εκεί τους αποτελειώνουν. Απανωτές καμουτσικιές στην πλάτη, στο μούτρο, στο στήθος. Καμιά φορά χρειάζεται και το πιστόλι. Ο τρόμος βάζει φτερά στα πόδια. Τρέχουν, τρέχουν... Τρέχουν με κρεμασμένες τις γλώσσες. Με κοφτή την ανάσα. Με την καρδιά να βροντοχτυπά γρήγορα, σα γύφτικο νταούλι. Συχνά χαλνούν τη γραμμή. Παλαβιασμένα πρόβατα που ξέφυγαν από το κοπάδι. Κοιτάνε πώς να ξαναμπούν στη σειρά.

—Στην αράδα, στην αράδα! Θυμίζουν αγριοφωνάρες, καμουτσίκια και κουρσουμιές.

Σταμάτησαν στο Μπουνάρ Μπασή. Ατέλειωτοι οι φρουτομπαξέδες. Νερά γάργαρα, λαχταριστά τρέχουν παντού. Ξέχειλες οι ποτισταριές. Ήπιαν, ήπιαν οι Τούρκοι. Κόψανε ρόδια, κυδώνια, μήλα, απΐδια. Κάθισαν να φάνε.

Βρήκαν ευκαιρία οι ρωμιοί, χύθηκαν στα νερά. Σταμάτησαν οι Τούρκοι το φαΐ. Πατάνε τις φωνές. Ρίχνουν στο ψαχνό. Σκότωσαν, σκότωσαν... Γιόμισε πτώματα ο τόπος. Σήκωσαν τους ρωμιούς απ' εκεί. Τους πήγαν παραπέρα. Τους μάντρωσαν στα σύρματα.

Τι κακό είναι αυτό που τους βρήκε; Πολλοί κλαίνε. Άλλοι κούρνιασαν χάμω και κλείσανε τα μάτια. Μερικοί σκέφτονται τους δικούς τους. Τι να γίνανε; Φύγανε; Θα φύγουν; Πότε θα σταματήσει το κακό; Δε θα βοηθήσουν οι σύμμαχοι;

Ο Πιλαφάς δεν πεινά, ούτε διψά. Κι ας έχει δυο μέρες να βάλει κάτι στο στόμα του. Οι σταφίδες ακόμα στην τσέπη. Κοιτάει τα περιβόλια. Τι; Τι βλέπει! Τίναξε το κεφάλι να φύγει η ζάλη. Δεν πιστεύει στα μάτια του. Αυτός είναι ο μπαξές του ξαδέρφου του, του Θεράπη... Να στο βάθος κι ο κούλας! Να, τα ντάμια. Τουρκιά πηγαينوέρχεται μέσα... «Που να βρίσκεται τώρα ο Θεράπης»; Έχει να τον δει από τότε που πήγε στην Άμυνα. Μικρός ερχόταν κάθε Μάη με τους γονιούς του εδώ για το πανηγύρι του Αγίου Θεράποντα. Γιόρταζε ο ξάδερφός του, ο Θεράπης. Τον είχαν ταμένο στη Χάρη του Αγίου. Πριν τον βαφτίσουν, είχε αρρωστήσει βαριά. Μόλις τον βάφτισαν και τον βγάλανε Θεράπη, θεραπεύτηκε το παιδί... Θυμάται τι παιχνίδια παίζανε τότε με τον Θεράπη... Ξεποδαριάζονταν στο τρέξιμο. Σκαρφάλωναν στα δέντρα. Όλη μέρα τσαλαβουτούσαν στις ποτισταριές «Τι πολλά νερά έχετε, θείο Γρηγόρη!» ρωτάει ο Γιάγκος τον θείο του, τον αδερφό της μητέρας του. «Πουθενά δεν έχει τόσα μπουνάρια. Γι' αυτό και το λένε Μπουνάρ Μπασή». «Τι θα πει «Μπουνάρ Μπασή»;» «Μπουνάρ Μπασή θα πει, «κεφαλή, πώς να το πω, κεφαλάρι των πηγών». «Καλά, γιατί τόσες ποτισταριές; «Πώς να κουμαντάρεις τόσο πολλές πηγές; Κάναμε μπόλικά αυλάκια. Έτσι, γυροφέρνει το νερό στις ποτισταριές και ποτίζονται οι μπαξέδες». «Γιατί, θείο, όλοι οι μπαξεβαναίοι είναι ρωμιοί;» «Τις δουλειές και τις τέχνες τις κρατάμε έμεις στα χέρια μας. Πάνω από δυο χιλιάδες οι κάτοικοι του Μπουνάρ Μπασή. Όλοι είναι χριστιανοί. Όλοι νοικοκυραίοι, κτηματίες και ισαφλήδες. Καμιά τρακοσαριά οι Τούρκοι δουλεύουν σε χουσμέτια και μερεμέτια. Αυτούς παίρνουμε στα μεροκάματά μας. Τις μόνες τέχνες που ξέρουνε, είναι να κάνουνε σαμάρια και ζεμπίλια. Να πλέκουν κόφες, πανέρια, καλάθια. Να γανώνουν μπακιρικά. Να ακονίζουν μαχαίρια. Να πεταλώνουν ζα».

Πόσα χρόνια έχουν περάσει... Αύγουστος ήτανε και τότε. Βλέπει τα αφράτα ζουμερά κυδώνια... Κοιτάζει τα ρόδια. Όλα καντινάρια. Άλλα γλυκά κι άλλα μαϊχόσικα. Κάμποσα παράγιναν. Σκάσανε κιόλας.

Ρουμπινιές οι ρόγες λαμπυρίζουν στον ήλιο που πάει να γείρει. Λυμπίζεσαι να τα βλέπεις. Τρέχουν τα σάλια του Γιάγκου. Τώρα νιώθει την πείνα και τη δίψα.

Ένα αγοράκι, ούτε δεκαπέντε χρονώ, γλύστρησε κάτω απ' το αγκαθωτό σύρμα, δρασκελήσε τον μπαξέ κι άρχισε να κόβει κυδώνια και ρόδια.

— Ρίξε και σε μένα!

— Και σε μένα!

— Μη, Μη... Έλα, έλα γρήγορα! σάστισε που τον έχασε από κοντά του ο πατέρας.

Έριξε το παιδί καμιά δεκαριά.

—Και σε μένα ένα.

Μάζεψε, μάζεψε εκείνο ρόδια και κυδώνια. Γέμισε την αγκαλιά του. Δαγκάνει ένα ρόδι λιμασμένα.

—Το Θεό σου, θα ρίξεις, βρε, ένα; Βρίζουν από τα σύρματα.

—Αφήστε το πια το παιδί.... Έλα, έλα γρήγορα! Φωνάζει ο πατέρας.

Κατάφεραν κι άλλοι ρωμιοί να γλυστρήσουν όξω. Ρίχνονται στα δέντρα. Βάζουν τις φωνές από μέσα οι Τούρκοι. Πήραν χαμπάρι οι φύλακες.

—Βρε σεϊτάν ογλού, βρε εσέκ ογλού! Άρχισαν το πιστολίδι. Τους σκότωσαν όλους. Βλέπουν το αγόρι φορεμένο με ρόδια και κυδώνια.

Τι κάνει τούτο; Ετοιμάζονται να ρίξουν.

—Αφήστε το! Είναι μωρό! Αφήστε το! χτυπιέται απελπισμένος από το σύρμα ο πατέρας.

—Φάε, λένε στο αγόρι.

Εκείνο δαγκάνει ένα ρόδι. Καθαρίζει με τα δόντια τα τσόφλια. Ανεβοκατεβαίνει το σαγόνι. Στάζουν τα ζουμιά από το πηγούνι. Ξαφνικά ρίχνει ματιά στους Τούρκους. Κοιτάει τα πτώματα. Βλέπει τους ρωμιούς.

—Πατέρα!

Χύθηκε έξω ο πατέρας. Τον ξέσκισε το αγκαθωτό σύρμα. Έτοιμος να πυροβολήσει ο μπας τσαούς. Του αρπάει τα χέρια ο πατέρας.

—Μη, μη! Δε βλέπετε; Είναι μικρό. Ακόμα δεν πάτησε στα δεκαπέντε. Μη, μη του κάνετε κακό. Στη Σμύρνη πήρανε τη μάνα του. Μη μου το πειράξετε, κρατάει σφιχτά τα χέρια του Τούρκου. Αγρίεψε εκείνος. Α,

μπελάς έγινε τούτος ο γκιαούρ. Κάνει να ελευθερώσει τα χέρια. Τον πιάνει απ' τα πόδια ο πατέρας. Πέφτει χάμω ο Τούρκος. Τρέχουν κι άλλοι Τούρκοι. Δυο, τρεις πέντε, δέκα σφαίρες αδειάσανε στο κορμί του πατέρα.

—Πατέρα, πατέρα! Πατάει τις τσιριές το αγόρι.

Ετοιμάζεται ένας Τούρκος να πυροβολήσει.

—Όχι... όχι. Δε θα πεθάνει με πιστόλι. Έχω ένα σχέδιο. Χαμογελάει ο μπας τσαούς. Φωνάζει τα Τουρκάκια. Τους μίλησε για ένα παιχνίδι. Θέλουν να παίξουν; Θέλουν, φώναξαν όλα χαρούμενα. Τρέχουν και κόβουν ρόδια και κυδώνια. Αρχίζουν τις ριξιές. Σημάδι το ρωμιάκι. Ένα ρόδι βρίσκει το παιδί ίσια στη μύτη. Άλλο το χτυπά στα μάτια. Απανωτά ρόδια πέφτουν στο κεφάλι, στο κορμί. Έγειρε το αγόρι. Σπαρταράει απ' τον πόνο. Κουλουριάζεται, τεντώνεται. Στριφογυρίζει σαν ασβούρα. Τινάζονται χέρια και πόδια. Βροχή πέφτουν κυδώνια και ρόδια στη ράχη, στον κόρφο, στην κοιλιά, στα αχαμνά.

Κάνουν γούστο οι Τούρκοι. Καλό είναι το παιχνίδι. Χτυπάνε τσουπανάκια. Κρατάνε ρυθμό.

—Κι άλλο! Κι άλλο... Μπράβο! Κι άλλο!... Τεντώθηκε ανάσκελα το ρωμιάκι.

—Γετέρ! Φτάνει!

Έμεινε ασάλευτο το παιδί. Κατακόκκινο το μούτρο και το κορμί. Ανακατεύτηκαν τα ζουμιά απ' τα ρόδια με τα αίματα.

Κοντεύει να βραδιάσει.

Πότε μαζεύτηκε τόση τουρκιά; Κουβαλήθηκαν από τα γύρω χωριά τσέτες και ταγκαλάκια για πλιάτσικο. Τι είναι τούτοι; Στρατιώτες; Πολίτες; Κρέμονται κάτι παρδαλά κουρέλια στο κορμί, λες κ' είναι κουδουνάτοι. Η γλίτσα και το μπάλωμα δεν αφήνουν να ξεδιαλύνεις χρώμα, σόι και σουλούπι στο ρούχο. Οι πιο πολλοί είναι ξυπόλητοι. Μερικοί φορούν γουρουνοτσάρουχα. Όλα τρύπια. Το ίδιο κ' οι φύλακές τους. Οι ρωμιοί καλοντυμένοι. Η νοικοκυροσύνη κ' η πάστρα μιλάνε ακόμα απάνου τους. Κι ας υποφέρουν τώρα δυο μέρες του κόσμου τα μαρτύρια. Κι ας τους σακάτεψε η κούραση και το ξύλο. Κι ας τους τυραννάει η πείνα κ' η δίψα. Κι ας τους χτυπάει κάθε ώρα και στιγμή ο θάνατος.

—Τσικάρ! Άρχισε το γδύσιμο.

Μάζεψαν πρώτα τα ρολόγια και τις βεργέτες. Αυτά τα κράτησαν για τον εαυτό τους οι φύλακες. Ύστερα τα ρούχα.

—Βγάλε το σακάκι!

—Και το πανταλόνι!

—Και το πουκάμισο!

—Και τη φανέλα!

Πετούσαν τα κουρέλια τους και φορούσαν τα ρούχα των ρωμιών. Πολλοί άρχισαν την ανταλλαγή.

—Δε με χωράνε τα παπούτσια, Μεμέτ. Δος μου αυτά που κρατάς. Είναι μεγάλα για σένα. Πάρε τα δικά μου.

—Φαρδύ μου έρχεται αυτό το πανταλόνι, Αλή. Κάνουμε ακταρμά;

—Αλλάζουμε τα σακάκια, Γιουσούφ;

Άρπαξαν, άρπαξαν. Φόρεσαν τα καλύτερα. Τύλιξαν τα υπόλοιπα να τα πάρουν μαζί.

Κατάφερε ο Γιάγκος να βρίσκεται όλο στη μέση. Έτσι, γλύτωσε ίσαμε τώρα το καμουτσίκι. Την ώρα που γίνεται το γδύσιμο τρυπώνει πιο βαθιά. Δεν τον βλέπουν οι Τούρκοι. Βγάζει το σακάκι και το πανταλόνι. Έχει κ' ένα τσακί στην τσέπη. Κόβει τα μπατζακλίκια από τα γόνατα. Κόβει τα μανίκια από τον αγκώνα. Ανοίγει τρύπες παντού. Έτσι φαίνονται παλιά. Δε θα τα πάρουν οι Τούρκοι. Κάνει σκισιματιές στα παπούτσια. Τυλίγει ένα κουβάρι μπατζακλίκια και μανίκια και τα χώνει στον κόρφο. «Θα χρειαστούν».

Κάποιος τον τραβάει απ' το πόδι.

Βρε, ο ξάδερφος ο Μελένκογλου! Είναι τσίτσιδος από τη μέση κι απάνου.

—Κ' εσύ εδώ;

—Γιάγκο, δε θα αντέξω. Θα πεθάνω.

—Υπομονή...

—Τίποτα δε σκέφτομαι. Τα δυο παιδάκια μου που θα μείνουν ορφανά.

—Έχει ο Θεός.

—Ο Θεός έχει. Εμείς δεν έχουμε. Μου τα πήρανε όλα. Μου πήρανε και τη φανέλα. Ήτανε μαλλένια. Θα με πνίξουν τα βρογχικά.

—Έλα, φόρεσε τη δικιά μου. Εμένα με φτάνει το πουκάμισο.

Να, κι ο Κώστας ο Καραολάνης, ο φίλος του Γιάγκου!

Βιαστικός ανοίγει ανάμεσα στους ρωμιούς δρόμο.

—Κώστα, Κώστα...

Ο Κώστας έχει κόψιμο. Ψάχνει να βρει μian άκρη.

Τον πήρε το μάτι του ασκέρ αγά. Τι, ντυμένος είναι ετούτος!

—Βγάλε το σακάκι σου, γκιαούρ!

Το πέταξε ο Κώστας βιαστικά.

—Και το πουκάμισο. Και τη φανέλα.

Έβγαλε το πουκάμισο! Πες ο φόβος, πες το κόψιμο, τ' αμόλησε απάνω του. Είχε προφτάσει να βγάλει και τη φανέλα.

—Και το πανταλόνι!

Όχι, όχι. Όχι το πανταλόνι. Όχι αυτό το ρεζιλίκι...

—Και το πανταλόνι! είπα. Πέφτει απανωτά το καμουτσίκι. Μαζεύονται κι άλλοι Τούρκοι. Αρχίζουν κι αυτοί να χτυπάνε στο κεφάλι, στην κοιλιά, στα πόδια, στα χέρια.

—Όχι, όχι το πανταλόνι.

Χτυπάνε οι Τούρκοι. Χτυπάνε, χτυπάνε.

Μουγγρίζει ο πόνος. Ουρλιάζει, σκούζει. Δεν αντέχει άλλο ο πόνος. Ας βγει το πανταλόνι.

Όχι, όχι! Αντιστέκεται ακόμα η αξιοπρέπεια.

—Γιατί δεν τον σκοτώνεις; απόκαμαν να χτυπάνε οι Τούρκοι.

—Θέλω να το βγάλει ο ίδιος. Χτυπάει ο ασκέρ αγάς. Εγώ δε θα βασγεστήσω να χτυπώ. Θα βασγεστήσει εκείνος να τις τρώει.

Χτυπάνε όλοι μαζί. Το αίμα σκέπασε τις μελανιές και τα σημάδια απ' το καμουτσίκι. Γέμισε τις αυλακιές και τις χαρακιές. Ντομάτα ξεφλουδισμένη το κορμί. Λύγισε η αξιοπρέπεια. Γονάτισε η υπερηφάνεια.

—Το πανταλόνι θέτε; Πετάει το πανταλόνι. Έμεινε με το χεσμένο σώβρακο. Κάνει να το βγάλει.

—Γετέρ.

Όχι, θα το βγάλει.

Παλάβωσε αυτός; Τι πάει να κάνει;

Πέταξε και το σώβρακο. Φάνηκαν τα σκατωμένα αχαμνά, τα σκατωμένα κανιά, ο σκατωμένος κώλος.

Πατάει στριγγλιές τσιρίδες. Αυτή δεν είναι φωνή ανθρώπου. Είναι μούγγρισμα σφαχταριού με το μαχαίρι στα σπλάχνα. Στριφογουρίζει απ' τον πόνο. Κάνει μικρά πηδήματα. Λες και πατάει κρασοστάφυλα στο πατητήρι. Κουνιούνται τα σκατωμένα αχαμνά. Κουνιούνται τα σκατωμένα κανιά. Κουνιέται ο σκατωμένος κώλος.

—Να, να... Να δούνε τα χάλια τους. Να δούνε πώς κατάντησαν το πλάσμα του Θεού. Πώς εξευτελίζουν τον άνθρωπο.

—Σταμάτα, ρε! Ντροπή... Φωνάζουν οι ρωμιοί.

—Δικιά τους η ντροπή. Δικό τους το ρεζιλίκι. Πέφτει χάμω.

Σιχάθηκαν οι Τούρκοι. Τον άφησαν πια.

Οι τσιριές έγιναν κλάμα. Έγιναν βογγητό. Έγιναν αναστεναγμός και κοφτός λυγμός.

—Σηκώστε τον απ' εδώ! Διατάζει ο ασκέρ αγάς.

Τον τράβηξαν ανάμεσά τους οι ρωμιοί. Βάζουν κουρέλια στις πληγές να ρουφήξουν το αίμα. Βγάζει ο Γιάγκος το σώβρακό του και του το φοράει. Έμεινε ο ίδιος με το ξεσκισμένο πανταλόνι.

Το σκατωμένο σώβρακο κοίτεται εκεί.

Ο Φώτης ο Σεβντίκιαλης κάθεται σε αναμμένα κάρβουνα. Δεν τον χωρεί ο τόπος. Θα σκάσει! Θα κρεπάρει... Όρθια ξεψύχησε η μάνα του, όταν τη χτύπησαν οι Τούρκοι. Κι όρθια τον γέννησε. Ήταν στις μέρες της. Από ώρα την είχαν πιάσει απανωτοί πόνοι στα αποκοίλια. Θα χρειαστεί νερό για τη γέννα. Τραβάει το σκοινί με το γεμάτο κουβά απ' το πηγάδι. Τεντώνει το κορμί. Το στήνει όρθιο. Αρπάει με δύναμη τον κουβά με το νερό. Μπλουμ, κ' έπεσε ο Φώτης στο βρακί της.

Ο Φώτης είναι τώρα δεκαοχτώ χρονώ. Ούτε μητέρα, ούτε πατέρα...

Ο Φώτης ακούει το βογγητό του Κώστα. Βλέπει το σκατωμένο σώβρακο. Τινάχτηκε απάνω. Αρπάει το σκατωμένο σώβρακο.

Κοιτάνε οι ρωμιοί. Κοιτάνε οι Τούρκοι. Πάει στον ασκέρ αγά.

—Τι θέλεις, γκιαούρ; Να το φορέσεις; Γέλασε. Φόρεσέ το!

—Όχι. Δε θέλω να το φορέσω. Τρίβει με δύναμη το σώβρακο στη μούρη του Τούρκου.

Πάγωσε το αίμα των ρωμιών. Σταμάτησε η ανάσα. Τι κάνει αυτός;

Με το σώβρακο στο χέρι χτυπάει ο Φώτης. Δίνει γροθιές στο στόμα, στη μύτη, στα μάτια. Μαζεύτηκαν κι άλλοι Τούρκοι. Τι γίνεται εδώ;

Πριν καταλάβουν, τους πασαλείβει τα μούτρα με το σκατωμένο σώβρακο.

—Να, να... Σκατά στα σκατά...

Μια μαχαιριά. Δυο, τρεις. Στο στήθος, στη ράχη, στην κοιλιά.

Τίποτα. Δεν έγειρε το παλικάρι. Κάμποσες σφαίρες στο κορμί, και ξεψύχησε ο όρθιος ο Φώτης.

Σκότωσαν κι άλλους ρωμιούς. Έτσι, για να ξεθυμάνουν οι Τούρκοι.

Τα ξημερώματα τους σήκωσαν.

Μπήκαν πάλι στο δρόμο. Ασυνήθιστα τα γυμνά πόδια δεν μπορούν να περπατήσουν. Κάθε αγκάθι, κάθε φρόκαλο, κάθε πετραδάκι, και τινάζεται από τον πόνο το κορμί. Πώς να προφτάσεις να το βγάλεις;

—Τσαμπούκ, γρήγορα, περπατάτε! Το Θεό σας, τι χασομεράτε... βρίζουν οι Τοβρκοί.

Περπατάνε...

Σκάσανε οι φτέρνες. Ανοίξανε οι πατούνες, καίνε, πετάνε φλόγες. Σαν παλαβοί ανεβοκατεβάζουν τα πόδια βιαστικά, λες, και πατάνε σε αναμμένα κάρβουνα. Συχνά χάνουν την ισορροπία. Κάποιος πέφτει. Κάποιος καθυστερεί. Ζυγιάζεται το καμουτσίκι στον αγέρα και χτυπά όποιον χάλασε τον βηματισμό. Κάθε τόσο κι απομένει κ' ένας στον τόπο. Τραβούν τους σκοτωμένους στα πλάγια. Ν' ανοίξει ο δρόμος.

—Τσαμπούκ, τσαμπούκ! Γρήγορα.

Ξοπίσω έρχονται κι άλλοι ρωμιοί. Χιλιάδες...

—Περπατάτε! Χτυπάνε οι Τούρκοι.

Περπατάνε. Περπατάνε... Πέντε ώρες. Δέκα ώρες. Είκοσι ώρες.

Η πείνα σουβλίζει τα σπλάχνα. Η δίψα καίει, ζεματάει. Φουσκάλιασε το στόμα. Πρήστηκαν τα χείλη. Πετσι καψαλισμένο η γλώσσα. Άγρια αγκάθια οι αμυγδαλές ξεγδέρνουν το λαρύγγι. Πληγές ανοιχτές τα πόδια κουβαλάνε το σακατεμένο κορμί.

—Τσαμπούκ! Γρήγορα! πέφτει απανωτά το καμουτσίκι.

Ένα ποτάμι αρσενικά νιάτα σέρνεται κάτω απ' τον ήλιο του Θεού. Βογγάει το ποτάμι. Στενάζει. Γίνεται λυγμός, παράπονο, απελπισία.

—Νερό, νερό!

Στο πλάι βαλτονέρια. Φίσκα τα κουνούπια, οι αλογόμυγες, τα τσιμούρια. Ο χωματόδρομος όλο πατημασιές από ζα, γεμάτες κάτουρα και κιτρινιασμένα νερά. Βρωμοκοπούν σβουνιά και σαπίλα.

—Νερό... Νερό...

—Ντουρ! σταματάτε!

Σταμάτησαν. Έχουν κέφι οι Τούρκοι.

—Πιείτε!

Χύνονται οι ρωμιοί. Πίνουν, πίνουν. Μαζί με τα βρωμόνερα καταπίνουν και ζουζούνια. Πολλοί σκάσανε εκεί.

—Κοίτα, κοίτα τους γκιαούρηδες! Πις μιλέτ! φτύνουν.

Μερικοί ρωμιοί κόβουν και μασουλίζουν αγριάδες. Δροσίζεται έτσι το καβουρντισμένο στόμα.

Χριστιανικές οικογένειες κατεβαίνουν απ' τα βουνοχώρια. Τάχουν χαμένα. Αναντάν μπαμπαντάν, αμέτρητα χρόνια, ριζωμένοι ψηλά στον τόπο τους δεν ξέρουν τι γίνεται στον άλλο κόσμο. Όταν τους ειδοποίησαν συγγενείς και γνωστοί απ' τα γειτονικά χωριά ότι αδειάζει η Μικρασία, άρπαξαν ό,τι πρόφτασαν, και χύθηκαν στους δρόμους.

—Περπατάτε. Τους βάλανε κι αυτούς στη φάλαγγα.

Τα μωρά κλαίνε. Οι γριές τσιρίζουν. Οι γέροι βογγάνε. Άρχισε το πιστολίδι. Ούτε πέντε λεπτά, και ξεκαθάρισε η κατάσταση. Τώρα ησυχία...

—Περπατάτε!

Περπατάνε.

Σταμάτησαν δυο ώρες όξω από τη Μαγνησία. Οι Τούρκοι κατέβηκαν από τα άλογα. Είναι η ώρα να φάνε για κεντί. Κύλησαν χάμω οι χριστιανοί. Για ώρα απόμειναν ασάλευτοι. Δεν μπορούν να κουμαντάρουν τον εαυτό τους. Όσοι συνέρχονται, αρχίζουν να καθαρίζουν τις πληγές στα πόδια. Ζεματάει ο πόνος. Γεμάτες φουσκάλες οι πατούνες. Οι πιο πολλές σπάσανε. Αίμα ανακατωμένο με χώματα κι αγκάθια. Σκίζουν, όσοι έχουν ακόμα φανέλα και πουκάμισο, και τυλίγουν τα πληγιασμένα πόδια. Πολλοί δοκιμάζουν να σηκωθούν, να βρουν κάνα αγριόχορτο. Να πάνε προς νερού τους. Με δυσκολία σέρνονται τα σακατεμένα κορμιά.

Σηκώθηκε κι ο Γιάγκος. Διψά. Διψά. Καίεται. Κάνει να περπατήσει. Πιο πέρα βλέπει ένα Τουρκί. Κρατάει ένα κουμάρι νερό. Πάει κοντά του. Το καλοπιάνει.

—Λίγο νερό. Του χώνει στο χέρι ένα μετζήτι.

Το Τουρκί σφίγγει το μετζήτι. Άφησε το κουμάρι και χάθηκε.

Ο Γιάγκος πίνει, πίνει. Τι γλύκα! Βάλσαμο ειν' αυτό... Κανένα ποτό δεν είχε ποτέ τόση νοστιμάδα! Γλύφει τα χείλια. Δροσίστηκε το στόμα. Δροσίστηκε η ψυχή. Ξαναβρήκε τον εαυτό του. Ξέχασε τους πόνους. «Τι μυρουδιά είναι αυτή;» Ρουθουνίζει τον αγέρα. Μοσχοβολιά από λυγαριά τον χτύπησε στη μύτη. Ήρθε στο νου ο χωματόδρομος στη Μαινεμένη, που πήγαινε στ' αμπέλι τους. Τούφες τούφες ζερβόδεξα οι λυγαριές. Γεμίζει ο αγέρας από κοριτσίστικα γέλια και τραγούδια:

Στις λυγαριές τραλά λαλά λαλά.

Σε φίλησα τραλά λαλά λαλά, μα δεν το λες.

Κάθε φορά που περνούσαν με την αδερφή του, το Δεσποινιό, έκοβε εκείνη κ' έλεγε:

Όποιος λυγαριά δεν πιάσει, την αγάπη του θα χάσει.

Δε βαστάει ο Γιάγκος. Θα κόψει ένα κλωνί. Πάει κοντά. Κάτι χουρχουρίζει κάτω από τη λυγαριά. Παραμερίζει τα κλαδιά. Ένα κουβαριασμένο πράμα κοίτεται χάμω. Δυο μάτια πεταμένα από τις κόχες γιομάτα τρόμο και μαυρίλα.

Ένας Έλληνας φαντάρος!

—Πώς βρέθηκες εδώ;

Εκείνος κοιτάζει χαμένα. Τρεις τέσσερεις ρωμιοί πήρανε χαμπάρι.

—Αμάν, μην τον δούνε οι Τούρκοι... Όλοι θένε να βοηθήσουν τον Έλληνα στρατιώτη, που ξεκίνησε από την Ελλάδα να τους ελευθερώσει.

Τον σύρανε ανάμεσά τους. Του βγάλανε τα στρατιωτικά. Του βγάλανε τις αρβύλες. Τα πέταξαν κάτω από τη λυγαριά. Έμεινε με τη φανέλα και το σώβρακο.

—Κανείς δε θα καταλάβει τώρα ότι είναι στρατιώτης.

—Πώς βρέθηκες εδώ; Ξαναρωτάει ο Γιάγκος. Γιατί δε μιλάς; του τυλίγει με κουρέλια τα πόδια.

—Δε βλέπεις; Δεν είναι στα καλά του.

—Πώς σε λένε; επιμένει ο Γιάγκος.

—Κίμων.

—Πώς βρέθηκες εδώ, Κίμων;

Ο Κίμων έκλεισε τα μάτια. Έγειρε το κεφάλι. Μες στη θολούρα του νου, βλέπει τον εαυτό του να περιμένει στο σταθμό της Μαγνησίας. Πανικός χτύπησε την πολιτεία. Άρχισε το ξεθεμέλιωμα. Το ξερίζωμα. Ένα ανθρωπομάνι με χαμένα τα λογικά χύθηκε στους δρόμους. Τραβάει για το σταθμό. Φεύγει ο στρατός. Φεύγουν οι Μικρασιάτες...

Η Μαγνησία καίεται... Ο Κίμων θέλει να πάει στη Μαινεμένη, να δει την Κωσταντία. Ο κόσμος φεύγει. Να φύγει, να φύγει κι ο Κίμων... Οι πιο πολλοί φύγανε κιόλας...

Φόρτωσε και το τελευταίο τραίνο. Ένα ατέλειωτο θεριό με ενενήντα βαγόνια και δυο μηχανές. Πήχτρα ο κόσμος στα βαγόνια. Πήχτρα στις στέγες. Πήχτρα στις σκάλες. Σφυρίζει, βογγάει, μουγγρίζει το θεριό. Αγκομαχάει απ' το βάρος. Φεύγει, φεύγει... Χάθηκε πια πίσω από μαύρους καπνούς. Η Μαγνησία καίεται... Ο Κίμων θέλει να πάει, να δει την Κωσταντία...

Όταν τον πιάσανε, δεν ήτανε μόνος. Στρατιώτες, πολίτες, γυναικόπαιδα. Όσοι δεν προφτάσανε να φύγουν. Όλο και κατεβαίνουν από τα γύρω χωριά. Όλο και μαζεύουν οι Τούρκοι... Χιλιάδες μαζεύτηκαν. Τι να τους κάνουν; Που να τους πάνε; Σκοτώνουν οι Τούρκοι. Σκοτώνουν, σκοτώνουν... Να λιγοστέψουν οι γκιαούρηδες. Σκοτώνουν με τα όπλα οι στρατιώτες. Σκοτώνουν με τις πέτρες, με τα ξύλα οι πολίτες, οι γέροι, οι γυναίκες, τα παιδιά. Οι γκιαούρηδες δεν τελειώνουν. Όλο και κουβαλιούνται καινούργιοι. Κουβαλιούνται από το Σόμα, το Κιρκ Αγάτς, το Αξάρι, από τα τριγυρινά χωριά. Χιλιάδες μαζεύτηκαν. Σκότωσαν, σκότωσαν οι Τούρκοι. Κουράστηκαν. Οι ρωμιοί δεν τελειώνουν... Δεν τελειώνουν οι ρωμιοί... Θα τους τελειώσουν όλους μαζί. Τους βάλανε στο δρόμο. Άντρες, γυναίκες, παιδιά. Μαζί κι ο Κίμων.

—Περπατάτε! Περπατάτε!

Που τους πάνε;

—Περπατάτε! Γρήγορα!

Τους πάνε στη χαράδρα. Τι θα τους κάνουν;

Κοντεύουν στο Κιρτίκ Ντερέ...

—Που μας πάνε; Τι θα μας κάνουν;

—Θα μας σκοτώσουν. Θα μας σκοτώσουν... Χτυπιούνται και τσιρίζουν οι γυναίκες. Κλαίνε και φωνάζουν τα παιδιά.

Σταμάτησαν στο χείλος του γκρεμού.

Πριν βάλει μπροστά το οπλοπολυβόλο, είχε λιποθυμήσει ο Κίμων.

Πόσες ώρες πέρασαν; Που βρίσκεται ο Κίμων; Ένα βάρος απάνω του τον εμποδίζει να κουνηθεί. Κάτι κρύο και σκληρό στο μούτρο του δεν τον αφήνει να ανασάνει. Κάνει να ανοίξει τα μάτια. Χάραξε η μέρα. Τι είναι αυτό; Δυο παγωμένα πετροκύδωνα λες, βαραίνουν στα μάγουλα. Μονομιάς συνήλθε.... Θυμήθηκε... Βλέπει... Πάγωσε ολόκληρος! Δυο κοριτσιίστικα στήθεια... Είναι κοριτσιίστικα στήθεια!

Δοκιμάζει να σηκωθεί. Ένα κορίτσι μπρουμουτισμένο απάνω του. Τον έχει αγκαλιασμένο. Λες και ζητάει βοήθεια. Τα χέρια γαντζωμένα στους ώμους... Το κεφάλι γέρνει στο χώμα. Λερωμένα τα μαλλιά. Ανακατωμένα με μυαλά και αίμα... Και το κορίτσι μπρούμουτα απάνω του, λες και ζητάει βοήθεια... Κατάφερε να ξεγαντζωθεί ο Κίμων. Σηκώθηκε. Ολόγυρα σκοτωμένα κορμιά. Ακούνητα στο πηγμένο αίμα. Τα πιο πολλά είναι πεσμένα μπρούμουτα, όπως και το κορίτσι. Άλλα γερμένα στο πλάι. Όσα είναι ανάσκελα, έχουν τα μάτια ορθάνοιχτα. Δεν πρόφτασε να τα κλείσει ο θάνατος. Έμειναν ανοιχτά στον τρόπο και στην αγωνία. Να φύγει ο Κίμων, να φύγει... Περπατά σα μεθυσμένος. Μπροστά ο γκρεμός. Χιλιάδες πτώματα μέσα κι όξω. Να φύγει! Γρήγορα, γρήγορα... Από που; Ποιον δρόμο να πάρει; Παίρνει την κατηφόρα. Περπατάει, περπατάει... Κάθεται σε μια πέτρα. Θεέ μου, γιατί; Δεν μπορεί. Δεν μπορεί... Γιατί, γιατί; Πόσο χρονώ ήτανε το κορίτσι; Το κορίτσι, που του ζητούσε βοήθεια, θα είναι στα χρόνια της Κωσταντίας. Η Κωσταντία είναι δεκαεφτά χρονώ. Εφέτος θα πάει στην Έκτη Γυμνασίου. Θα λειτουργήσει άραγε κανονικά το Κεντρικό; Ή με τα γεγονότα θάχει καθυστέρηση; Τώρα που βρίσκεται η Κωνσταντία; Στη Μαινεμένη; Στη Σμύρνη; Είναι καλά; Το κοριτσάκι στο Κιρτίκ Ντερέ του ζητούσε βοήθεια... Γαντζωμένο σφιχτά σφιχτά απάνω του... Ήθελε να σωθεί το κοριτσάκι...

Ένα πουλάκι αρχίζει να τραγουδά. Χρυσάφι καμπανίζει το κελάδημα. Το πουλάκι τραγουδά τη χαρά, την ευτυχία, τη ζωή. Ποια χαρά; Ποια ευτυχία; Ποια ζωή; «Θα το σκοτώσει το πουλάκι». Σηκώνεται. Παίρνει μια πέτρα. Ένα ανθρωπομάνι ανηφορίζει το δρόμο. Οι Τούρκοι κουβαλούν κι άλλους ρωμιούς. Ο Κίμων ξέρει τι τους περιμένει. Θέλει να φωνάξει. Να φωνάξει δυνατά. Πολύ δυνατά... Να γίνει η φωνή του η σωτηρία των χριστιανών... Νάχει τη δύναμη η φωνή του να σταματήσει τους Τούρκους. Πέτρωσε η φωνή στο λαρύγγι. Ζάρωσε κι ο ίδιος πίσω από τα χαμόκλαδα.

Το ανθρωπομάνι πλησιάζει τον γκρεμό. Οι φωνές δυναμώνουν. Τα κλάματα δυναμώνουν. Οι βρισιές δυναμώνουν...

Το οπλοπολυβόλο σταμάτησε τα κλάματα και τις φωνές. Χιλιάδες κοράκια, ξαφνιασμένα, πετάξανε ψηλά. Μαύρισε ο ουρανός. Σκεπάστηκε ο ήλιος. Κρα, κρα, κρα! Γέμισε κραξίματα ο αγέρας. Ρίχνουν οι Τούρκοι με φτυάρια, με τις μπούκες των όπλων τους σκοτωμένους στον γκρεμό. Βοηθάνε και λίγοι ρωμιοί που κράτησαν ζωντανούς. Κουβαλούν οι ρωμιοί αγκαλιά τους σκοτωμένους. Πολλοί

σπαρταρούν ακόμα. Κόκκινο, ζεστό τινάζεται το αίμα. Μουσकेύει τα ζωντανά κορμιά.

Όταν τελείωσαν, τους γάζωσαν κι αυτούς οι Τούρκοι.

Ησυχία...

Σώπασε και το πουλάκι. Είναι ώρα που φύγανε όλοι. Να φύγει... Να φύγει ο Κίμων! Να φύγει μακριά! Μακριά... Τρέχει, τρέχει... Δεν ξέρει που θα τον βγάλει το τρέξιμο.

Κάποτε πέφτει λαχανιασμένος χάμω. Αρχίζει ένα σιγανό κλάμα. Ανάμεσα από τα δάκρυα βλέπει τον Σίπυλο ορθόσσητο. Αντίκρυ η Νιόβη τον κοιτάζει δακρυσμένη. Κι άλλοτε την είδε την πετρωμένη μορφή να κλαίει. Όμως με ένα κλάμα βουβό, σιωπηλό. Τώρα η Νιόβη κλαίει δυνατά... Κλαίει και δέρνεται. Αντιβουίζει ο τόπος κλάμα και θρήνο. Κλαίει και ολολύζει η Νιόβη για τον θάνατο των παιδιών της. Κυλούν τα δάκρυα. Ράισαν την πέτρα τα δάκρυα. Τρύπησαν τον Σίπυλο. Έγιναν χείμαρρος. Χύνονται στον Έρμο. Τρέχουν στο Αιγαίο. Να φέρουν το μήνυμα. Να ζητήσουν βοήθεια... Η Νιόβη έχασε άλλοτε τα παιδιά της. Η Νιόβη χάνει σήμερα τα παιδιά της! Δε λυπήθηκαν τότε οι Θεοί. Να λυπηθούν τώρα οι άνθρωποι! Η Νιόβη κλαίει... Φωνάζει... Ολοφύρεται η Νιόβη... Δεν ακούνε οι ουρανοί το κλάμα; Δεν ακούει η γη το θρήνο; Τα δάκρυα της Νιόβης ράισαν την πέτρα! Τρύπησαν το βουνό! Έγιναν χείμαρρος και ποτάμι. Χύθηκαν στο Αιγαίο. Δεν άγγισαν τα δάκρυα τα αυτιά της πλάσης; Δε ράισαν την καρδιά της οικουμένης;

Κανείς δεν ακούει... Κ' η Νιόβη κλαίει, κλαίει...

Νύχτωσε. Έπεσε ο Κίμων σε ύπνο ταραγμένο και γεμάτο εφιάλτες.

Την άλλη μέρα τον χτύπησε ο ήλιος. Που βρίσκεται; Σηκώθηκε. Καίει ολόκληρος. Παραπατάει. Πλάι του τρέχουν νερά. Σκύβει και πίνει. Πίνει, πίνει... Βρέχει το μούτρο. Φλόγες βγάζει το κορμί. Κάνει να σηκωθεί. Δεν μπορεί. Πέφτει. Σε λίγο κάνει κουράγιο. Ξανασηκώνεται. Σέρνεται στα χαμηλά. Άκουσε φωνές. Έγειρε κάτω από μια λυγαριά. Ζάρωσε εκεί.

Που βρίσκεται; Που είναι το Κιρτίκ Ντερέ; Που είναι το κορίτσι που ήταν γαντζωμένο απάνω του; Ζητούσε βοήθεια το κορίτσι! Του κρατούσε σφιχτά τους ώμους. Τι χρώμα είχαν τα μαλλιά του; Κόκκινο πηγμένο ήταν το αίμα στα μαλλιά. Άσπρα πηγμένα ήταν τα μυαλά στα μαλλιά. Τι χρώμα ήταν τα μαλλιά του κοριτσιού; Καστανά είναι τα μαλλιά, της Κωσταντίας... Που είναι η Κωσταντία;

—Αυτός παραμιλάει.

—Δε βλέπεις: Είναι άρρωστος.

—Μη βρούμε κανένα μπελά... Παραπονιούνται οι δύστροποι.

—Έχεις πυρετό. Εσύ καις! βάζει το χέρι του ο Πάγκος στο κούτελο του στρατιώτη.

—Που βρίσκομαι;

—Όξω από τη Μαγνησία.

—Όχι, όχι... Όχι εκεί! Όχι, δεν πάω στη Μαγνησία! Πατάει τις φωνές.

—Σώπα, μη φωνάζεις!

—Όχι στη Μαγνησία. Όχι στο Κιρτίκ Ντερέ! Κλαίει ο Κίμων.

—Ποιος κάνει εδώ σαματά; Ήρθε ο ασκέρ αγάς. Δίνει κάμποσες καμουτσικιές. Ζάρωσαν όλοι. Ζάρωσε κι ο Κίμων. Σιγά σιγά άρχισε να συνέρχεται.

Πριν μπουν στη Μαγνησία, ένα παρδαλό λεφούσι τρέχει προς το μέρος τους. Κρατάει ξύλα και πέτρες.

—Θα τους σκοτώσουμε! Θα τους κάψουμε ζωντανούς! Ακόμα τους αφήνετε να φοράνε ρούχα;

Ξανάρχισε το γδύσιμο.

—Τσικάρ! Χτυπάνε με τα ξύλα. Χτυπάνε με τις πέτρες. Στα μούτρα, στο κεφάλι.

—Και το πουκάμισο!

—Και τη φανέλα!

—Ποιος φορά παπούτσια; Ποιος; Ψάχνουν στα πόδια.

Ένας τσέτης ανοίγει τα στόματα των ρωμιών.

—Αυτός έχει χρυσό δόντι! Ετοιμάζεται να το βγάλει με το μαχαίρι. Δε το καταφέρνει. Φταίει και ο γκιαούρης. Όλο κουνιέται. Δοκιμάζει με το σπαθί. Πάλι δε βγαίνει το δόντι. Έπεσε ο ρωμιός. Το σπαθί τρύπησε το λαρύγγι. βγήκε από τον σβέρκο. Όλα τα χρυσά δόντια τα έβγαλαν με τα σπαθιά. Σπαράζουν οι ρωμιοί. Ουρλιάζουν απ' τον πόνο. Όμως πριν ξεψυχήσουν, καταφέρνει κι ο πιο ατζαμής να βγάλει το χρυσό δόντι. Πάνω από πενήντα κοίτονται χάμω με τρυπημένα τα λαρύγγια. Ανοιχτά στόματα χάσκουν στραμμένα στον ουρανό.

Στη Μαγνησία τους χώσανε σε μια μισοκαμένη φάμπρικα. Πνίγει η καπνίλα...

—Νερό! Νερό!

Όλη νύχτα στριμωγμένοι ο ένας πάνω στον άλλο. Αποπατούσαν εκεί. Βρωμοκόπησε ο τόπος.

Την άλλη μέρα έδωσε άδεια ο αξιωματικός να πηγαίνουν καρσί στα αναγκαία του Ινταντιέ, του τούρκικου σχολειού. Είναι άδειο. Όλους τους Έλληνες στρατιώτες, που είχαν κλεισμένους εκεί, τους σφάξανε. Το ξέρει ο Κίμων.

Λίγους, λίγους αφήνουν να πάνε με τη σειρά. Μεσ στα αναγκαία τρέχουν βρυσάκια. Πίνουν, πίνουν οι ρωμιοί. Ξεδίψασαν. Δώρο Θεού αυτή η άδεια. Μαθεύτηκε το νέο.

—Προσοχή, μη καταλάβουν οι φύλακες!

—Μην αργείτε και μην πίνετε πολύ!

Πηγαينوέρχονται ασταμάτητα οι ρωμιοί.

Παραξενεύτηκαν οι Τούρκοι. Τι, σούρντισι πάθανε όλοι μαζί οι γκιαούρηδες; Άι στο διάολο!

—Γετέρ! Φτάνει. Κάντε τα απάνω σας.

Πριν το μεσημέρι, τους βγάλανε εξω απο τη φάμπρικα. Κουβαλήθηκαν Τούρκοι από τη Μαγνησία και από τα γύρω μέρη.

—Εσύ δεν είσαι ο Κώστας απ' το Χορόσκιοϊ;

—Όχι, είμαι από τον Μπουρνόβα.

—Έλα μαζί μου, ψεύτη!

—Μην κρύβεσαι. Σε ξέρω. Είσαι από το Γκερένκιοϊ. Εσύ πρόδινες τους Τούρκους στους Έλληνες. Μπρος, βγες όξω!

Τρέμει ο Πιλαφάς μην τον γνωρίσει κανείς. Στην απελευθέρωση σκότωσαν τον καϊμακάμη που σκοπό είχε να ματοκυλήσει τη Μαινεμένη. Τώρα, όπου βρούνε Μαινεμενλή, εκεί στον τόπο τον σκοτώνουν.

Εσύ δεν ήσουνα χωροφύλακας στη Μαινεμένη;

—Όχι. Εγώ είχα μπακάλικο στο Ρωμέικο. Έχω δυο παιδάκια. Λυπηθείτε με, παρακαλεί ο Κώστας ο Μελένκογλου.

Τον σύρανε όξω. Ξεχώρισαν καμιά εικοσαριά Μαινεμενλήδες. Πάνω από διακόσιους όμηρους πήραν απ' τη φάλαγγά τους. Άρπαξαν κι όσα γυναικόπαιδα δεν πρόφτασαν να φύγουν. Μάζεψαν, μάζεψαν,

μάζεψαν... Όλο το ρωμιομάνι το κουβαλήσανε στο Κιρτίκ Ντερέ. Εκεί τους αποτέλειωσαν. Τυχερός ο Γιάγκος. Κανείς δεν τον γνώρισε.

Ο Γιάγκος με τον Κίμωνα γίνανε φίλοι.

Ο Κίμων είναι από τη Μακεδονία. Στη Θεσσαλονίκη τέλειωσε το Γυμνάσιο. Το πάθος του ήταν η αρχαιολογία. Δεν άφηνε βιβλίο για βιβλίο που είχε σχέση με τις αρχαιότητες. Ώρες ατέλειωτες διάβαζε τα καλοκαίρια. Διάβαζε για τις ανασκαφές στην Τροία, στην Έφεσο, στην Πέργαμο, στην Αλικαρνασσό, στη Μίλητο. Αυτός θα κάνει τις ανασκαφές στη Σμύρνη... Δεκάδες βιβλία διάβασε που μιλάνε για τη Σμύρνη. Όμως πρώτα θα σπουδάσει στην Αθήνα αρχαιολογία.

Πριν γραφτεί στο πανεπιστήμιο, πήγε εθελοντής. Να ελευθερώσουν τη Θράκη, τη Μικρασία. Να πάρουν την Πόλη, τη Σμύρνη...

Στις δυο του Μάη, πριν δυόμισι χρόνια, μπήκανε στη Σμύρνη. Η Σμύρνη ελεύθερη... Κι αυτός με τους Έλληνες ελευθερωτές... Μεσ στην παραζάλη της χαράς και της ευτυχίας, φούντωσε πάλι μέσα του η ιδέα για την αρχαιολογία. Από τη Σμύρνη θα αρχίσει ανασκαφές. Την ερωτεύθηκε τούτη την πολιτεία... Πάντα την αγαπούσε τη Σμύρνη. Την αγαπούσε όμως από τα βιβλία. Τώρα τη γνώρισε πια... Α, η Σμύρνη! Η Σμύρνη είναι η πιο όμορφη, η πιο πολιτισμένη πόλη! Βλέπει την Αμαζόνα Σμύρνα... Η πρώτη Αμαζόνα της Μικρασίας σε ομορφιά, σε χάρη, σε κορμοστασιά! Αυτή ίδρυσε τη Σμύρνη. Μόνο αυτή, η ασυναγώνιστη, θα μπορούσε να την ιδρύσει. Κι ας υπάρχουν κι άλλες εκδοχές... Όλοι, όσοι γνώρισαν τη Σμύρνη, αρχαίοι και σύγχρονοι, Ρωμαίοι και Βυζαντινοί, ξένοι και δικοί μας, όλοι, όλοι μαγεύτηκαν από τις ομορφιές της. Όλα τα βιβλία μιλάνε για τις ομορφιές της. «Η ωραιότερη πόλις κάτω απ' τον ήλιο», λέει ο φιλόσοφος Φιλόστρατος. Η πρώτη της Ασίας στην ομορφιά και το μέγεθος». Θα πει ο Στράβων. «Φάρο», την ονομάζει ο Πλίνιος. «Η πιο ανθηρή πόλις της Ασίας», λέει ο Κικέρων. Ποιος δεν τη θαύμασε; Ποιος δεν την τραγούδησε; Πώς να μείνει ασυγκίνητος κι ο Μέγας Αλέξανδρος; Αυτός έδωσε τα σχέδια για την ίδρυση μιας νέας Σμύρνης, όταν σεισμός χτύπησε την ασύγκριτη πολιτεία. Μιας Σμύρνης αντάξιας της πρώτης. Στην αρχή ήταν αιολική. Ύστερα πρώτη της Ιωνίας. Για αιώνες κρατούσε τα πρωτεία. Μονάχα, όταν η Κωνσταντινούπολις έλαβε τα σκήπτρα, πήρε πια η Σμύρνη τη δεύτερη θέση. Μα πάλι η πιο πλούσια της Μικρασίας. Με το πιο όμορφο περιγιάλι. Το «Μικρό Παρίσι». Το καμάρι της Ανατολής...

Ξετρελαμένος ο Κίμων με τη Σμύρνη. Εδώ θα ζήσει... Κάνει βόλτες στον Φραγκομαχαλά. Θαυμάζει τις βιτρίνες. Τριγυρίζει στις γειτονιές και στα στενοσόκακα. Ανέβηκε στον Πάγο. Ρέμβασε στα νερά του Μέλη. Κουβέντιασε εκεί με τον Όμηρο... Πήγε... Και που δεν πήγε! Προσκύνησε στην Άγια Φωτεινή. Ήπιε τσίπουρο στις Μεγάλες

Ταβέρνες. Σιργιάνισε στο Και. Α, το Και... Του θύμισε την παραλία της Θεσσαλονίκης. Όμως εδώ τα παλατάκια έχουν άλλη γοητεία, κι άλλη αρχοντιά.

Ένα μεσημέρι γνώρισε την Κωνσταντία. Ήταν όξω από το Κεντρικό Παρθεναγωγείο την ώρα που σκόλναε το σκολειό. Βλέπει να ξεχύνονται απ' την πόρτα κάτι άγουρα τρανταχτά κοριτσιίστικα νιάτα. Τιτιβίζει το γέλιο κ' η ζωή στις μπλε ποδιές με τα άσπρα γιακαδάκια.

Σαστισμένος ο Κίμων κοιτάει τις μαθήτριες. Τι χάρη... Τι ευγένεια... «Ζητάτε κανένα;» Μια φωνή κελάδησε στ' αυτιά του. «Θέλω να πάω στα Λουτρά της Αρτέμιδος». Τον κοίταξε με απορία. «Στο Χαλκά Μπουνάρ θέλετε να πήτε». Θα τραβήξετε απ' εδώ. Του χαμογέλασε. Δυο καστανόμαυρα μάτια φώτισαν ένα μελαγχρινό προσωπάκι. Δυο λακάκκια στα μάγουλα γέμισαν γλύκα.

Δεν κοιμήθηκε εκείνη τη νύχτα ο Κίμων. Την άλλη μέρα, την ίδια ώρα, στο ίδιο μέρος. Καρφωμένα τα μάτια στην είσοδο του Κεντρικού. Τον ειδε το κορίτσι. Του μίλησε πρώτο. «Θέλετε πάλι να πάτε στα Λουτρά της Αρτέμιδος; Μήπως θέλετε κ' εσείς να κάνετε εκεί το μπάνιο σας;» «Βέβαια, θέλω κ' εγώ να κάνω το μπάνιο μου εκεί που το έκανε η Άρτεμις, ο Όμηρος, ο Μέγας Αλέξανδρος. Όμως πρώτα θα είχατε τη διάθεση να μου γνωρίσετε τα αξιοθέατα;» Φυσικά ήθελε πολύ το κορίτσι να ξεναγήσει έναν Έλληνα στρατιώτη.

Έτσι άρχισε η φιλία του με την Κωνσταντία. Φιλία που βάθαινε και άπλωνε και όλο μεγάλωνε. Σιγά σιγά η Κωνσταντία έγινε η σκέψη του. Την αγαπάει. Την αγαπάει...

Κόντευε να τρελλαθεί, όταν κλείσανε τα σκολειά. Τώρα πώς θα την βλέπει; Η Κωνσταντία ήταν απ' τη Μαινεμένη. «Δεν είναι εύκολο να με συναντάς εκεί. Θα βουήξει ο τόπος». Βρήκαν τρόπο. Παίρνει μια μέρα το τραίνο ο Κίμων. Ούτε μισή ώρα δεν απέχει η Μαινεμένη απ' τη Σμύρνη. Περνούσε τάχα τυχαία από το περιβόλι τους. Κάτι ρώτησε μια κυρία. Του είπε να περάσει να πάρει ένα γλυκό. Ήταν η μητέρα της Κωνσταντίας. Η Κωνσταντία έκοβε ρόδια. Τη φώναξε η μητέρα. Κρατούσε ένα ρόδι στο χέρι. Το πρόσφερε στον Κίμωνα. Έτσι, πηγαينوερχόταν ταχτικά στο σπίτι της, χωρίς να καταλάβει κανείς τίποτα.

—Πολύ χάρηκα, Γιάγκο, που είσαι από τη Μαινεμένη.

—Πήγες:

—Περαστικός. Δεν ήθελε να πει τίποτα για την Κωνσταντία. Να μην εκθέσει το κορίτσι. Ύστερα μίλησε για το πάθος του για την αρχαιολογία. Για τα όνειρά του...

—Έχει αρχαιότητες η Μαινεμένη;

—Η σημερινή πόλη σχηματίστηκε από τις προσχώσεις του Έρμου ποταμού, του Γκεντίτζ, που λένε οι Τούρκοι. Όμως όπου σκάψεις, στα αμπέλια, στα χωράφια, θα βρεις αρχαία νομίσματα. Πιο αριστερά στο ύψωμα ήταν η Αρχαία Τήμνος. Είχε νομισματοκοπείον από τα αρχαιότερα. Η πόλη καταστράφηκε από σεισμούς και πλημμύρες.

—Τίποτα ερείπια δεν υπάρχουν;

—Δεν ξέρω. Μια φορά μας πήγε ο σκολάρχης μας εκδρομή στο Μπουρουντζούκιοϊ, στην αρχαία Λάρισα, λίγο πιο όξω απ' τη Μαινεμένη. Είναι μια ατέλειωτη σπηλιά κάτω από το βουνό στο μάκρος του Έρμου ποταμού. Η σπηλιά φτάνει το Γιενίκιοϊ. Εμείς δεν προχωρήσαμε πολύ. Μέσα είδαμε πολλά πήλινα αγγεία. Αγαλματάκια και λογίς λογίς σπασμένα δοχεία ήταν σκορπισμένα παντού. Εκεί μας μίλησε ο σκολάρχης για την αρχαία Τήμνο. Μάλιστα μια γαλαρία έβγαζε στη Μαγνησία. Πάντα ήθελα να πάω εκεί. Να δω ως που πάει η σπηλιά. Να περπατήσω σ' όλο το μάκρος της γαλαρίας. Δεν τα κατάφερα.

—Μαζί θα πάμε, κάνει με ενθουσιασμό ο Κίμων.

—Το πιστεύεις;

—Το πιστεύω. Για να με γλυτώσει τόσες φορές ο Θεός, θα πει ότι δε θα αφήσει να χαθώ.

Τρεις μέρες στη Μαγνησία όλο και λιγοστεύουν. Χιλιάδες αιχμάλωτοι και όμηροι κουβαλιούνται από τη Σμύρνη κάθε μέρα. Πολλούς τους πηγαίνουν ίσια στο Κιρτίκ Ντερέ. Εκεί στη χαράδρα τους εξοντώνουν.

Σήκωσαν και τη φάλαγγα του Γιάγκου. Δυο χιλιάδες από το Μπουνάρ Μπασή, ούτε χίλιοι πεντακόσιοι από τη Μαγνησία. Τους βάλανε στο δρόμο για το Σαλιχλί.

Ωρες περπατάνε... Άρχισε πάλι η κούραση, η πείνα. η δίψα.

Στα πλάγια αμάζωτα σεργιά. Κρέμονται ακόμα τα κρασοστάφυλα στα κλήματα. Διατλάξανε οι Τούρκοι μια μικρή ανάπαυση. Μπορούνε να φάνε οι ρωμιοί ό,τι βρούνε.

—Μην πας, Κίμων! λέει ο Γιάγκος. Κάτι τους άκουσα να ψιθυρίζουν. Δεν έχουν καλό σκοπό. Το είπε και στους άλλους.

Ποιος τον ακούει... Πολλοί χύμηξαν στ' αμπέλια. Άλλοι πέσανε στα σεργιά κι άλλοι στα κλήματα.

Πριν περάσουν δυο λεπτά, σφυρίζουν οι φύλακες.

—Στην αράδα!

Πολλοί ρωμιοί δεν πρόφτασαν να κόψουν ούτε ρόγα. Μερικοί έχουν μπουκωμένο το στόμα. Άλλοι κρατάνε τσαμπιά στο χέρι.

—Στην αράδα! είπαμε. Σκίζει τον αγέρα το καμουτσίκι. Πέφτει στα κεφάλια. Πέφτει στις ράχες. Αρχίζει το πιστολίδι. Σκότωσαν όσους δεν πρόφτασαν να μπουκωθούν γρήγορα στη σειρά.

—Καλά και δε βγήκαμε, Γιάγκο, ζαρώνει πιο πολύ ο Κίμων.

—Δε σου το είπα; Επίτηδες το κάνανε. Όλο και καινούργια τερτίπια βρίσκουν, για να εξοντώσουν όσο μπορεί πιο πολλούς.

Αρχίζει πάλι η πορεία.

—Γρήγορα. Πιο γρήγορα!

Τρέχουν οι ρωμιοί. Πόσες ώρες; Λαχάνιασαν απ' το τρέξιμο, ίδρωσαν τα κορμιά. Η σκόνη τους πασπάλισε ολόκληρους. Σκέπασε τα μούτρα. Μονάχα δυο τρύπες ξεχωρίζουν ανάμεσα από τα ξασπρισμένα τσίνορα. Μαύρες, καστανές, τσακίρικες, γαλανές χάντρες στριφογυρίζουν στις τρύπες. Δεν είναι μάτια αυτά. Αυτά είναι δυο γυαλωμένοι βολβοί που στριφογυρίζουν αδιάκοπα στον τρόπο και στον θάνατο. Οι πατούνες πληγές που σέρνουν σακατεμένα κορμιά. Δεν μπορεί να πατήσει ο Κίμων. Τα πόδια πρήστηκαν. Έχει και πυρετό.

—Έλα, κουράγιο. Όπου νάναι θα καθίσουμε. Τον βοηθά ο Γιάγκος. Είναι ώρα να φάνε οι Τούρκοι κεντινό.

Σταμάτησαν στα Τσαμούρια, όξω απ' το Σαλιχλί.

Σαν την άμμο κύλησαν χάμω οι ρωμιοί. Παντού λάκκοι γεμάτοι λασπόνερα. Όσοι συνεφέρνουν, σέρνονται, απλώνουν το χέρι. Παίρνουν λάσπη και βυζαίνουν. Πολλοί την αφήνουν στο στόμα. Δροσίζουν έτσι τα καψαλισμένα χείλια. Το ίδιο κάνει κι ο Γιάγκος. Σκουντάει τον Κίμωνα.

—Βλέπεις, Κίμων, τα λασπόνερα;

Ο Κίμων δε μιλά. Έχει κλειστά τα μάτια.

—Είναι ιαματικά λουτρά. Τα Τσαμούρια, όπως και τα Κουρσούμια είναι θαυματουργά. Μικρός είχα έρθει εδώ με τη μάνα μου. Ήτανε πιασμένη η νενέ μου. Μείναμε είκοσι μέρες. Σηκωτή τη φέραμε. Περπατούσε όταν φύγαμε. Είναι οι καλύτερες πηγές της περιοχής. Από την Κιουτάχεια ίσαμε τη Σμύρνη, όλοι εδώ έρχονται να βρούνε τη γεια τους. Όποιος έρθει, εφτάγερρος φεύγει. Λένε, ότι κι ο Μέγας Αλέξανδρος εδώ βούτηξε, όταν ήτανε πιασμένος.

—Ο Μέγας Αλέξανδρος; Άνοιξε τα μάτια ο Κίμων. Που βρίσκομαι;

—Όξω από το Σαλιχλί. Στις Αρχαίες Σάρδεις. Φαίνεται η Ακρόπολις απ' εδώ.

Τινάχτηκε ο Κίμων.

—Γιατί κάνεις έτσι; Να, ο Πακτωλός. Ξεροπόταμος πια. Λιγοστό νερό τρέχει στη μέση. Όταν βρέξει, πλημμυρίζει και χύνεται στον Έρμο.

Ο Κίμων ξανακλείνει τα μάτια. Μεσ στον πυρετό του ζωντανεύουν οι Σάρδεις. Η πιο πλούσια πολιτεία... Εδώ ο Πακτωλός... Πρέπει να σηκωθεί. Να πει νερό από τον Πακτωλό. Κ' ύστερα να μπει μέσα και να πλυθεί. Όπως ο Μίδας. Ο Μίδας πλύθηκε μέσα στον ποταμό, για να φύγει το χρυσάφι. Αλλιώς, θα πέθαινε από την πείνα. Ο Μίδας θα πέθαινε από την πείνα, γιατί ό,τι άγγιζε γινόταν χρυσάφι. Πλύθηκε ο Μίδας στον Πακτωλό. Έτσι, δεν πέθανε από την πείνα κι από τη δίψα... Εμείς εδώ στις Σάρδεις, στην πιο πλούσια πολιτεία, πεθαίνουμε από την πείνα! Εδώ στον Πακτωλό πεθαίνουμε από τη δίψα...

—Κίμων, παραμιλάς;

—Διψώ!

—Εσύ καις! Κάνε λίγο υπομονή!

Τους σήκωσαν. Τους πήγαν παραπέρα. Εδώ θα περάσουν τη νύχτα.

Γύρω συκομαξέδες και αμπέλια. Μπροστά τους ο Πακτωλός με λιγοστά νερά. Πέρα ο Έρμος ασημίζει στον ήλιο. Ο Πακτωλός δε χρυσίζει πια. Όμως να νερά του μπορούν να ξεδιψάσουν τα φλογισμένα λαρύγγια. Να δροσίσουν τα μπαϊλντισμένα κορμιά.

—Κίμων, εσύ παραμιλάς. Εσύ καις ολόκληρος.

Καίει απ' τη φωτιά της δίψας. Καίει απ' τη φωτιά του πυρετού. Γύρω αμπέλια και περιβόλια. Νερά μπόλικά παντού. «Τάνταλε, το μαρτύριό μας ξεπέρασε το δικό σου! Η κόρη σου, η Νιόβη, κλαίει στον Σίπυλο τα παιδιά της. Κλαίει και θρηνεί... Τα δάκρυά της τρύπησαν το βουνό. Ράισαν την πέτρα. Έγιναν χείμαρρος και ποτάμι... Εσύ ξέχασες, Τάνταλε! Ξέχασες το μαρτύριό σου! Ασυγκίνητος μένεις στην αιώνια αταραξία σου, δεν υπάρχουν πια Θεοί να σε βασανίζουν. Πέθαναν οι Θεοί σου! Ποιος Θεός θα βοηθήσει εμάς, Τάνταλε; Οι ρωμιοί πεθαίνουν από πείνα και δίψα! Ολόγυρα φρούτα και νερά... Κ' εμείς πεθαίνουμε, Τάνταλε... Πεθαίνουμε! Κ' εσύ ξέχασες. Ξέχασες, Τάνταλε! Δεν τρίζουν τα κόκαλά σου στον τάφο σου, στον Σίπυλο; Χιλιάδες ρωμιοί κοίτονται άθαφτοι στη χαράδρα του Σίπυλου! Τώρα Κιρτίκ Ντερέ τη λένε. Χιλιάδες ρωμιοί σκοτώνονται στο Κιρτίκ Ντερέ... Άθαφτοι μένουν οι ρωμιοί στο Κιρτίκ Ντερέ. Σύννεφο τα κοράκια στη χαράδρα του Σίπυλου. Λιμασμένα καταβροχθίζουν τα παιδιά της Νιόβης. Ολολύζει η Νιόβη. Ολοφύρεται η κόρη σου... Κλαίει και δέρνεται ο Σίπυλος... Εσένα δεν τaráχτηκε η ησυχία σου, Τάνταλε;

—Παραμιλάει ο φίλος σου.

—Καλύτερα. Δε νιώθει τον καημό της δίψας και της πείνας μας.

Σηκώθηκε ένας ρωμιός. Τρέχει στα νερά. Πέφτει μπρούμouτα μέσα. Πίνει. Παλάβωσε αυτός;

Πρόφτασε ο Τούρκος. Τον πατά με το παπούτσι στον σβέρκο. Μαζεύτηκαν κι άλλοι Τούρκοι. Άνοιξε τα μάτια ο Κίμων. Ο ρωμιός μπρούμouτα στο νερό. Παλεύει να ελευθερωθεί από το βάρος. Τινάζεται το κορμί μες στο νερό. Δέρνεται. Χτυπιέται. Πατάει και με το άλλο πόδι ο Τούρκος. Ανεβαίνει κι άλλος. Πατάει στη ράχη. Το μισό κορμί ακούνητο. Τα πόδια κλωτσάνε. Κλωτσάνε... Πόσην ώρα; Έμειναν ασάλευτα και τα πόδια.

Ο Κίμων βλέπει, βλέπει... «Εδώ έζησε ο Κροίσος, ο πιο πλούσιος βασιλιάς του κόσμου. Πίστευε ότι τα πλούτη δίνουν την ευτυχία. «Μηδένα προ του τέλους μακάριζε», είπε ο Σόλων. «Σόλων, Σόλων Σόλων!» φωνάζει ο Κροίσος πάνω στη φωτιά. Καιόταν ο Κροίσος. Καίεται απ' τη δίψα ο Κίμων. Καίονται οι χριστιανοί απ' τη δίψα... Ασάλευτος ο ρωμιός μες στα νερά, δεν διψά πια. Πνίγηκε μες στα νερά απ' τη δίψα! Οι φλόγες της φωτιάς καψαλίζουν τον Κροίσο... Οι φλόγες της δίψας καψαλίζουν τον Κίμωνα... Οι φλόγες της δίψας καψαλίζουν τους ρωμιούς... Ο ρωμιός μες στα νερά δεν καψαλίζεται πια.

—Σόλων, Σόλων, Σόλων! Μπήγει μια φωνή ο Κίμων. Πετιέται απάνω.

Τρέχουν οι Τούρκοι. Τι θέλει ο γκιαούρης;

—Σόλων, Σόλων, Σόλων! Τρέχει μπροστά τους. Σηκώνει τα χέρια. Κοιτάει τον ουρανό. Τσιρίζει με δύναμη. Σόλων, Σόλων, Σόλων!

Τάχασαν οι Τούρκοι. «Τι λέει αυτός;»

—Σου, σου, σου. Νερό γυρεύει. Δεν καταλαβαίνεις; λέει ένας Τούρκος.

Ετοιμάζει ο ασκέρ αγάς το πιστόλι.

Τρέχει ο Πιλαφάς. Εξηγεί.

—Δε ζητάει νερό. Ο Σόλων είναι ένας από τους επτά σοφούς του κόσμου. Είναι από την Αθήνα.

—Που είναι τώρα; Που βρίσκεται; Γιατί τον φωνάζει;

—Πριν δυόμισι χιλιάδες χρόνια ήταν εδώ.

—Και γιατί ήρθε;

—Ήταν καλεσμένος από τον Κροίσο, τον πιο πλούσιο βασιλιά.

—Δεν τον ξέρω. Δεν τον γράφουν τα κιτάπια μας, λέει ο μπας τσαούς.

Ο Πιλαφάς τους είπε ολόκληρη την ιστορία του Κροΐσου. Τους διηγήθηκε, πώς μπόρεσε να σωθεί την τελευταία στιγμή.

Τρόμαξε ο μπας τσαούς. Φοβήθηκε μην τους κάνει τα ίδια ο Αλλάχ.

—Βάι, βάι, βάι! Πιες! Ας πιουν όλοι! Κ' ύστερα ας κοιμηθούνε ήσυχα, κανείς δε θα τους πειράξει.

Την άλλη μέρα το πρωί μπήκανε στο Σαλιχλί. Είναι οι πρώτοι αιχμάλωτοι που φτάσανε εδώ.

Δεν καταλαβαίνουνε οι Τούρκοι. Ρωτάνε φοβισμένα.

—Καρά Μπιμπέρ βάρμι; Σειτάν ασκέρ βάρμι;

Δεν έφυγε απ' τα μάτια τους το πέρασμα του Πλαστήρα. Ανεμοστρόβιλος και σίφουνας έφτασε εδώ ο μαύρος καβαλάρης. Εμπόδισε τους Τούρκους να αποκόψουν τις ελληνικές μεραρχίες: την Πρώτη, τη Δεύτερη και την Τρίτη. Πολέμησε με το στράτευμά του σκληρά. Σκόρπισε τους Τούρκους και βοήθησε να υποχωρήσει ομαλά ο ελληνικός στρατός, και να προφτάσει να φύγει με τα βαπόρια για την Ελλάδα. Ήταν η τελευταία μάχη στην Μικρασία. Τα ξέρει ο Κίμων από τον φίλο του τον Περικλή που πολέμησε εδώ. Δεν μπόρεσε ο Περικλής να φύγει με την Τρίτη Μεραρχία, όπου άνηκε. Χτυπήθηκε στο πόδι. Τον πιάσανε και τον φέρανε στη Μαγνησία. Του τάλεγε, πριν τους πάνε στο Κιρτίκ Ντερέ.

—Καρά Μπιμπέρ βάρμι; Ρωτάνε συνέχεια οι Τούρκοι.

—Ποιος Καρά Μπιμπέρ; Ποιος σεϊτάν ασκέρ; Τους στρατιώτες λέτε; Πάνε πια εκείνοι! Τους φάγαμε! Αυτοί είναι Μικρασιάτες. Στα χέρια μας είναι η ζωή τους.

Πήραν θάρρος. Πλησιάζουν. Κοιτάνε. Σιγά σιγά μαζεύτηκαν κι άλλοι. Το μισό Σαλιχλί βγήκε να τους δει.

—Φτου, φτου! Αλλάχτάν μπουλντουνοός! Από το Θεό το βρήκατε. Αρχίζουν πάλι το «Τσικάρ».

Δεν άφησαν τίποτα. Έμειναν οι ρωμιοί με τα σώβρακα.

Πολλοί ψάχνουν για γνωστούς. Ένας Τούρκος βαστάει χαντζάρα.

Τρίβει τα μάτια ο Γιάγκος.

—Βρε, Κώστα, αυτός δεν είναι ο Ρουφάτ, ο καβάζης του πατέρα μου; ρωτάει το Γιαλαμά.

— Αμάν, Γιάγκο, κήκα! Εμένα ζητάει.

—Πέσε μπρούμουτα μη σε δει.

—Ρουφάτ, Ρουφάτ!

—Ποιος είσαι;

—Δε με γνωρίζεις, Ρουφάτ; Είμαι ο γιος του Πιλαφά, ο Γιάγκος. Θυμάσαι που με έπαιρνες μπίνα; Που μου αγόραζες γλυφιτσούρια;

—Βρε Γιαγκάκι... Βρε Γιαγκάκι... Πάει και τον αγκαλιάζει. Βρε πότε μεγάλωσες τόσο; Παλικάρι σωστό έγινες! Πώς να σε γνωρίσω;

—Και στα χάλια που με βρήκες... ε! Πεινώ, Ρουφάτ. Πέντε μέρες έχω να φάω.

—Έλα σπίτι μου. Θάχεις απ' όλα. Ζω εδώ με τη γυναίκα μου και τα παιδιά μου. Έχω δικαίωμα να πάρω όσους θέλω. Έλα! Έφαγα το ψωμί του πατέρα σου. Δεν το ξεχνώ. Σειρά μου να σε βοηθήσω.

Λαχτάρησε η ψυχή του Γιάγκου. Έτσι, ίσως και σωθεί. Όμως ένας λόγος είναι αυτός. Μπορείς να έχεις εμπιστοσύνη σε Τούρκο; Και σε τέτοιες ώρες;

—Ρουφάτ, δεν μπορώ νάρθω. Είναι κι άλλοι Μαινεμενλήδες εδώ. Ρουφάτ, πες μου, ποιον ψάχνεις να βρεις;

Σκοτείνιασε πιο πολύ η μαυρειδερή μούρη του Ρουφάτ.

—Ξέρω, ξέρω. Ήρθες για τον Κώστα τον Γιαλαμά.

—Με πρόσβαλε.

—Ρουφάτ, τώρα εσύ είσαι ο δυνατός. Δείξε ότι είσαι ανώτερος. Μην του κάνεις κακό. Φτάνει το χάλι του.

—Με πρόσβαλε, σου λέω. Μ' έδειρε στο καφενείο μπροστά στους φίλους μου.

—Πείραξες τα κορίτσια του μαχαλά του. Το ίδιο θα έκανες κ' εσύ, αν εκείνος πείραζε τα κορίτσια σας. Και θάχες δίκιο να το κάνεις, γιατί κ' εσύ είσαι παλικάρι.

—Πώς να το ξεχάσω!

—Είσαι καλός, Ρουφάτ. Και θα το ξεχάσεις. Τώρα μας βρήκε η συμφορά. Τώρα βοήθεια θέμε. Έλα! Εκεί κοιτάται. Δεν έχει ήπατα να κουνηθεί από τη δίψα και την πείνα. Έλα, Ρουφάτ. Κάντο για το Γιαγκάκι σου!

—Κώστα!

Ο Γιαλαμάς τάκουσε όλα. Σηκώθηκε απάνω.

—Συγγνώμην, του λέει, και του δίνει το χέρι.

Τόσφιξε ο Ρουφάτ κ' έφυγε γρήγορα.

Όταν γύρισε, κρατούσε τέσσερα μεγάλα σπιτικά ψωμιά και μια σακούλα σταφίδες.

—Τόσα είχα στο σπίτι, τους λέει. Έφερα και λίγες φρέσκες σταφίδες. Αλύχμιστες είναι ακόμα. Πάλι αύριο, αν δε σας σηκώσουν, κάτι θα φέρω.

Την άλλη μέρα ξανάρθε ο Ρουφάτ. Κουβάλησε καμιά δεκαριά ταΐνια κ' ένα ζεμπίλι ντομάτες.

—Προσέχετε. Δεν είν' ανάγκη να δούνε. Μπορεί να σας τα πάρουν.

Την τρίτη μέρα τους σήκωσαν. Έβαλαν καινούργιους φύλακες. Άλλαξαν τον μπας τσαούς και τον μπας κουμαντάντ.

Δέκα ώρες ποδαρόδρομο χωρίς διακοπή. Κοντά πενήντα έμειναν στο δρόμο.

Την πείνα την ξεγελούν. Λίγη αγριάδα. Λίγη γλυστρίδα. Πολλοί είναι μπουκωμένοι με βαλανίδια. Η δίψα δε βολεύεται.

Φθάσανε στη Φιλαδέλφεια. Νερά, νερά παντού. Φρέσκα, λαχταριστά, γάργαρα νερά πηδούν από τις πηγές! Κυλούν στις πέτρες. Δροσίζουν τον τόπο.

—Νερό!

—Όποιος πει, θα πεθάνει.

—Νερό! Νερό!

Δεν τολμούν να πιουν, θυμούνται το παλικάρι που πέθανε μες στα νερά απ' τη δίψα.

—Νερό, νερό!

Έρχεται ο μεμούρης του Αλά Σεχήρ.

—Ποιος είναι εδώ μπας κουμαντάντ;

—Εγώ.

—Τι ζητούν αυτοί;

—Νερό.

—Γιατί δεν αφήνεις να πιουν;

—Για τιμωρία. Είναι γκιαούρηδες, άπιστοι.

—Άπιστος, γκισούρης είσαι εσύ. Άθρησκε, απάνθρωπε! Αυτά λέει, βρε, η θρησκεία μας; Σε κάθε γωνιά, σε κάθε ξερότοπο γεμίζουν οι πιστοί του Μωάμεθ κιούπια, κρεμάνε τάσια με αλυσίδες να πει ο περαστικός. Σ' όλα τα τρίστρατα και τα σταυροδρόμια κάνουν οι πιστοί βρύσες. Να ξεδιψάσει ο διψασμένος και κουρασμένος, για νάβρει η ψυχή τους δροσιά στον άλλο κόσμο. Τζάμπα είναι, βρε, το νερό... Τι ψυχή θα παραδώσεις στον Αλλάχ; Στο Αλά Σεχήρ έδωσε ο Θεός την ευλογία των νερών, για να θυμίζουν τη δόξα του. Το Αλά Σεχήρ έχει τα πιο καλά νερά της περιφέρειας. Τρεις πηγές που γιατρεύουν τις πιο πολλές αρρώστιες. Το Ντεμίρ σου, το Σαρί-κιζ-σου και το Κιόσκαρτ - μαδενί. Βρε, το Σαρί-κιζ-σου, που γιατρεύει νεφρά και χολή, ανάρπαστο γίνεται με τα μπουκάλια στην Ανατολή και στη Δύση. Ο Θεός έδωσε μπόλικά νερά να πίνει ο άνθρωπος, να κάνει και τα λουτρά του.

Ζάρωσε ο μπας κουμαντάντ.

—Πιείτε όλοι σας. Μονάχα λίγο λίγο. Και με ρέγουλα, λέει στους σκλάβους ο μεμούρης.

Πέσανε οι ρωμιοί στα νερά.

—Είπαμε σιγά σιγά. Μην πίνετε πολύ. Θα νταλιακιάσετε. Εδώ στα Λίτζα έρχεται ο κόσμος να τους γιατρέψει το νερό. Όχι να τους σκοτώσει.

Ήπιαν όλοι τους.

—Γιατί, Γιάγκο, κοιτάζεις έτσι τον Τούρκο; ρωτά ο Κίμων.

—Μου φαίνεται ότι τον ξέρω. Θα πάω να του μιλήσω.

—Θες τίποτα, γυρίζει ο Τούρκος στον Γιάγκο.

—Ήσουν στη Μαινεμένη πριν δέκα χρόνια μεμούρης;

—Ήμουνα.

—Είσαι ο Ζιάμπεης;

—Ποιος είσαι εσύ;

—Θυμάσαι, ποιος γιάτρεψε τη γυναίκα σου την Εμινέ;

Πώς να ξεχάσει! Που τον έχανες, που τον έβρισκες τότε; Στου Αργυράκη του Πιλαφά τον καφενέ. «Πολύ πίνεις». Του παίρνει μια μέρα ο Αργυράκης το ποτήρι. «Πίνω, για να ξεχάσω. Μπουμπούκι δεκαοχτώ χρονώ η γυναίκα μου ένα χρόνο έχει στο κρεβάτι. Πιασμένα τα πόδια. Ούτε να σηκωθεί. Ούτε να περπατήσει». «Μη σε νιάζει. Θα στη γιατρέψει η νύφη μου. Τρεις αδερφάδες, κ' οι τρεις γιάτρισσες. Έγιαναν κόσμο και κόσμο...»

Μήνα δε βάσταξε η θεραπεία. Κάθε μέρα με την καρότσα στο χαμάμ. Πριν μπει μέσα στα πολύ ζεστά, την άλειβε στο μεγάλο χαγιάτι η γιάτρισσα με φρέσκια αχνιστή σβουνιά. Την κουκούλωνε καλά μ' ένα χαβλού. Δυο ώρες στη ζεστή σβουνιά. Ύστερα ξέπλυμα καλό. Κ' ίσια στο χαλβέτι που ζεματούσε σαν καμίνι. Εκεί άνοιγαν οι πόροι. Ποτάμι έτρεχε ο ιδρος. Έφευγε το κρύωμα... Έφευγε το κακό... Σίδηρο έγινε σε λίγο. Καμιά πληρωμή δεν πήρε η γιάτρισσα. Όλα για την ψυχή των γονιών της.

—Θυμάσαι;

—Και ποιος είσαι εσύ;

—Ο γιος της γιάτρισσας, ο Γιάγκος. Μικρός ήμουνα τότε. Όμως δε θα ξεχάσω τη μάνα μου που έκανε προσευχές, να γιατρεφτεί η χανούμισσα, όπως έλεγε.

Τον χάιδεψε στον ώμο. Κοίταξε με πόνο τα χάλια του.

—Βάι, βάι, βάι! Γρήγορα να δώσουν σε όλους ψωμί και προσφάγι, διέταξε.

Φέρανε πεντακόσια ταΐνια, ένα βαρέλι ελιές και κονσέρβες. Μοίρασαν και μπόλικά τσουβάλια.

Μια βδομάδα στη Φιλαδέλφεια βρήκαν λίγο τον εαυτό τους. Πίνουν νερό, όσο θένε. Όλο και κάτι τους δίνουν να φάνε. Ντύθηκαν και με τα τσουβάλια. Δυο τρύπες για τα χέρια. Μια τρύπα για το κεφάλι και έτοιμη η φορεσιά. Ένας σπάγγος δεμένος στη μέση. Ίδιοι αρχαίοι Έλληνες. Μονάχα η ψείρα. Είναι μέρες που άρχισε η ψείρα. Μεγάλωνε, πλήθαινε και με τίποτα δε γινόταν ζάπι. Γέμισε το κεφάλι ψείρες. Γέμισαν τα τριχωτά μέρη.

Ένα πρωινό τους σήκωσαν από τη Φιλαδέλφεια. Περπατάνε συνέχεια οκτώ ώρες.

—Είναι ο δρόμος για το Ουσάκ, λέει ένας Ουσακλής.

Ξαφνικά στρίβουν αριστερά. Όλο ανηφόρα.

—Που μας πάνε; Που μας πάνε;

—Ανεβαίνουμε το βουνό Ντεμιρτζί, λέει ένας που είναι από τούτα τα μέρη.

—Πάνε να μας ξεκάνουν!

Σταμάτησαν σ' ένα ίσιωμα. Τους παραλάβανε άλλοι Τούρκοι.

—Όποιος είναι Έλληνας αξιωματικός, να παρουσιαστεί. Οι Έλληνες λογαριάζονται σαν αιχμάλωτοι πολέμου. Έχουμε διαταγή να τους παραδώσουμε στην Ελλάδα. Θα γίνει ανταλλαγή αιχμαλώτων, φωνάζει ο καινούργιος μπας κουμαντάντ.

—Έτοιμος ήταν ο Κίμων να μιλήσει.

—Μη γελαστείς και πεις τίποτα. Δεν ξέρεις τι μπορεί να μαγειρεύουν. Τον τραβάει από το χέρι ο Γιάγκος.

—Μα είπε ότι θα γίνει ανταλλαγή αιχμαλώτων...

—Άκου τι σου λέω. Μην κουνιέσαι! Θα φας το κεφάλι σου. Ύστερα εσύ είσαι στρατιώτης. Δεν είσαι αξιωματικός.

—Δεν είναι κανείς; ρώτησε πάλι ο Τούρκος.

—Εγώ! Ακούστηκε μια φωνή.

—Έλα όξω!

Βγήκε ένας αψηλός άντρας. Το τσουβάλι έφτανε ίσαμε τα γόνατα. Δυο μαλλιαρά γυμνά πόδια, όλο πληγή και λέρα. Τα γένια και τα μαλλιά σκέπαζαν το μούτρο του.

—Τι βαθμό έχεις;

—Είμαι Έλληνας υπολοχαγός.

—Από που είσαι;

—Από τη Σάμο.

—Κ' ήρθες να λευτερώσεις τους ρωμιούς Μικρασιάτες;

— ...

—Δε μιλάς...

—Έκανα ό,τι με διέταξε η πατρίδα μου.

Τον τράβηξαν πιο έξω.

Βγάζει ένας μια χαντζάρα. Δοκιμάζει με το χέρι την κόψη. Τη σήκωσε με δύναμη. Πέφτει η χαντζάρα με ορμή στο λαιμό. Ακόμα μια και το κεφάλι κύλησε χάμω.

—Έτσι ε; Ήθελες να ελευθερώσεις τ' αδέρφια σου... Σκύβει και σηκώνει το κεφάλι. Το πετάει στους ρωμιούς. Το κεφάλι χτύπησε στον ώμο του Κίμωνα. Τινάχτηκε ο Κίμων σα δαιμονισμένος. Μούσκεψαν

στο αίμα τα μαλλιά και το κορμί. Τρέμει. Τρέμει... Πάγωσε! Παράλυσε ολόκληρος. Κόπηκε η ανάσα... Σταμάτησε η καρδιά... Πέφτει χάμω.

—Ρίξτο εδώ! φωνάζει ο Τούρκος.

Ο Κίμων αναίσθητος κοιτάει στη γη. Το κεφάλι μπροστά στα πόδια του. Σκύβει ο Γιάγκος. Κλείνει τα μάτια. Δεν μπορεί να κοιτάξει. Παίρνει το κεφάλι και το πετάει στους Τούρκους. Μια ανατριχίλα πέρασε το κορμί του. Δεν είδε τίποτα. Κι όμως πρόφτασε ν' αρπάξει το μάτι του, στο γυαλωμένο βλέμα του αξιωματικού την απορία και το ξάφνιασμα.

Ο Τούρκος παίζει με το κεφάλι. Το βάζει κάτω από τα πόδια του. Το κλωτσά. Έρχονται κι άλλοι Τούρκοι. Με το κεφάλι του υπολοχαγού παίζουν ποδόσφαιρο. Κλωτσά ο ένας Τούρκος. Κλωτσά ο άλλος. Το κεφάλι κυλά μια εδώ, μια εκεί. Τρίχες, αίματα και χώματα έγιναν ένα πράμα. Δεν ξέρεις πια αν είναι κεφάλι ή μπάλα.

Έπαιξαν κάμποσο ακόμα. Ύστερα βαρέθηκαν. Έδωσαν ακόμα μια κλωτσιά στο κεφάλι. Εκείνο κύλησε στην κατηφόρα. Το ακέφαλο κορμί στην άκρη δε θα ξανάσμιγε πια με το κεφάλι του.

Ο Γιάγκος σκύβει. Ο Κίμων κοιτάει αναίσθητος. Του δίνει μπατσάκια. Τον τρίβει...

Σιγά σιγά συνήλθε ο Κίμων.

—Καλκ! Σηκωθήτε.

Άρχισαν πάλι το δρόμο.

Κοντεύει να βραδιάσει. Όξω από ένα τουρκοχώρι τους στρίμωξαν σε μια μισοκαμένη μάντρα. Μέσα μαυρισμένα αποκαΐδια μυρίζουν ακόμα καρβουνίλα και καψαλισμένο χόρτο.

Ξημέρωσε. Άρχισε το μαρτύριο της πείνας. Κάμποσοι Αρμενέοι, που περνούσαν για ρωμιοί, έδωσαν σ' έναν Τούρκο παράδες να τους φέρει ψωμί. Ψωμί δεν έφερε εκείνος, όμως γύρισε με τον μπας κουμαντάντ.

—Έχετε ακόμα μαζί σας παράδες, ε; άρχισαν να τους αλαλιάζουν στο ξύλο.

Ένας αράπης έρχεται ίσια στον Γιάγκο.

—Παρά.

—Δεν έχω.

Σηκώνει το όπλο να χτυπήσει.

—Σακίνα! κλαίει ο Γιάγκος. Δες κάτω από τα τσουβάλια... Δες, είμαι τσίτσιδος, όπως με γέννησε η μάνα μου. Τίποτα δεν έχω. Αν πιστεύεις στον Αλλάχ, δες. Που να κρύψω τους παράδες;

—Άντε, έχεις μέρες από τον Αλλάχ. Δεν τον πείραξε ο αράπης.

Το μεσημέρι φτάσανε στο χωριό Ντεμιρτζί.

Ήρθαν Τούρκοι και ζητούσαν φουρνάρηδες.

—Όποιος είναι φούρναρης, να βγει.

Πετάχτηκαν κάμποσοι. Διάλεξαν πεντέξι. Μαζί κι ο Γιάγκος. Κανένας τους δεν ήταν φούρναρης. Την τελευταία στιγμή τρύπωσε ανάμεσά τους κι ο Αλέκος. Ο Αλέκος είναι από τη Νικομήδεια. Είναι χαμουρκιάρης και μπισιρτζής.

—Ξέρετε, βρε από φούρνο; τους ρωτά στο δρόμο. —Όχι.

—Το Θεό σας... Τότε γιατί βγήκατε;

—Τι να κάναμε; Πεινάμε.

—Τον κακό σας τον καιρό. Άντε, τύχη έχετε, που είμαι μαζί σας.

Τους πήγαν στον φούρνο του χωριού. Έρχεται ο αξιωματικός του εφοδιασμού.

—Κοιτάξτε, όποιος δεν είναι φούρναρης, να το πει τώρα. Αλλιώς θα τον σκοτώσουμε. Πέντε σκοτώσαμε προχτές από την άλλη φάλαγγα, επειδή πήγαν να μας γελάσουν.

Ένα σύγκρουο πέρασε από το κορμί τους. Τώρα τι γίνεται;

—Δοκίμασέ μας! Πετάχτηκε ο Αλέκος.

—Πες, πόσα ταΐνια παίρνει αυτός ο φούρνος;

«Που να ξέρει;» Αναρωτιούνται οι άλλοι.

Άνοιξε ο Αλέκος το πορτί του φούρνου. Οι φλόγες βγαίνουν από τα τρία φρεγκιά. Αρπάει το φτυάρι και το χώνει μέσα στον φούρνο. Το σπρώχνει στο βάθος, όσο φτάνει. Ύστερα το γυροφέρνει στα πλάγια. Όταν το βγάζει, το μετράει με την απεθαμή.

—Παίρνει διακόσια πενήντα ταΐνια.

—Μπράβο! Είσαι καλός μάστορας. Εδώ είναι το αλεύρι κ' η μαγιά. Θα κάνεις και ραμαζανόπιτες.

Φύγανε οι Τούρκοι. Ανασάνανε οι ρωμιοί.

—Άντε, τώρα μπρος στη δουλειά, αρχίζει κιόλας ο Αλέκος.

—Δεν ξέρουμε τίποτα.

—Μη φοβάστε. Θα σας δείξω.

Ρίχνει το αλεύρι στη σκάφη. Ετοιμάζει πρώτα τις ραμαζανόπιτες, που δε θένε μαγιά. Παίρνει λίγο χαμούρι, το πετάει στο φούρνο. Έβγαλε μερικές μισοψημένες.

—Ελάτε, φάτε πρώτα! Να πάρετε δύναμη.

Χύμηκαν στις ραμαζανόπιτες. Ζεματιστές, αμάσητες κατεβαίνουν στο λαρύγγι.

—Προσέξτε! Θα πνιγείτε! Τώρα ελάτε να σας δείξω. Ρίχνει νερό στη σκάφη. Ανακατ'εψτε το αλεύρι με το νερό να γίνει ένα χαρμάνι.

Ανακατεύουν, ανακατεύουν... Ιδροκόπησαν. Πιάστηκαν τα χέρια. Πιάστηκαν οι μέσες.

—Κουράγιο! Τώρα με τις γροθιές. Έτσι. Μπράβο! Αναποδογυρίστε το χαμούρι. Πάλι με τις γροθιές.

Ο Αλέκος ανέλαβε το κόψιμο, το πλάσιμο, το φούρνισμα.

—Καλά τα καταφέραμε.

Σε λίγο άχνιζαν τα ροδοψημένα ταΐνια. Ανάσανε ο αγέρας φρέσκο ψωμί. Χόρτασαν να τρώνε οι ρωμιοί.

Τρεις φουρνιές βγάλανε ταΐνια και μια ραμαζανόπιτες.

—Άφερημ, άφερημ! Ευχαριστήθηκε ο Τούρκος αξιωματικός, όταν ήρθε. Τους έδωσε από ένα ταΐνι.

Τα λέγανε το βράδυ στους άλλους και δεν πίστευαν. Όλοι ζήλευαν την τύχη τους.

Ο Γιάγκος έδωσε το μισό ταΐνι στον Κίμωνα. Το άλλο μισό το μοίρασε στον Καραολάνη και σε πεντέξι εκεί τριγύρω.

Σε δυο μέρες κατέβηκαν Τούρκοι από τα βουνοχώρια. Ζητούσαν βοηθούς.

—Ποιοι είναι γεωργοί;

—Εμείς. Πετάχτηκαν όλοι μαζί.

Διάλεξαν καμιά πενηνταριά. Τους χώρισαν σε ομάδες. Μια ομάδα, δεκαπέντε νοματέοι, ξεκίνησαν για το χωριό Γκιουρζού. Μαζί ο Γιάγκος, ο Κίμων και ο Καραολάνης.

—Προχτές είπες ότι είσαι φούρναρης. Τώρα γεωργός. Δε φοβάσαι μη σε γνωρίσουν; Ρωτάει ο Κίμων τον Γιάγκο.

—Ποιος να σε γνωρίσει; Έτσι αξούριστοι, βρώμικοι, τυλιγμένοι στα τσουβάλια, όλοι το ίδιο σουλούπι έχουμε. Δεν μου λες, Κίμων, ξέρεις εσύ από αγροτικές δουλειές;

—Κάτι ξέρω. Βοηθούσα τα καλοκαίρια στα χτήματα. Εσύ;

—Κ' εγώ. Έχουμε τσιφλίκια, χωράφια, αμπέλια. Όλο και ανακατευόμωνα με τους μεροκαματιάρηδες μας.

Από ώρα περπατάνε. Μπροστά ένας Τούρκος δεκανέας. Ο Χουσεΐν όνμπασης. Ανεβαίνουν το βουνό Ντεμιρτζί. Όλο τσακμακόπετρα. Στις σχισμάδες πουρνάρια και αγκάθια. Που και που ξεφυτρώνει καμιά μηλιά, καμιά καστανιά, καμιά καρυδιά. Κατσάβραχα και ξερότοποι. «Τι ζητούσαμε εδώ; Γιατί προχωρήσαμε τόσο πολύ;» Σκέφτονται οι ρωμιοί.

Ο Τούρκος κουβαλάει ένα ζεμπίλι. Θα πρέπει να είναι βαρύ. Ιδροκόπησε. Η ανάσα του έγινε κοφτή. Απορούν οι ρωμιοί. Πώς και δεν τους το φόρτωσε!

—Δος το ζεμπίλι να αλαφρώσεις. Είναι ανηφόρα. Τρέχουν και του το παίρνουν.

Ευχαριστήθηκε ο Τούρκος.

Σε λίγο κάθισαν κοντά σε μια πηγή. Τους μοίρασε ψωμί. Τους έδωσε τσιγαρόχαρτο και την καπνοσακούλα του. Να στρίψουν τσιγάρο. Να ρουφήξουν λίγο καπνό.

Ήμερος, μαλακός άνθρωπος ετούτος. Ούτε φωνές. Ούτε βρισιές.

—Ακόμα στρατιώτης, ε; ρωτάει ο Πιλαφάς.

—Ακόμα.

Πιάσανε κουβέντα.

—Πόσο χρονώ είσαι;

—Πενήντα πέντε. Παράξενο σας φαίνεται, ε;

—Κι από πότε είσαι στο στρατό;

—Μη ρωτάτε. Το Ογδόντα έξι πολέμησα στη Λάρισα. Το πιστεύετε;

—Και πώς δε σε απολύσανε;

—Αυτό είναι μια άλλη ιστορία.

—Δηλαδή, σ' όλη τη ζωή σου είσαι στρατιώτης... Σίγουρα στους πιο πολλούς πόλεμους θα πήρες μέρος.

—Όχι. Πολέμησα το 1866 στη Λάρισα, όπως σας είπα. Το Ογδόντα ένα μας είχατε πάρει τη Θεσσαλία.

«Σας την πήραμε; Δικιά μας ήταν ανέκαθεν. Από την αρχή της ιστορίας. Όπως κ' η Θράκη κ' η Μικρασία». Θέλησαν να πουν όλοι μ' ένα στόμα. Δεν είπαν τίποτα.

—Εμείς δεν μπορούσαμε να νταγιαντήσουμε το κακό

Ζούσαμε με την ελπίδα να ξαναπάρουμε τη Θεσσαλία. Είκοσι χρονώ ήμουνα, όταν χτυπήθηκα σε κάποιο γεφύρι, στον Πηνειό. Αμέσως με πήγανε σ' ένα νοσοκομείο στη Σαλονίκη. Όταν έγινα καλά, με πήρε κοντά του σείζη ο Σαρίφ μπέης. Ο Σαρίφ μπέης ήταν ένας εξαιρετικός άνθρωπος. Είχε σπουδάσει στην Ευρώπη. Ο παππούλης του ήταν πασάς στην Πόλη. Ήμουνα πολύ ευχαριστημένος, που είχα την τύχη να ζω μαζί του. Αυτός δεν έμοιαζε με τους άλλους Τούρκους αξιωματικούς. Οι άλλοι βάρβαροι, σκληροί, χωρίς ανθρωπιά. Να μη σας τα πολυλογώ, περνούσα τόσο καλά, που δεν ήθελα να φύγω από τον στρατό.

—Α, έτσι εξηγείται που έμεινες τόσο πολύ...

—Έτσι... Που λέτε, ζούσαμε στη Σαλονίκη σ' ένα αρχοντόσπιτο λίγο πιο πάνω από το κονάκι. Πολλοί αξιωματικοί μαζεύονταν στο σπίτι του. Πολλά σούρτα φέρτα είχε. Κάτι μαγείρευαν. Δεν μπορούσα να καταλάβω. Σε λίγον καιρό τον σήκωσαν στην Πόλη. Ήταν τότε που ήρθε ο Κάιζερ ο Γουλιέλμος και υπόγραψε με τον Σουλεϊμάν συμμαχία. Ο σουλτάνος ήθελε φιλία με τον Γερμανό, επειδή φοβόταν τον Ρούσο και τον Άγγλο. Ξαναγυρίσαμε στη Σαλονίκη. Στο σπίτι του αφεντικού μου άκουα πολλά παράξενα πράγματα. Εκείνη την εποχή είχανε ξεσηκωθεί οι Νεότουρκοι.

«Αυτοί μας φάγανε». Θέλανε να πούνε πάλι οι ρωμιοί. Πάλι δε μίλησαν.

—Που να σας τα λέω, τι εποχή ήτανε τότε... Διωχμοί, συλλήψεις, εκτελέσεις.... Για το τίποτα σε σκοτώνανε. Ο σουλτάνος τους υποπευόταν όλους. Γέμισαν οι φυλακές. Πήξανε τα μπουντρούμια. Παρ' όλα αυτά, οι Νεότουρκοι όλο και πλήθαιναν. Πολλοί τόσκασαν στο εξωτερικό. Πρώτα μαζεύτηκαν στην Ελβετία. Ύστερα στο Παρίσι. Αρχηγό είχαν τον Αχμέτ Ριζά, έναν άνθρωπο σπουδασμένο και με αξία. Έτσι λέγανε. Μια μέρα με ρωτάει το αφεντικό μου: «αγαπάς τον σουλτάνο;» «Θέλει και ρώτημα;» του κάνω. «Ύστερα από τον

Θεό, και πριν από τ' αδέρφια μου και τους γονιούς μου, τον σουλτάνο αγαπώ». Δε μίλησε.

Χασμουρήθηκε ο Κίμων που δεν καταλαβαίνει τούρκικα.

—Δε μου λέτε, μήπως σας ζαλίζω;

—Ίσια ίσια. Μας αρέσει να σε ακούμε.

—Ξέρετε, εμείς που ζήσαμε όλη τη ζωή μας στον στρατό, θέλουμε να τα κουβεντιάσουμε. Άμα βαρεθείτε, να μου το πείτε. Λοιπόν, τι έλεγα; Α... Λοιπόν, το Ενενήντα επτά σήκωσαν τον Σαρίφ μπέη για τη Θεσσαλία. Μαζί του κ' εγώ. Στις ένδεκα του Απρίλη, αξέχαστη μέρα, μπήκαμε νικητές στη Λάρισα. Πριν μας την πάρετε πίσω, γυρίσαμε με το αφεντικό μου στη Σαλονίκη. Πάλι άρχισε το πάνε έλα στο σπίτι του. Το νεοτουρκικό κίνημα είχε για καλά φουντώσει. Τόξερα πια ότι ο Σαρίφ μπέης είχε θέση σπουδαία μέσα στο κίνημα. Μια μέρα μου λέει πάλι. «Δες εδώ τι γράφει η εφημερίδα..» Ήτανε ξένη. «Που θες να ξέρω; Εγώ δεν καταλαβαίνω τέτοια γράμματα. Με δυσκολία διαβάζω τα δικά μας». «Είναι γαλλικά. Μιλάει για τα εγκλήματα του Γιλντίζ». «Οι δικές μας οι γαζέτες δε γράφουνε τίποτα από αυτά που μου λες». «Τι θες να γράψουν; Να γράψουν για τα εγκλήματά τους; Για την κατάντια της Τουρκίας;» μου κάνει άγρια. «Πενήντα επτά τούρκικες εφημερίδες στην Πόλη, χώρια δέκα ρωμείκες, όλες τα ίδια λένε: ησυχία, τάξις και ασφάλεια. Ευτυχία και ευημερία. Όλοι περνάμε καλά. Ούτε λέξη για τα οικονομικά. Ούτε λέξη για την τρομοκρατία, για τις συλλήψεις, για τους φόνους. Ξέρεις ότι οι μισοί Τούρκοι είναι καταδότες, σπιούννοι και χαφιέδες;» «Που θες να ξέρω; Εγώ τη δουλειά μου κοιτώ...» του λέω. «Να μην κοιτάς μόνο τη δουλειά σου! Να ενδιαφέρεσαι για όλα τα ζητήματά μας. Ξέρεις τίποτα για τις σφαγές των ρωμιών και των Αρμενέων;» με ρωτά. «Κάτι ακούω. Αυτοί μας χτυπάνε κάθε τόσο». «Όχι. Δεν είναι αλήθεια! Είκοσι τέσσερα αρμένικα χωριά κάψανε οι φανατισμένοι βασιλικοί, πρόπερσι. Εσύ άκουσες τίποτα; Ξέρεις πόσες χιλιάδες σκότωσαν μέσα σε λίγες μέρες στην Πόλη, στην Τραπεζούντα, σ' ολόκληρη τη Μικρασία; Μονάχα στην Πόλη, μέσα σε δυο μέρες, σφάξανε πάνω από έξι χιλιάδες Αρμενέους. Άφησε πια τους φυλακισμένους... Άφησε αυτούς που έφαγε το μαύρο σκοτάδι... Ο σουλτάνος έβαψε με αίμα και το παλάτι. Πώς και πώς πάσκισε να ξεκάνει και το ίδιο του το σόι. Στραγγάλισε τον γαμπρό του, τον άντρα της αδερφής του, της Τζεμιλέ σουλτάννας. Τα ίδια θα έκανε και στον άλλο γαμπρό του, τον άντρα της άλλης του αδερφής, της Σένια σουλτάννας, αν δεν πρόφτανε να το σκάσει με τους γιους του απ' την Πόλη. Εξόντωσε τους πιο πολλούς συγγενείς του. Συνέχεια εξόριζε, φυλάκωνε, σκότωνε». Εγώ άκουα, όμως δεν τα πολυπίστευα.

Τα πράματα πήγαιναν όλο στο χειρότερο. Ξαφνικά, το 1909 μπαίνει στην πόλη ο Σεφκέτ Μαχμούτ πασάς ως αρχηγός του στρατού. Που να σας τα λέω τι ζήσαμε τότε... Άρχισαν οι Νεότουρκοι τις σφαγές.

Βγάλανε από τη φυλακή τους δικούς τους, τη γέμισαν με τους άλλους. Δεν σταματούσαν οι εκτελέσεις. Φόνοι, φόνοι, φόνοι... Έπεσε ο Αβδούλ Χαμήτ. Σουλτάνος έγινε ο Ρεσάτ. Φυλακώσανε τον Χαμήτ στη Σαλονίκη. Όλες οι εφημερίδες γράφανε για τα εγκλήματα του σουλτάνου. Σιγά σιγά μπήκε μέσα μου το φαρμάκι. Αρχισα να μισώ τον Χαμήτ. «Τα βλέπεις;» Μου λέει ο Σαρίφ μπέης. «Τι λες τώρα για τον σουλτάνο;» «Ο Θεός τον τιμώρησε». Κάνω εγώ. «Ποιος Θεός; Οι βασιλιάδες δεν έχουνε Θεό. Δεν έχουνε θρησκεία. Δεν έχουνε πατρίδα. Θεό, πατρίδα και θρησκεία έχουν τον εαυτό τους και το συμφέρον τους. Έπρεπε όμως να τον σκοτώσουν. Μπροστά ήμουνα, όταν παρακαλούσε με κλάματα να του χαρίσουν τη ζωή. Να τον αφήσουν να πάρει το χαρέμι του και να φύγει. Τώρα τρώει, πίνει και γλεντοκοπά με το χαρέμι του στη Σαλονίκη, στη βίλα Αλλατίνι». Πολλά έμαθα κοντά σ' αυτόν τον σπουδαίο άντρα. Τον αγάπησα, γιατί είχε ανθρωπιά και καλοσύνη. Μπορούσα να απολυθώ. Όμως δεν ήθελα να φύγω από κοντά του. Μονάχα ένα καλοκαίρι πήγα στην πατρίδα μου, το Αϊντίνι, όπου παντρεύτηκα. Ύστερα πάλι στην Πόλη μαζί του. Σε λίγο έφερα εκεί και τη γυναίκα μου. Ο Σαρίφ μπέης μ' έμαθε να αγαπώ τους ρωμιούς. «Ποιοι γκιαούρηδες;» Φώναζε. «Αυτοί έχουν τον πιο μεγάλο, τον πιο παλιό πολιτισμό. Η ιστορία τους αρχίζει πολύ πριν από την Τουρκία. Πήγαινε στην Ευρώπη να δεις με τι θαυμασμό μιλάνε για την Αρχαία Ελλάδα και για τους Έλληνες. Εμείς πρέπει να είμαστε περήφανοι που ζούμε μαζί τους. Έχουμε το ίδιο αίμα». «Το ίδιο αίμα; Πώς γίνεται;» παραξενεύτηκα. «Να σου πω πώς γίνεται, μου κάνει. Εμείς στην αρχή της ιστορίας μας ήμασταν μια φούχτα Τούρκοι. Πώς πληθύναμε τόσο πολύ;» «Που να ξέρω;» «Να σου πω εγώ. Ολόκληρα χριστιανικά χωριά αναγκαστήκανε να τουρκέψουν. Γεμίζαμε τα χαρέμια μας με τα πιο όμορφα κορίτσια των ρωμιών. Και οι γενίτσαροι είναι ρωμιόπουλα, και μάλιστα τα καλύτερα. Τα αρπάζαμε από μικρά και τα φανατίζαμε ενάντια στους δικούς τους... Μπερδευτήκαμε. Μέσα μας κυλάει και ρωμέικο αίμα». Πολλές φορές μούκανε εντύπωση πώς και με τι πάθος υποστήριζε τους ρωμιούς και τους Αρμένηδες. Μια μέρα, πριν σηκωθεί από το τραπέζι, μου είπε: «Ξέρεις, Χουσεΐν, αυτήν την ώρα θυμήθηκα τη μάνα μου. Μόλις τέλειωνε το φαΐ, έλεγε: «Σουκιούρ Αλλάχ! Δόξα τω Θεώ! κ' έκανε το σταυρό της. «Το σταυρό της;» Γούρλωσα τα μάτια μου. «Ναι. Ο πατέρας μου χαμογελούσε και της έλεγε: «τι, μαντολίνο παίζεις;» Δε σου είπα. Η μάνα της μάνας μου ήτανε ρωμιά. Την είχαν κλέψει για το χαρέμι του παππούλη μου κ' η προσγιάγιά του πατέρα μου ήτανε Αρμένισσα. Τι τα θες, Χουσεΐν. Όλοι μας είμαστε αδέρφια».

Κάθε τόσο μάλωνε με τους άλλους Νεότουρκους. Τάβαζε με τους αδιάλλακτους. «Άγρια θεριά είμαστε. Ξεπεράσαμε σε κακουργήματα και τους βασιλικούς. Ό,τι δεν είχαν σκεφτεί αυτοί, το σοφιστήκαμε εμείς. Σφαγή στη σφαγή. Απ' το κακό στο χειρότερο. Όλα τα μέσα μεταχειριστήκαμε, πρώτα για να εξοντώσουμε τους δικούς μας αντίθετους ή και αυτούς που μας κάνανε έλεγχο, και ύστερα τα

βάλαμε με τους ρωμιούς. Στέλνουμε τους άντρες στα Αμελέ Ταμπουρού. Ξεριζώνουμε τις οικογένειες από τα παράλια. Τους διώχνουμε στα βάθη της Ανατολής. Κι όλα αυτά, για να αφανιστεί η ρωμιοσύνη». Συχνά μούλεγε απελπισμένος: «δεν υπάρχει δικαιοσύνη. Το μπαξίσι κυβερνά. Η Τουρκία είναι πολύ πίσω. Αγραμματοσύνη, φανατισμός, θρησκοληψία, φτώχεια... Όλα τα κακά μαζί. Τώρα κι ο πόλεμος... Ξέρεις τι θα πει πόλεμος; Ό,τι κτίζει γενεές ολόκληρες η ειρήνη, το γκρεμίζει σε μια στιγμή ο πόλεμος. Ο πόλεμος μας πάει πολλά, πολλά χρόνια πίσω». Σας είπα, ήτανε σπουδαίος άνθρωπος. Γι' αυτό και δεν τον αφήσανε να ζήσει. Βρέθηκε σκοτωμένος, λίγο πριν τελειώσει ο πόλεμος. Κι από ποιους; Απ' τους δικούς μας. Δάκρυσε ο Χουσεΐν. Η φωνή του είχε πίκρα και ανθρωπιά. Ζεστάθηκε η καρδιά των ρωμιών. Ανάσανε η ψυχή. Σα να μην ήταν αυτοί σκλάβοι... Σα να μην ήταν εκείνος εχθρός... Λες κ' ήταν όλα όπως πρώτα...

—Δε μας είπες όμως, γιατί δεν απολύθηκες;

—Βλέπετε, εγώ ήμουνα σείζης. Ποτέ δεν είχα νταραβέρια με το στρατό και τα γραφεία. Όλα τα κανόνιζε το αφεντικό μου. Όταν τον σκότωσαν, πήρα τη γυναίκα μου και γύρισα στο Αϊντίνι. Εκεί, με το σήμερα με το αύριο, δεν παρουσιάστηκα. Σαν πήγα να ρωτήσω στα γραφεία, μ' άρπαξαν στις βρισιές. «Τώρα, βρε, βρήκες νάρτεϊς; Τώρα που έχουμε πόλεμο με τους ρωμιούς; Με πετάξανε στο κρατητήριο. Σε λίγες μέρες με στείλανε ίσια εδώ».

—Πώς το λένε το βουνό αυτό που ανεβαίνουμε; ρωτά ένας Κορδελιώτης.

—Ντεμιρτζί, δε σας είπα;

—Δεν έχει άλλο όνομα;

—Δεν ξέρω.

—Τήμνο το λέγανε στην αρχαιότητα και Τήμνο το διδάσκουν στα σκολειά, πετάχτηκε ο Πιλαφάς.

—Εσύ μας είπες ότι Τήμνο λέγανε τη Μαινεμένη.

—Τη Μαινεμένη τη λέγανε η Τήμνος. Το Ντεμιρτζί ο Τήμνος.

—Το αφεντικό μου έλεγε, συνεχίζει ο Χουσεΐν ότι όλα τα χωριά, όλα τα βουνά, όλες οι πολιτείες, όλες οι λίμνες, όλα τα ποτάμια έχουν αρχαίο ελληνικό όνομα. Και ότι στη Μικρασία ζήσανε μεγάλοι και σοφοί Έλληνες.

Ου, αυτό το ξέρει καλύτερα ο Πιλαφάς...

Πέταξε η σκέψη στη Μαινεμένη, στο σκολεϊό. Όταν πήγαινε στο Δημοτικό. Πανηγύρι είχαν τα παιδιά σαν είχαν γεωγραφία και ιστορία. Θυμάται τον σκολάρχη, τον Γρηγοριάδη να ρωτά. «Ποια

είναι η πατρίδα του πιο μεγάλου ποιητή του κόσμου, του Όμηρου;» Η Σμύρνη... Φώναζε η τάξη και βροντοχτυπούσαν ταβάνια και ντουβάρια. «Ποια είναι η πατρίδα του αρχαιότερου ιστορικού της Αρχαίας Ελλάδος, του Ηρόδοτου;» «Η Αλικαρνασσός...» Ξεφώνιζαν μ' ένα στόμα τα παιδιά. «Ποια είναι η πατρίδα του μεγαλύτερου από τους επτά σοφούς της Ελλάδος, του Θαλή;» Η Μίιλιητος...» «Τσίριζαν όλοι οι μαθητές. «Τώρα θα μου πει ο Πιλαφάς, ρωτούσε ο δάσκαλος. Ποιος από τους επτά σοφούς γεννήθηκε στην Πριήνη;» «Ο Βίας. Γι' αυτό ονομάζεται και Πριηνεύς». «Γιατί είναι γνωστή η Πριήνη;» «Για το Πανιώνιον». Να μας πει ο Μπεζεστεντζής. Ποιο από τα Επτά Θαύματα του κόσμου βρίσκεται στην Αλικαρνασσό;» «Το Μουσουλίου». «Και ποιο στην Έφεσο;» «Ο Ναός της Αρτέμιδος». «Ωραία!» Όταν έφτανε ο σκολάρχης στην Έφεσο, στην Πέργαμο και στις Φώκιες, τότε πια άρχιζε ο ίδιος. Έλεγε, έλεγε, έλεγε... Τελειωμό δεν είχε... ο Βωμός του Σωτήρος Διός της Περγάμου είναι κι αυτός ένα απ' τα θαύματα του κόσμου. Στην Πέργαμο γεννήθηκε ο Γαληνός που είναι ισάξιος του Ιπποκράτους... Η Πέργαμος έβγαλε πολλούς σοφούς, πολλούς ποιητές, πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων... Η βιβλιοθήκη της Περγάμου είχε στην αρχαιότητα πάνω από διακόσιες χιλιάδες τόμους. Η περγαμινή από την Πέργαμο πήρε το όνομα... Η Πέργαμος ζει σ' όλες τις εποχές... Η Πέργαμος... Η Πέργαμος...». Στην Έφεσο τα μπερδεύαν τα παιδιά. Μπερδεύανε το Αρτεμίσιον με τον ναό του Ιωάννου του Θεολόγου. Μπερδεύαν τους Ίωνες με τους Βυζαντινούς. Τον Μέγα Αλέξανδρο με τον Απόστολο Παύλο. «Στην Έφεσο, παιδιά, κοιμήθηκαν ολόκληρα διακόσια χρόνια οι Επτά Παίδες». «Ζούσαν οι πατεράδες τους κ' οι μανάδες τους, όταν ξύπνησαν, κύριε;» Ρωτούσε το ζιζάνιο της τάξης, ο Στάθης. «Μη διακόπτεις με τις ανοησίες σου, Ευστάθιε». Μιλούσε για τις Φώκιες. Μιλούσε για τους Φωκαείς, τους τολμηρούς θαλασσοπόρους που πρώτοι από τους Έλληνες ιδρύσανε αποικίες στον Πόντο, στη Γαλλία, στην Ιταλία... Όταν ερχόταν η σειρά της Σμύρνης, ξέρανε πια τα παιδιά ότι ο σκολάρχης θα τους έτρωγε την ώρα του άλλου μαθήματος. Γιομάτος ενθουσιασμό άρχιζε: «η Σμύρνη... η Σμύρνη... η Σμύρνη... της Σμύρνης... στη Σμύρνη... τη Σμύρνη...».

—Εδώ, που βρισκόμαστε, έδρασε ο Πεχλιβάν, διέκοψε το νήμα ο Χουσεΐν. Ταράχτηκαν οι σκέψεις. Φουρτούνιασαν οι ψυχές.

—Τώρα δρα στη Σμύρνη...

—Το ξέρω. Όμως απ' εδώ ξεκίνησε. Ο Πεχλιβάν ήρθε στη Μικρασία, όταν μας χτύπησε ο ελληνικός στρατός. Άφησε τη Μακεδονία, όπου γεννήθηκε, και πήρε τα βουνά. Εδώ ήρθε το Είκοσι. Μάζεψε κάμποσους άτακτους, και κάπου εκατόν πενήντα καβαλαρέους και άρχισε να χτυπά. Γιατάκι είχε το Σιμάβ Ντάγ. Απ' εκεί αλώνιζε όλη την περιοχή. Στην αρχή με τον Ετέμ μπέη. Πολέμησαν στο στενό του

Ντεμιρτζί τον Αύγουστο του Είκοσι τη Μεραρχία Κυδωνιών. Κοντά διακόσιοι δικοί σας σκοτώθηκαν εδώ. Πολλά λάφυρα, πολλά πυροβόλα και πολλά πολεμοφόδια ήρθαν στην κατοχή του. Ύστερα, όταν ο Ετέμ μπέης αυτομόλησε στους δικούς σας στο Αξάρι, έγινε αυτός ο αποκλειστικός κυρίαρχος στο Σιμάβ και στο Ντεμιρτζί. Δυο ολόκληρα χρόνια δεν άφησε τους ρωμιούς σε ησυχία, ώσπου στις 23 του Αύγουστου κυνήγησε και τους τελευταίους Έλληνες απ' εδώ. Αυτός μπήκε πρώτος στη Σμύρνη.

—Το ξέρουμε. Πολύ αίμα χύθηκε στη Σμύρνη... Πολλούς σκότωσε...

—Τα μάθαμε. Για αυτό οι Τούρκοι τον θεωρούν ήρωα.

—Ήρωα!

—Ναι. Εσείς ξέρετε ήρωα, που να μην έχυσε αίμα; Που να μη σκότωσε εχθρούς; Όσο πιο πολλούς εχθρούς σκοτώνεις, τόσο πιο μεγάλος ήρωας είσαι. Έτσι μούλεγε το αφεντικό μου. Μακάρι νάρθει καιρός, που να μην υπάρχουν ήρωες...

Κανείς δε μιλάει.

—Άντε, να πηγαίνουμε σιγά σιγά. Σηκώθηκε ο Χουσεΐν.

Κάμποση ώρα ανηφόρα. Το μεσημέρι φτάσανε στο Γκιουρζού.

—Εδώ είναι το χωριό, θα δουλεύετε στα χτήματα του μουχτάρη. Εγώ θα σας στέλνω τρόφιμα, εργαλεία κι ό,τι άλλο χρειάζεται για τη δουλειά. Από το σπίτι του μουχτάρη θα παίρνετε την караβάνα με το φαί. Δεν είναι ανάγκη να ανεβαίνω εγώ κάθε μέρα. Θα παραλαβαίνεις εσύ, λέει στον Πιλαφά, και θα υπογράφεις με το όνομά μου: Χουσεΐν όνμπασης. Εσύ μου είπες ότι ξέρεις ελφαζιέ τα τούρκικα. Εσύ θα τους επιβλέπεις και θα φροντίζεις για όλα. Άντε, να πηγαίνω. Για σήμερα βολευθείτε με ψωμί και ρέγγες. Θα μένετε σ' αυτή την αποθήκη. Μέσα έχει μπόλικά τσουβάλια. Στρώστε και κοιμηθείτε... Αύριο θα αρχίσετε από το ντάμι. Θα αδειάσετε τη σβουνιά και θα την κουβαλήσετε στα χωράφια. Θα τα σκάψετε κ' ύστερα θα τα κοπρίσετε.

Τρεις μεγάλες άσπρες κολοκύθες πεταμένες στην άκρη.

—Να τις φάμε; δείχνει ο Γιάγκος.

—Ποια; Τα ντεβε - καμπάκια; Αυτά είναι για τα βόδια. Δεν τρώγονται.

—Θα τα ψήσουμε στο φούρνο. Ντράπηκε να πει ότι δεν τους βλάπτουν και ωμά.

—Κάντε ό,τι θέλετε. Σήμερα ξεκουραστείτε. Από αύριο θα αρχίσει δουλειά. Άντε, χαίρ ολά!

Έφυγε ο Χουσεΐν. Μείναμε μόνοι. Δεν πιστεύουν... Τους φαίνεται παράξενο. Πώς γίνεται; Χωρίς φύλακες; Χωρίς ξύλο; Χωρίς το θάνατο συντροφιά;

Μάζεψαν ξύλα και φρύγανα. Βάλανε φόκο στο φούρνο. Ανάψανε μέσα στην αποθήκη φωτιά. Ύστερα πήγανε στη βρύση να πλυθούν. Χύνουν μπόλικο νερό στα χέρια, στα μούτρα, στο κεφάλι. Ξαφνιάστηκαν οι ψείρες. Χάσανε τη βολή τους. Βροχή πέφτουν οι ψείρες από τα μαλλιά. Από τα γένια. Από τα μουστάκια. Σουσάμια, λες, και κριθάρια πλέουν στο νερό. Περιπατάνε στη γούρνα.

Μπήκανε κ' οι δεκαπέντε στην αποθήκη. Φωτίζουν και ζεσταίνουν οι φλόγες. Βγάλανε τα τσουβάλια που φορούσαν. Τα τινάζουν στη φωτιά. Κρακ, κρακ, κρακ! Σκάει η ψείρα. Ξύνουν το κεφάλι, το στήθος, τα τριχωτά μέρη. Γεμίζουν τα νύχια ψείρες. Τις πετάνε στη φωτιά. Κρακ, κρακ, κρακ! Ξύνονται, ξύνονται... Θα γδαρθούν. Δε λέει να τελειώσει η ψείρα...

—Τι έτρωγε τόσον καιρό η ψείρα; Ποιος την έτρεφε;

—Εμείς μείναμε πετσί και κόκαλο. Που έβρισκε τόσο αίμα; απορούν όλοι.

Φέρανε τις κολοκύθες από τον φούρνο.

Αυτό δεν είναι κολοκύθι! Αυτό είναι κάστανο και μήλο ψημένο. Είναι βάλαμο. Είναι ματζούνι. Ποτέ δε φάγανε τόσο γλυκό και νόστιμο πράμα! Τρώγανε και γλύφανε χείλια και μουστάκια.

Ωρες κουβεντιάζουν γύρω από τη θράκα. Τι ανέλπιστα τύχη ήταν τούτη! Πώς και ξέφυγαν από κείνη την κόλαση! Ύστερα μίλησαν για τη ζωή τους, το σπιτικό τους. Τις πατρίδες τους.

Ο Καραολάνης πλαγιασμένος στην άκρη δε μιλά. Ακόμα πονάνε οι πληγές.

—Εσύ δε θάρθεις μαζί μας αύριο! Να γίνεις πρώτα καλά. Τον σκεπάζει ο Γιάγκος με τσουβάλια.

Πρωί την άλλη μέρα ξεκίνησαν για τη δουλειά. Ένα μεγάλο ντάμι γεμάτο κοπριά.

—Εδώ η κόπρος του Αυγείου! φώναξαν όλοι με μιας.

Χρόνια μαζεμένη εκεί η κοπριά, έγινε πέτρα. Κτυπούσαν, χτυπούσαν με κασμάδες, με τσάπες, με φτυάρια. Που να σπάσει!

—Βρε, στορνάρι είναι αυτό; Λες και βρισκόμαστε σε νταμάρι.

Μέρες δούλεψαν. Κάποτε άδειασε το ντάμι. Κουβαλήθηκε η κοπριά στα χωράφια.

—Άντε, σε φάγαμε, Ηρακλή! φώναξε με ενθουσιασμό ο Κίμων.

Άρχισαν τα κρύα. Το Γκιουρζού, ένα μικρό τουρκοχώρι, πάνω από χίλια μέτρα ύψος, πέντε μήνες το χρόνο είναι σκεπασμένο με χιόνι. Οι κάτοικοι ζουν με τα λιγοστά ζωντανά τους. Σχεδόν όλοι τους έχουν από ένα φτωχικό αγροκτηματάκι. Συμπληρώνουν το φαί τους με κάστανα και καρύδια που βγάζει ο τόπος.

Το κρύο πιρουνιάζει. Ο Χουσεΐν έδωσε κι άλλα τσουβάλια. Ο Πιλαφάς ανέλαβε το ράψιμο. Βοηθάει κι ο Καραολάνης. Γιατρεύτηκαν πια οι πληγές του. Μείνανε όμως τα σημάδια. Βαθειές χαρακιές απ' το καμουτσίκι και το σύρμα στο κορμί και στα χέρια. Ράβει ο Γιάγκος. Ράβει κι ο άλλος. Ράβουν με τσουβαλντίζες και καπλαντούδες. Ράβουν πανταλόνια, σακάκια. Διπλά τσουβάλια βάζουν στα παλτά. Απ' έξω για καλή. Κι από μέσα για αστάρι. Πέρσεψε κι από ένα τσουβάλι για τον καθένα. Χώσανε μια κόχη μέσα στην άλλη. Κουκούλα για βροχή και χιόνι.

Μήνας στο χωριό. Οι δουλειές, όπου νάναι, τελειώνουν. Χτες σκότωσαν οι Τούρκοι ένα αγριογούρουνο. Βρώμικο πράμα, πις, μολυσμένο! Ούτε να το δούνε. Πανηγύρι έχουν οι ρωμιοί. Θα το βράσουν στο καζάνι. Μια βδομάδα θα τρώνε κρέας. Σήμερα θα ψήσουν στη θράκα και μπριζόλες. Πρωί πρωί το γδάρανε. Με το τομάρι χώρισαν τσαρούχια. Στο άψε σβήσε ετοίμασε τα δικά του ο Γιάγκος. Τα φόρεσε κιόλας. Θα πάει στου μουχτάρη.

Το χιόνι πέφτει ψιλό. Το κρύο περνάει τα τσουβάλια. Τρέμει ολόκληρος ο Γιάγκος. Το σπίτι του μουχτάρη, στη μέση του χωριού, είναι το καλύτερο. Μια στενή σκαλίτσα με έξι σκαλάκια βγάζει στο χαγιάτι. Η σκαλίτσα είναι καμωμένη με κλωνάρια, δεμένα με φλοιούς δέντρων και μουριόφυλλα. Ούτε ένα καρφί. Κουνιέται σε κάθε πατημασιά, λες θα γκρεμιστείς κ' εσύ μαζί της.

Βγάζει ο Γιάγκος τα τσαρούχια. Ανεβαίνει στο χαγιάτι. Χτυπάει την πόρτα.

—Ατς! άνοιξε.

Ο μουχτάρης λείπει. Στο μουσαφίρ οντά κάθεσαι ο χότζας και φουμέρνει ναργιλέ. Κοντοστέκεται ο Γιάγκος.

—Έλα μέσα!

—Όχι! Θα περιμένω. Πηγαινοέρχεται ο Γιάγκος στο ανοιχτό χαγιάτι.

—Έλα, σου λένε μέσα να ζεσταθείς, φωνάζει ο χότζας.

—Πώς να μπω; Είμαι μες στην ψείρα.

— Δεν πειράζει. Ο Θεός έδωσε τις ψείρες. Πλάσματά του είναι κι αυτά...

Μπήκε. Πώς να κάνει κι αλλιώς...

—Έτσι, μπράβο! Κάτσε κοντά στη φωτιά. Από που είσαι;

Ο μουσαφίρ οντάς είναι στρωμένος με κιλίμια. Πάνω από τα κιλίμια προβιές. Το τζάκι καίει. Μια γλυκιά ζέστα χύθηκε στο κορμί. Όμορφα είναι εδώ...

—Από που είσαι; σε ρώτησα.

—Από τη Σμύρνη. Δεν είπε από τη Μαινεμένη. Δεν ήθελε να χάσει το κεφάλι του στα καλά καθούμενα με την υπόθεση του καϊμακάμη.

—Πώς ξέρεις τόσο καλά τούρκικα;

—Στο σκολειό τάμαθα. Έκανα κ' ιδιαίτερα μαθήματα.

Τον ρώτησε ο χότζας πόσο χρονώ είναι. Αν έχει οικογένεια. Τον ρώτησε κ' άλλα πράματα.

—Τώρα τι λες; Τι θα γίνει με σας;

—Ο Αλλάχ ξέρει, κάνει ο Γιάγκος.

Τα πράματα είναι άσκημα για σας. Κατά τα φαινόμενα εδώ θα αφήσετε τα κόκκαλά σας, λέει ο Χότζας. Δε μιλάς, ε;

—Τι να πω;

—Άκουσε. Νέο παιδί είσαι. Έχεις νιάτα και ομορφιά. Είσαι μορφωμένος και έξυπνος. Γιατί να τυραννιέσαι γιαμπανά;

—Τι θες να πεις;

—Να σε κάνω μουσουλμάνο. Κ' εγώ σώζω μια ψυχή. Κ' εσύ σώζεις μαζί με την ψυχή σου και τη ζωή σου. Με τα γράμματα που ξέρεις, μπορείς μια μέρα και χότζας να γίνεις ακόμα.

Ο Γιάγκος κοιτάει τις φλόγες στο τζάκι.

—Σκέψου. Ο σίγουρος θάνατος σας περιμένει. Αλλιώς γλυτώνεις απ' όλα.

—Να γίνω, χότζα.

—Έτσι, μπράβο! Μια στιγμή να πεταχτώ στο σπίτι μου, να σου φέρω ρούχα. Δε θέλω να σε δει η κόρη μου στα χάλια που είσαι.

—Στάσου, χότζα εφέντη, στάσου!

—Σε λίγο θα είμαι εδώ. Πάρε να φουμάρεις ναργιλέ.

Ο Γιάγκος έμεινε μόνος. Κοιτάει το τζάκι. Τριζοκοπούν τα ξύλα! τρρρ. τρρρ... Αντικτυπούν στον οντά. Αντικτυπούν σ' ολόκληρο το σπίτι. Μεγαλώνουν οι φλόγες. Τινάζονται στο ταβάνι. «Να τουρκέψεις!» Έσκασαν σα ρόδι οι σπίθες. Έγιναν σκάγια και τον χτυπάνε. Τον χτυπάνε στο κορμί, στα μούτρα, στο κεφάλι...

Είναι νέος. Τα νιάτα θα κρεπάρουν μέσα του. Τα νιάτα μουγγρίζουν δύναμη και βαρβατίλα. Όμορφη είναι η ζωή... Φοβερό πράμα ο θάνατος. Καλύτερα ζωντανός παρά πεθαμένος...

Η φωτιά αγρίεψε. Έγινε φιγούρες που βογγούν, που απειλούν, που παρακαλούν. Να, η μάνα του! Το Δεκάξι πέθανε η κυρά Πιλάφαινα. Πέθανε από ψειραρρώστια. «Να τουρκέψεις, παιδί μου; Ξέχασες που στο πόλεμο μας διώξαν οι Τούρκοι από το σπίτι; Ξέχασες που μας πήρανε το βιος μας; Και το κονοστάσι; Ξέχασες που κάθε βράδυ γονατιστός έκανες την προσευχή σου;» Να τουρκέψει; Θεριό σωστό σηκώθηκε ο πατέρας. Ο πατέρας πέθανε εφέτος τον Αύγουστο. «Πέθανε, γιατί έσπασε το μέτωπο. Πέθανε από νταμπλά, γιατί δεν ήξερε αν ζεις εσύ. Να τουρκέψεις; Ξέχασες που ήταν επίτροπος και μάζευε τα Σαββατοκύριακα τον έρανο για τον Εθνικό μας στόλο; Ξέχασες που βοηθούσες κ' εσύ;» «Να τουρκέψεις;» Τινάχτηκε από τον τάφο ο προσπάπος του. Τον γνωρίζει από τον πολιτρέ στη σάλα. Ο προσπάπος του ήρθε από τη Βλαχοκερασιά της Τρίπολης. Έφυγε με τη γυναίκα του, τη Σταμάτα πριν το Εικοσιένα, επειδή τον κυνηγούσαν οι Τούρκοι. Μπαμ, μπαμ, μπαμ! Τρρ, τρρ, τρρ! Κρρ, κρρ, κρρ! σκάνε σαν πολυβόλα τα ξύλα, λες και πέφτουν κουρσουμιές. Βγήκε ολοζώντανη η Άγια Παρασκευή από την εικόνα. Απάνω της ακόμα τα χρυσά και τα ασημένια μάτια που έφερναν στη Χάρη της. Είναι πικραμένη. Τον κοιτάει λυπημένα: «θέλεις να τουρκέψεις;» Θυμάται ο Γιάγκος που έτρεχε μικρός τις Κυριακές στην εκκλησιά να ντυθεί παπαδάκι. Να κρατάει τα εξαπτέρυγα. «Θες να τουρκέψεις; Να αλλάξεις θρησκεία;» Όχι, όχι. Στα ψέματα θα τούρκευε, για να σώσει τη ζωή του. «Κ' η περιτομή;»

—Λοιπόν, ρωτάει ο χότζας.

Ξαφνιάστηκε ο Γιάγκος. Πότε ήρθε; Από που μπήκε;

—Δε μιλάς;

—Να τουρκέψω είπες, χότζα; Να τουρκέψω;

—Ναι.

—Πες, πόσα βιβλία στον κόσμο είναι δίκαια;

—Πόσα; Πες εσύ.

—Τρία. Το κοράνι, ένα. Το Ευαγγέλιο, δύο. Και η Παλαιά Διαθήκη, τρία.

—Βλέπω, τα ξέρεις με τη σειρά. Ευχαριστήθηκε ο χότζας που ανάφερε πρώτα το κοράνι.

—Μ' αυτήν τη σειρά μας τα δίδαξε ο Σαλήμ εφέντης, ο δάσκαλός μας της τουρκικής.

—Λέγε!

—Άκουσε, χότζα εφέντη. Ένας άνθρωπος σύμφωνα με τη θρησκεία του κάνει την προσευχή του και τα καθήκοντά του, και χαίρι και προκοπή δε βλέπει. Πώς να δει, αν την αλλάξει;

—Άστα αυτά! Γίνεσαι για δε γίνεσαι Τούρκος;

—Όχι!

Τινάχτηκε απάνω ο χότζας.

—Άι σιχτίρ, βρωμογκιαούρ! Αχάριστε! Εγώ σου κάνω τέτοια τιμή κ' εσύ μας περιφρονείς. Βρε, ίσαμε την κόρη μου σκέφτηκα να σου δώσω για γυναίκα! Ακριβά θα το πληρώσεις. Όλους θα σας εξοντώσουμε. Ρουθούνι δε θα μείνει από σας. Μια φορά εσύ ζωντανός δε θα φύγεις από το Γκιουρζού. Άι γκρεμίσου απ' εδώ!

Πετάχτηκε ο Γιάγκος όξω στο χαγιάτι. Με μια δρασκελιά πήδηξε τα σκαλάκια.

Πάει, δε θα γλυτώσει από τον χότζα. «Πώς να γίνω; Πώς να γίνω;» Σκύβει να βάλει τα γουρουνοτσάρουχά του. Σκόνταψε απάνω στον μουχτάρη.

—Τι έπαθες; Γιατί κατέβηκες σαν τρελός; Γιατί κλαις;

— Πώς να γίνω; Πώς να γίνω;

—Τι να γίνεις;

—Μουσουλμάνος.

—Γιατί να γίνεις μουσουλμάνος;

—Ο χότζας το λέει. Έτσι μονάχα θα γλυτώσω τη ζωή μου.

Μπαίνει μέσα στον μουσαφίρ οντά ο μουχτάρης.

—Τι είπες στο παλικάρι, βρε παλαβέ χότζα; Χτες διάβασες στο τζαμί το φερμάνι του Κεμάλ πασά ότι πρέπει να προσέχουμε τους αιχμαλώτους, γιατί θα τους ανταλλάξουμε...

—Μην κοιτάς τι λέμε. Κοίτα τι κάνουμε. Διαταγή να σταματήσουμε τους σκοτωμούς. Εμείς δε σταματάμε να σκοτώνουμε.

—Βρε, δεν ξέρεις ότι ο Ταγιάρ πασάς είναι αιχμάλωτος στην Αθήνα; Δεν ξέρεις ότι η Ευρώπη θα ανακατευτεί;

—Μη φοβάσαι. Ούτε τον Ταγιάρ πειράζουν, ούτε η Ευρώπη ανακατεύεται.

Πρόφτασε ο Γιάγκος να φορέσει τα τσαρούχια. Να φύγει. Να φύγει...

Πριν φτάσει στην αποθήκη, του χτύπησε στα ρουθούνια η μοσχοβολιά της μπριζόλας.

—Τι έπαθες; Γιατί κλαις;

—Θα φύγω.

—Που θα πας; Για ποιο λόγο;

—Θα με σκοτώσει ο χότζας.

—Γιατί;

—Βάλθηκε να με τουρκέψει.

—Να σε τουρκέψει!

Τα είπε όλα. Πρέπει να φύγει. Και γρήγορα. Αλλιώς κινδυνεύει.

—Που θα πας;

—Θα κατέβω στο δρόμο. Θα περιμένω να περάσουν αιχμάλωτοι. Θα χωθώ ανάμεσά τους. Ποιος ποιον θα γνωρίσει; Δεν είπε ο Χουσεΐν ότι κάθε μέρα περνούν χιλιάδες αιχμάλωτοι;

—Κι αν αρχίσουν να ψάχνουν, για να σε βρουν;

—Θα ψάξουν παντού. Όχι μέσα στους αιχμαλώτους. Θα φύγω τώρα που είναι πρωί. Τη νύχτα είναι κίνδυνος. Κι από τους λύκους, κι από τους σκοπούς, κι από το χιόνι.

—Και τι θα πούμε στον Χουσεΐν;

—Ό,τι θέτε.

—Θα πάμε μαζί του, λένε ο Κίμων κι ο Καραολάνης.

—Κ' εμείς θα έρθουμε.

—Δεκαπέντε νοματέοι είναι δύσκολο να βουλευτούμε. Καλύτερα λίγοι λίγοι.

—Κάτσε να φας καμιά μπριζόλα. Εσένα περιμέναμε. Τρελάθηκαν αυτοί! Πώς να κατεβεί το φαί; Τράβηξε μόνος. Από κοντά του ο Κίμων κι ο Καραολάνης Ξοπίσω έρχονται κ' οι υπόλοιποι. Μερικοί πήραν μαζί τους μπριζόλες και μασουλίζουν στο δρόμο.

—Κρίμα! Πάει το γουρούνι! Κ' είχα μια χαρά...

Το χιόνι δυναμώνει. Πήρε βοριάς. Πάγωσε η γη. Γλιστράει η κατηφόρα.

—Γρήγορα, γρήγορα! Θα μας πάρει η νύχτα!

Πριν βγούνε στο δρόμο, μερμήγκια οι αιχμάλωτοι... Όλοι τους εδώ κ' εκεί σκορπισμένοι. Δεν είναι πια δύσκολο. Χώθηκαν ανάμεσά τους. Ούτε οι Τούρκοι, ούτε οι ρωμιοί τους πήραν χαμπάρι, αν και τούτοι που ήρθαν από το Γκιουρζού είναι πιο δυναμωμένοι. Ένα μήνα τώρα τρώνε και ζούνε πιο ανθρωπινά.

—Ποιος, πότε έραψε τα τσουβάλια! Τρίβουν τα μάτια οι τριγυρινοί.

Τους είπαν ποιοι είναι, και χώθηκαν πιο βαθιά.

Τα τσουβάλια! Τα τσουβάλια! Να τα ξεσκίσουν μην τους προδώσουν...

Εκεί βρήκε ο Γιαγκος πολλούς Μαινεμενλήδες. Είναι και οι φίλοι του, τα δυο αδέρφια. Ο Ζαχαρίας κι ο Δημητρός. Τα Κολομαγεράκια, όπως τα λέγανε. Έμαθε τα νέα. Στο Κορδελιό σκότωσαν πολλούς Μαινεμενλήδες. Τον ξάδερφό του, τον Ανέζο, τον σκότωσαν στο Κουμερκάκι. Πήγε να αντισταθεί. Η Σμύρνη κάηκε ολόκληρη... Τίποτα δεν έμεινε όρθιο από τη Σμύρνη... Έφυγε ο πληθυσμός για την Ελλάδα... Όλη μέρα κουβαλούν αιχμαλώτους και ομήρους για το εσωτερικό...

Το κρύο αγριεύει. Το σκοτάδι έρχεται τρεχάτο. Κοντά μέτρο έγινε το χιόνι.

Δυο άδειες αποθήκες κ' ένα μισογκρεμισμένο ντάμι. Χάσκουν οι πόρτες. Εδώ θα περάσουν τη νύχτα. Στη στιγμή γέμισαν οι αποθήκες. Όσοι απόμειναν, θα μπουν στο ντάμι. Χίμηξαν όλοι μαζί, κοντά εκατό. Είναι κι ο Κίμων και τα Κολομαγεράκια. Κοντεύει να γεμίσει το ντάμι. Οι υπόλοιποι απ' έξω σπρώχνουν. Φωνάζουν από μέσα.

—Θα σκάσουμε, θα σκάσουμε! Δεν έχει άλλον τόπο.

Ποιος ακούει; Όλοι πασκίζουν να σωθούν από το κρύο. Σκουντάνε. Σκουντάνε...

—Δεν καταλαβαίνετε; Πνιγόμαστε! Δεν μπορούμε να πάρουμε ανάσα...

—Ξεπαγιάσαμε. Θα πεθάνουμε από το κρύο! σπρώχνουν απ' έξω.

Κακό, φασαρία... Μεσ στο σπρώξιμο και στις σκουντιές πέσανε πολλοί χάμω. Οι άλλοι τους τσαλαπατάνε. Όλοι ζητάνε μια γωνιά να προφυλαχτούνε από το κρύο. Όσοι πέσανε, πέσανε. Τα κατάφεραν να χωθούν κ' οι υπόλοιποι στο ντάμι. Όρθιοι στο ένα πόδι ολόκληρη τη νύχτα, σαν τα λελέκια στη φωλιά.

Το πρωί βγάλανε πάνω από είκοσι πεθαμένους. Άλλοι σκάσανε κι άλλοι ξεψυχήσανε από το τσαλαπάτημα. Τα Κολομαγεράκια τα βγάλανε τελευταία. Και τα δυο αδέρφια ήτανε χωμένα στο παχνί με τη μούρη μεσ στην κοπριά. Και τα δυο πνίγηκαν από την ασφυξία.

Τρίβουν τα χέρια από τη χαρά τους οι Τούρκοι. Δόξα τω Θεώ! Με τη θέληση του Αλλάχ λιγοστεύουν οι ρωμιοί.

Μπήκανε πάλι στον δρόμο. Όλη τη μέρα περπατάνε. Δεν υπάρχει δίψα. Όποιος διψάσει, βολεύεται με το χιόνι. Ούτε και πείνα. Όλο και κάτι τους δίνουν. Ταΐνια, παστά, ελιές. Τώρα είναι το κρύο. Δεν έχεις τα μέσα να το πολεμήσεις. Είναι η κούραση, η αϋπνία, η εξάντληση...

Φτάσανε στο Ουσάκ. Τους ρίξαν σε ανοιχτά βαγόνια. Γεμάτος ο σταθμός αιχμαλώτους... Σκελετωμένοι Έλληνες στρατιώτες, μεσ στο κουρέλι και στη βρωμιά, ξεφορτώνουν και κουβαλούν τρόφιμα και πολεμοφόδια. Ένας στρατιώτης δεν μπορεί να κουβαλήσει την κάσα. Πέφτει μαζί της. Τρέχει ένας Τούρκος. Χτυπάει, χτυπάει με το καμουτσίκι. Ο στρατιώτης δεν κουνήθηκε. Διέταξε και σήκωσαν άλλοι αιχμάλωτοι την κάσα. Άφησαν τον στρατιώτη αναίσθητο μεσ στο λασπωμένο χιόνι.

Έβαλε μπροστά το τραίνο. Μαζί με τα σφυρίγματα μπουκάρησε μαύρος καπνός στο ανοιχτό βαγόνι. Πολλοί κάθισαν χάμω. Έχει απλοχωριά. Μερικοί στέκονται όρθιοι. Τρίβουν τα χέρια. Τα χουχουλίζουν να ζεσταθούν. Χοροπηδούν να συνεφέρουν. Το κρύο δε χωρατεύει.

Ένα παλικαράκι έγειρε. Θα έπεφτε, αν δεν το συγκρατούσε ένας μεσόκοπος. Φαίνεται πολύ άρρωστο. Ο μεσόκοπος το βοηθάει να ξαπλώσει. Ο Κίμων γούρλωσε τα μάτια. Αυτός μοιάζει με τον φίλο του τον Σμυρνιό, τον Νίκο! Πάει κοντά του. Τον σκουντάει. Εκείνος ανοίγει τα μάτια. Μπα, δεν είναι ο Νίκος... Τούτος εδώ είναι φάντασμα και σκιά που μοιάζει με Νίκο.

—Κίμων!

Ο Νίκος είναι! Χοροπήδηξε η καρδιά. Ξεκόλλησαν τα σωθικά του Κίμωνα.

—Κίμων!

—Νίκο, Νίκο! Τι κάνεις; Πότε σε συλλάβανε; Που είναι οι δικοί σου;

Σπασμοί πιάσανε το Νίκο. Αφροί τρέχουν από το στόμα. Έκλεισε πάλι τα μάτια.

—Μην του μιλάς. Μη τον ρωτάς για τίποτα. Τον τραβάει παραπέρα ο μεσόκοπος. Ο Νίκος είναι γείτονάς μου. Κ' εσένα σε ξέρω. Ερχόσουν μαζί του στο μπουγατσατζίδικο μου. Κάποτε έφερες κ' ένα κορίτσι. Φάγετε λουκουμάδες και κατημέρια.

«Ο κυρ Λεωνίδα...» Θυμήθηκε ο Κίμων. Ναι, μια φορά πήγε με την Κωσταντία.

—Πώς κατάντησε έτσι;

—Άστα... Δε λέγονται.

—Τι; Πες μου. Θέλω να μάθω. Ο Νίκος ήτανε φίλος μου.

—Τι να πω... Μπροστά του ατιμάσανε τη μάνα του και την αδερφή του. Όταν τις ξεκοιλιάσανε, αυτός είχε χάσει πια τις αισθήσεις. Τον σύρανε και τον ρίξανε ανάμεσά μας. «Δε σε σκοτώνουμε, για να θυμάσαι». Του είπαν. Καλά που είμαι κοντά του. Εκατό φορές θα είχε πεθάνει. Τώρα πια δεν εχω καμιά ελπίδα. Όταν βρίσκεται στα συγκαλά του, χτυπιέται, δέρνεται, δαγκάνει τα χέρια. Άμα ξεχνάει, είναι καλύτερα. Όμως, ούτε να φάει, ούτε να πει... Είναι θαρρώ πια στα τελευταία του. Καλύτερα... Έτσι που έχασε τα λογικά του, τι τη θέλει πια τη ζωή; Τι, μικρό τόχεις να ατιμάσουν μπροστά στα μάτια σου τη μάνα σου και την αδερφή σου; Πες, μικρό τόχεις; Ας πάω κοντά του. Άνοιξε τα μάτια.

Ο Κίμων τάχασε... Ατίμασαν τη μάνα και την αδερφή του Νίκου... Βλέπει την κυρία Γεωργία... Μια αρχοντογυναίκα γύρω στα σαράντα. Πάντα ευγενική και γλυκομίλητη. Βλέπει τη Μερόπη... Η Μερόπη, ένα δεκαοχτάχρονο γαλανομάτικο κορίτσι με ξανθές πλεξούδες, μπαινοβγαίνει και τραγουδά. Αηδόνι και γαλιάντρα μαζί γεμίζει γλυκούς αντίλαλους το σπίτι. «Όλο τραγουδά. Ποτέ δε σταματάει», τούλεγε ο φίλος του ο Νίκος. Συχνά ακούει ο Κίμων ένα πατριωτικό τραγούδι:

Γενού Τουρκάλα και θα δεις τι πλούτη θ' αποκτήσεις.
Μες στα φλουριά θα ζήσεις, σαν κόρη βασιλιά.

Τα πλούτη, που αποκτήσατε με αρπαγή και φόνο,
εσάς θαμπώνουν μόνο, ανήμερα θεριά.

Για δεξ και το μαχαίρι αυτό; Αρνιέσαι, αρνιέσαι ακόμα;
Στ' αφρόπλαστό σου σώμα χίλιες θα δεις κοψιές.

Η μάνα κι ο πατέρας μου κάλλιο έχουν να πεθάνουν.
Τουρκάλα δεν την κάνουν την κόρη τους τη μια.

Θυμάται ο Κίμων με τι φανατισμό και τι πάθος απάγγελε εκείνο το ποίημα. Ξέχασε πώς το λένε... Ιδιαίτερα τόνιζε τα λόγια της Ελληνοπούλας. Λες και της μελλότανε...

Είμ' Ελληνίς εγώ, πασά. Κ' Ελληνοπούλας μάτια,
εύκολα δεν πλανεύονται με τούρκικα παλάτια.

Σχεδόν καθημερινά πήγαινε ο Κίμων στο σπίτι του Νίκου. Η Μερόπη πάντα καθόταν στο παραθύρι με το κέντημά της και τραγουδούσε. Από μακριά τον έπαιρνε το μάτι της. Στη στιγμή παρατούσε το κέντημα κ' έτρεχε να ανοίξει την πόρτα. Μαζί έβγαινε κ' η κυρία Γεωργία να τον υποδεχτεί. Σε λίγο μπαίνανε μάνα και κόρη στην κουζίνα. Η Μερόπη άρχιζε τα τραταρίσματα κ' η κυρία Γεωργία καταπιανόταν με τα μεζεδάκια. Πουθενά δε θυμάται να είχε φάει τόσο νόστιμα φαγητά. Δε θα ξεχάσει τα σμυρνέικα σουτζουκάκια και τις γελαντζή ντολμάδες που έτρωγε στο σπίτι του Νίκου. Μια μέρα του εξομολογήθηκε η κυρία Γεωργία: «ένα παλικάρι σαν και σένα θα θέλαμε για άντρα της κόρης μου». Δεν απάντησε ο Κίμων. Τι να πει; Ότι αγαπούσε την Κωσταντία; Δεν ξαναπήγε.

Ένα πρωινό τον είδε ο Νίκος στις Μεγάλες Ταβέρνες. «Πώς χάθηκες έτσι ξαφνικά;» Του τα είπε όλα: έχει σχέσεις μ' ένα κορίτσι. Το αγαπάει. Θα το ζητήσει από τους γονείς του. Είναι μαθήτρια ακόμα. Πηγαίνει στο Κεντρικό. Αργότερα ο γάμος. Να τελειώσει αυτός πρώτα το πανεπιστήμιο... «Με το καλό», κάνει με σπασμένη φωνή ο Κίμων. «Έλα, πάμε από το σπίτι». Τόπε, για να πει κάτι. Δεν μπόρεσε να πει ο Κίμων «όχι». Στο δρόμο δεν αλλάζουν κουβέντα. «Έλα, έλα. Μαύρα μάτια κάναμε να σε δούμε», του σφίγγει το χέρι η κυρία Γεωργία. «Γιατί χάθηκες;» «Όπου νάναι αρβωνιάζεται», λέει ο Νίκος. «Καλά στέφανα», κάνει με δυσκολία η μητέρα. Δεν ξέφυγε από το μάτι του Κίμωνα η ξαφνικιά χλωμάδα που απλώθηκε στο πρόσωπο της Μερόπης.

Δεν ξαναπήγε. Την ίδια βδομάδα τον στείλανε στο μέτωπο. Ποιος να το πίστευε τι θα τους έβρισκε!

Ο Νίκος ανοίγει τα μάτια. Πάει κοντά του ο Κίμων. Του χαϊδεύει το χέρι.

—Υπομονή, Νίκο. Αν ήξερες κ' εγώ τι τράβηξα... Φτάνει που είμαστε ζωντανοί!

Χαμογέλασε ο Νίκος. Κάνει να μιλήσει. Ύστερα θυμήθηκε. Τραβάει απότομα το χέρι.

Το τραίνο τρέχει φρενιασμένα... Χοροπηδούν τα βαγόνια. Σφυρίζει η μηχανή. Μυρίζει πετροκάρβουνο ο καπνός. Ο Νίκος θυμήθηκε... Είναι η ώρα που ξεχνά ο Θεός. Η ώρα που ξεχνά ο Θεός το πλάσμα του. Η ώρα που εγκαταλείψανε οι δυνατοί τον άνθρωπο. Η ώρα που δε νοιάζονται Χριστός και Άγιοι για τη Χριστιανοσύνη. Ο Νίκος όμως έχει μνήμη. Ο Νίκος δεν ξεχνά. Ήτανε Τετάρτη απόγεμα τριάντα μία Αυγούστου... Ο Νίκος θυμάται... Θυμάται ο Νίκος... Φωτιά! Φωτιά! Απανωτά χτυπούν οι καμπάνες. Σημαίνουν τον κίνδυνο... Καλούν τον Θεό. Καλούν τον άνθρωπο. Φωτιά! Τρυπούν τα ξεφωνητά το στερέωμα... Φωτιά! Φωτιά! Σκίζουν τα κλάματα τον αγέρα. Φωτιά! Φωτιά! Η Σμύρνη καίεται! Καίεται η Σμύρνη... Ανοίγουν παράθυρα... Ανοίγουν πόρτες... Αλαφιασμένη η απελπισία στα μάτια και στην καρδιά της ρωμοσύνης. Φωτιά! Η Σμύρνη καίεται... καίεται... Χύθηκε ο κόσμος στους δρόμους... Σέρνουν αρρώστους. Σέρνουνε γέρους. Κουβαλάνε μωρά. Ξελαρυγγίζονται οι άντρες... Ουρλιάζουν οι γυναίκες... Τσιρίζουν τα παιδιά... Σμίξανε οι φωνές με το θρήνο... Το κλάμα με το μοιρολόι... Οι γόοι με τους κοπετούς... Φωτιά! Φωτιά! Η φωτιά μεγαλώνει... Η φωτιά δυναμώνει... Η φωτιά τύλιξε την πολιτεία. Καίονται οι ρωμομαχαλάδες, τριζοβολούν οι εκκλησιές. Γκρεμίζονται τα σπίτια. Γκρεμίζονται τα μαγαζιά. Φωτιά! ...καίονται τα σωθικά της Σμύρνης. Καίεται η καρδιά της Σμύρνης. Καίεται η ψυχή της Σμύρνης. Φωτιά! Φωτιά! Πλημμύρησε η ρωμοσύνη στους δρόμους... Πλημμύρισαν τα Φαρδυά και τα στενοσόκακα. Χύνεται η ρωμοσύνη στην παραλία... «Στο Και, στο Και! Στη θάλασσα!». Να φύγει στη θάλασσα. Να μπει στα βαπόρια. Η φωτιά δυναμώνει! Η φωτιά μεγαλώνει! Η φωτιά έγινε θεριό και καταβροχθίζει. Φωτιά! Φωτιά! Να φύγουν... Να φύγουν... Φωτιά! «Να φύγουμε, μάνα! Να φύγουμε, Μερόπη! Η φωτιά έρχεται. Το σπίτι μας είναι σε τσικμά σοκάκ». Φωτιά... Σωροβολιάζεται η Σμύρνη... Φωτιά! Ο καπνός σημαδεύει τον ουρανό. Ουρλιάζουν οι φλόγες απόγνωση. Βογγούν τα θεμέλια θάνατο. Σκοτάδιασε η μέρα! Βοήθεια... Σφαγή, σφαγή! Βοήθεια! Βοήθεια! Οι Τούρκοι σφάζουν! Οι Τούρκοι χαλνάνε ... Οι Τούρκοι ατιμάζουν... Βοήθεια! Βοήθεια! Οι Τούρκοι σκοτώνουν, σκοτώνουν! Ατιμάζουν τις γυναίκες. Παίρνουν τους άντρες. Αρπάνε τα κορίτσια. Βοήθεια! Βοήθεια! «Γρήγορα, μάνα! Γρήγορα Μερόπη!» «Νίκο, ντύσου γριά... Παίρνουν τους άντρες! Μερόπη, μπουτσούρωσε το μούτρο... Φόρεσε το παλιό μου φουστάνι. Τυλίξου με το μαύρο φακιόλι. Μερόπη, ατιμάζουν τα κορίτσια!» «Γρήγορα, μάνα. Γρήγορα, Μερόπη! Η Φωτιά έρχεται! Η φωτιά ήρθε... Γρήγορα! Αδειάσανε τα σπίτια. Τρεχάτε! Τρεχάτε! φωτιά! Φωτιά! Βοήθεια, βοήθεια!

«Αλτ».

Πέντε άταχτοι τους κλείσανε τον δρόμο. Χύμηξαν στη Μερόπη. Χύμηξαν στη μάνα. Ντουμάνι στα μάτια... Ντουμάνι στην ψυχή... Χτυπάει ο Νίκος. Χτυπιέται ο Νίκος. Δέρνει και δέρνεται ο Νίκος. Λιοντάρι ο Νίκος παλεύει με πέντε αρματωμένα ταγκαλάκια. Χτυπάνε οι Τούρκοι. Δέρνουν οι Τούρκοι... «Αλή, μη τον σκοτώνεις! πρώτα να

δει». Του δένουν τα χέρια. Του δένουν τα πόδια. Πέφτουν οι Τούρκοι στη Μερόπη. Πέφτουν στη μάνα. Ξεσκίζουν τα ρούχα... Γυμνώνουν τα στήθεια... Ανοίγουν τα σκέλια... Πέφτουν απάνω... Ουρλιάζουν οι γυναίκες. Δαγκάνουν τα μούτρα. Ξεριζώνουν τα μαλλιά. Χτυπάνε με τα χέρια. Κλωτσάνε με τα πόδια. Σπαράζει η Μερόπη... Σπαράζει η μάνα...

Ακούτε! Ατίμασαν τη μάνα! Ακούτε! Ατίμασαν τη Μερόπη! Ατίμασαν τη Μερόπη... Το αμύριστο λουλούδι... Το καμάρι της γειτονιάς. Το αηδόνι και τη γαλιάντρα του σπιτιού... Ατίμασαν την κυρία Γεωργία. Το παράδειγμα της τιμιότητας... Την κυρία Γεωργία, που έχασε τον άντρα της στα Αμελέ Ταμπουρού... Τη μάνα του... Τη μάνα του, που τη θαύμαζε ο κόσμος...

Που είναι ο Θεός; Ο Θεός που είναι;

—Παραμιλάει, κουνάει το κεφάλι του ο μεσόκοπος. Ψήνεται στον πυρετό. Κάθε μέρα και χειρότερα. Όταν δεν είναι σκοτισμένο το μυαλό, τα θυμάται όλα... Δε βλέπω πουθενά ελπίδα...

Πριν φτάσει το τραίνο στην Κιουτάχεια, ξεψύχησε ο Νίκος.

Ξημερώματα τους κατέβασαν. Τους βάλανε στη σειρά. Έναν, έναν τους ξεχωρίζουν. Στην άκρη οι αδύνατοι, οι μεσόκοποι, οι άρρωστοι. Στη θέση τους οι γεροί. Κάτι κατάλαβαν πολλοί. Πασκίζουν να σταθούν ντούροι. Χωρίς να τρέμει το κορμί. Να δείξουν δύναμη και υγεία.

Πάνω από εκατό βγάλανε σκάρτους. Τους πήγανε πιο πέρα στο χαμήλωμα.

Κάμποση ώρα θέριζε το πολυβόλο.

Ο Γιάγκος, ο Κίμων κι ο Καραολάνης είναι στη θέση τους. Δόξα τω Θεώ!

Ήρθαν και τους μίλησαν αξιωματικοί. Θα μείνουν στην Κιουτάχεια. Θα δουλεύουν αγγαρεία. Θα φτιάσουν τους δρόμους. Θα μερεμετίσουν το κονάκι και το μπελεντιέ. Θα ξαναχτίσουν τα καμένα.

Τους ρίξαν σε κισλάδες.

Η πρώτη τους δουλειά να σκουπίσουν. Ύστερα κουβάλησαν χόρτο και το στρώσανε χάμω. Το σκέπασαν με τσουβάλια. Αυτό ήταν το κρεβάτι τους.

Σε λίγες μέρες τακτοποιήθηκε και το συσσίτιο. Δυο φορές την ημέρα. Μια πρωινό στις δέκα. Μια κεντινό στις τέσσερεις το απόγεμα. Οι ίδιοι ετοιμάζανε το φαί. Αλεμάν Τσορμπασί, γερμανική σούπα.

Βράζουν σε ένα καζάνι νερό με αλεύρι. Ρίχνουν μέσα κρεμμύδια και λίγο λάδι. Καμιά φορά τρώγανε και πλιγούρι και κουκιά μαμουνιασμένα.

Μόλις βολεύτηκαν στους στρατώνες, άρχισε το μαρτύριο της ψείρας. Η ψείρα δεν τελειώνει. Θα τους φάει η ψείρα. Η ψείρα κόλλησε στο κορμί. Τρύπησε το πετσί. Ρουφάει το αίμα. Η ψείρα έκανε φωλιές στις ρίζες των μαλλιών. Τούφες τούφες μαζεύτηκε στα τριχωτά μέρη και τους τρώει ζωντανούς. Ξύνονται, ξύνονται... Ματώνει το κορμί, από το ξύσιμο. Σκοτώνουν, σκοτώνουν... Δε λένε να τελειώσουν οι ψείρες. Άσπρισαν οι τρίχες από τις κόνιδες.

Άρχισε η ψειραρρώστια. Κάθε μέρα και νέα κρούσματα. Τα πιο πολλά θανατηφόρα. Μαζί με την ψειραρρώστια και τα εντερικά κι ο τύφος. Τρέμουν οι Τούρκοι μην κολλήσουν. Δώσανε στους ρωμιούς ξυράφια να ξυρίσουν τα τριχωτά μέρη. Ξυρίζουν οι ρωμιοί το κεφάλι, τα γένια, τα μουστάκια, τα φρύδια. Ξυρίζουν το στήθος, τα αχαμνά, όπου υπάρχει τρίχα. Μαζί με τις τρίχες βροχή πέφτουνε οι ψείρες. Ένα στρώμα κάτω από το πετσί δε λέει να βγει. Με δυσκολία τις ξεκολλούν από το γιατάκι τους. Από κάτω μείνανε οι τρύπες. Όλοι τους φαίνονται σα βλογοκοπημένοι.

Τους βάλανε στο χαμάμ. Πλύθηκαν, καθαρίστηκαν. Όταν βγήκανε, τουρτούριζαν από το κρύο. Γουλί το κεφάλι. Χωρίς γένια, χωρίς μουστάκια, χωρίς φρύδια αλλαξοσυσούμισαν. Όλοι τους δείχνουνε σπανοί. Τους δώσανε καλπάκια για το κεφάλι κι από ένα κοντό μαύρο πανένιο παλτό. Η μαλλένια φόδρα, γαζωμένη τετραγωνάκια τετραγωνάκια, ζεσταίνει κάπως. Παλτά και καλπάκια τα ίδια. Όλα καμωμένα στα εργοστάσια της Κιουτάχειας.

Άρχισαν οι αγγαρείες.

Ξημερώματα ζητάει ένας λοχαγός καμιά δεκαριά ρωμιούς. Θα ξεφορτώσουν και θα κουβαλήσουν από το τραίνο το αλεύρι για τον αλεμάν τσορμπασί. Γρήγορα, γιατί πρέπει να φύγει το τραίνο.

Μαζί με τους δέκα ήταν κι ο Γιάγκος.

Όλοι τους πέσανε με τα μούτρα στη δουλειά. Τα τσουβάλια ασήκωτα... Πολλοί πέφτουν κάθε τόσο. Ο αξιωματικός τους κοιτάει λυπημένος.

—Βλέπω δεν έχετε ήπατα για τόσο βαριά δουλειά. Όμως δε γίνεται διαφορετικά. Αυτά έχουν οι πόλεμοι... Άντε, ξεκουραστείτε λίγο.

Πρώτη φορά ακούνε τέτοια λόγια. Πρώτη φορά Τούρκος τους μιλάει με τόση ανθρωπιά...

—Εσύ δουλεύεις με την καρδιά σου, λέει στον Γιάγκο. Λες και δεν είναι αγγαρεία. Πώς σε λένε; Από που είσαι;

Ο Γιάγκος είπε τ' όνομά του. Είπε ότι είναι από τη Σμύρνη.

—Όμορφη, πολύ όμορφη η Σμύρνη! Που έμαθες τόσο καλά τούρκικα;

—Στο σκολειό. Έκανα και ιδιαίτερα μαθήματα. Ο πατέρας μου σκόπευε να με κάνει έμπορο.

—Πάρε μαζί σου αλεύρι. Όλοι σας να πάρετε αλεύρι, να κάνετε πίτες στη φωτιά.

Εκείνο το βράδυ κ' οι δέκα στον κισλά μιλούσαν για την ανθρωπιά του αξιωματικού.

—Μεγάλη τύχη αυτή... Εμάς μας ξεθέωσαν στη δουλειά και στο ξύλο. «Τσαμπούκ και τσαμπούκ», παραπονιούνται οι άλλοι.

Ένα πρωινό έρχεται στον κισλά ο ίδιος αξιωματικός.

—Χαίρ ολά, μπέη εφέντη, τον χαιρετά ο Γιάγκος.

—Θέλω τρεις τεχνίτες. Στο σπίτι που μένω τρέχουν τα κεραμίδια.

Πετάχτηκαν καμιά εκατοστή.

—Όχι, μονάχα τρεις χρειάζομαι.

—Νάρθω κ' εγώ, λέει ο Πιλαφάς.

—Ξέρεις τη δουλειά;

—Ξέρω.

—Καλά. Φέρε κι άλλους δυο. Εγώ θα λείπω με τη γυναίκα μου. Θάρθει ο σεΐζης μου να σας πάρει.

Ύστερα μίλησε με τον ασκέρ αγά. Όσην ώρα μιλούσε ο αξιωματικός, σούζα ο ασκέρ αγάς. «Έβετ, εφέντημ. Έβετ, εφέντημ».

Σε καμιά ώρα ήρθε ο σεΐζης του αξιωματικού. Μαζί του ξεκίνησαν ο Γιάγκος, ένας Σμυρνιός κ' ένας Μάνσαλης.

Όταν ανέβηκαν στη σκεπή, τα χρειάστηκαν. Κανείς τους δεν ήξερε από κεραμίδια.

—Τώρα τι θα κάνουμε;

—Ποια είναι τα γερά, ποια τα χαλασμένα;

Βγάλανε μερικές σειρές. Τις στίβαξαν στο πλάι. Δεν ξέρουν πώς να τις ξαναβάλουν στη θέση τους.

—Εδώ είναι χοντρά και ψιλά κεραμίδια. Ποια μπαίνουν από κάτω, ποια από πάνω;

Αντί να τα σιάξουν, τα χάλασαν.

Τη νύχτα έπιασε βροχή.

—Τι θα γίνουμε, Γιάγκο; Στριφογυρίζουν στο γιατάκι. Δε βρίσκουμε καμιά λύση.

Τάκουσε ο Αναστάσης ο Αξαρλής. Τους είπε ότι είναι γιαπιτζής και ειδικός στα κεραμίδια. Ένα παιδί δεκαεφτά χρονώ. Δεν τον πιάνει το μάτι σου.

—Εσύ τεχνίτης; Γιατί δε μίλησες το πρωί;

—Φώναξα κ' εγώ μαζί με τους άλλους. Κανείς σας δε μου έδωσε σημασία.

—Τώρα τι θα κάνουμε;

—Όπως στρώσατε, να κοιμηθείτε, φωνάζουν οι άλλοι

Το πρωί έρχεται ο αξιωματικός. Κ' οι τρεις ζάρωσαν στην άκρη.

—Που είναι οι ρωμιοί που ήρθαν εχτές στο σπίτι μου; ρωτάει τον ασκέρ αγά.

—Τι τρέχει; Φαίνεσαι σεκλετισμένος.

—Άστα...

—Τι, δεν κάνανε καλά τη δουλειά; Πες να τους σκοτώσουμε. Λογαριασμό δε θα δώσουμε σε κανένα.

Τρέχει ο Γιάγκος.

—Μπέη εφέντη, χτες δεν μπορέσαμε να τελειώσουμε τη δουλειά.

—Άκουσες τι είπε;

—Άκουσα. Χτες δεν μπορέσαμε να τελειώσουμε τη δουλειά. Την αφήσαμε στη μέση. Χρειαζόμαστε καινούργια κεραμίδια. Σήμερα θα δεις. Ο Σμυρνιός έχει κόψιμο. Όλη νύχτα δεν κοιμήθηκε. Στη θέση του θάρθει αυτό το παιδί.

—Γιατί το κάνατε αυτό; Γιατί είπατε ψέματα ότι είσαστε τεχνίτες; Ποιον πάτε να ξεγελάσετε, τους λέει στο σπίτι ο αξιωματικός.

— Πεινάμε, κάνει ο Γιάγκος. Στις αγγαρείες ξύλο, δουλειά και λίγο αλευροζούμι για φαί. Αλλιώς είναι κοντά σου.

—Ξέρετε, αν το πω, θα σας σκοτώσουν;

—Το ξέρουμε.

—Μη στενοχωριέσαι, μπέη εφέντη. Εγώ θα τα σιάξω. Σταξιά δε θα πέφτει, ούτε και στην πιο μεγάλη μπόρα, λέει ο Αναστάσης, κι ανεβαίνει στη σκεπή.

Έφυγε ο μπέης. Πριν το μεσημέρι θα γυρίσει.

—Βρε, κεραμιδαριό τα κάνατε! φωνάζει ο Αναστάσης. Άντε, μπρος, κουνηθείτε!

Κατέβασαν όλα τα σπασμένα κεραμίδια. Ανεβάσανε τα καινούργια. Μια χαρά πηγαίνει η δουλειά. Ευχαριστήθηκε ο Αναστάσης. Αρχίζει να τραγουδά:

Τσανακάλε ιτσιντέ φουρντουλάρ μπενί. Αμάν, αμάν.

(Μέσα στο Τσανάκαλε με χτυπήσανε. Αμάν, αμάν).

Ήταν ένα τραγούδι όλο καημό και πόνο...

Έρχεται ο αξιωματικός.

—Όμορφα τραγουδάει ο μικρός, λέει στον Γιάγκο. Έχει σπουδαία φωνή. Απορώ όμως που βρήκε το κέφι για τραγούδι...

—Τα δεκαεφτά του χρόνια, μπέη μου.

—Άντε κατεβείτε! φωνάζει ο Τούρκος.

Φοβήθηκε ο Αναστάσης. Το ίδιο κι ο Μάνσαλης.

—Πολύ όμορφα τραγουδάς . Μ' αρέσει αυτός ο σκοπός. Μ' αρέσουνε τα λόγια.

—Παίζω και ούτι.

—Έχω ένα ούτι. Δεν έχει κόρδες. Άλλη μέρα θα μας παίξεις. Τώρα ελάτε να πιείτε ένα τσίπουρο. Για κεντί θα φάτε εδώ. Χαζίρεψε η γυναίκα μου κοτόπιτα. Να την πάτε στον φούρνο. Την τρώτε;

—Τι λες, μπέη εφέντη! Λίγο ψωμί και λίγες ελιές. Τίποτα άλλο.

Ήπιαν το τσίπουρο με παστουρμά μεζέ. Έστριψαν τσιγάρο. Ήρθε η ψυχή στον τόπο. Πήγε ο Γιάγκος τα σινιά στον φούρνο. Το ορτά σινί, ένα μεγάλο ρηχό για μπακλαβάδες, και το μικρό σινάκι.

Όταν έφεραν τις πίτες από το φούρνο, ντάλωσε η μύτη. Τρέχουν τα σάλια. Δεν αντέχουν θα χιμήξουν στην πίτα.

Μην κάνετε σα ξενηστικομένοι. Μην πέσετε σα λιμασμένοι. Μη γίνουμε ρεζίλι, συμβουλεύει ο Γιάγκος.

Έφερε ο μπέης το ορτά σινί.

—Φάτε! Ολόκληρη η πίτα είναι δικιά σας.

Κάθισαν γύρω από το σοφρά. Όξω χιόνι, κρύο, αγέρας. Καμιά δεκαριά ρωμιοί δουλεύουν στο δρόμο. Ανοίγουν λάκκους για τηλεγραφόξυλα. Εδώ ζεστός ο οντάς. Σκεπασμένοι οι καναπέδες με σιτζαντέδες. Το ταμπάνι στρωμένο με κιλίμια και χαλιά. Στο μπακιρένιο μαγκάλι γιγίνα η θράκα. Μοσκοβολάει η πίτα. Θεέ μου, τι όμορφα! Όπως μικροί στο σπιτικό τους... Τι ευτυχία ανέλπιστα ήτανε τούτη...

«Δόξα τω Θεώ!» Κάνει ο Γιάγκος το σταυρό του.

Μπαίνει ο μπέης.

—Τι κάνεις αυτού, ουλάν; Τι λες;

—Γιετζέμ μπασίμ ιτσίν, γκιτετζέκ καρνιμά.

Εμ σαγμά, εμ σολουμά, εμ μπουτζουνομά σεφά. Λέει ο Γιάγκος και ξανακάνει το σταυρό του.

Τρώγω για το κεφάλι. Πηγαίνει στην κοιλιά.

Δεξιά, ζερβά, και στο κορμί γαλήνη.

—Γιάγκο, αυτός είναι ο σταυρός σας!

—Μπέη εφέντη, από τον καιρό που έχω να πατήσω πόδι σε εκκλησιά, έχω να κάνω το σταυρό μου. Εκκλησιά είναι για μας τώρα το σπίτι σου. Βούρκωσε ο Γιάγκος. Βούρκωσε κ' η καρδιά του μπέη. Βγήκε όξω. Τους άφησε μόνους. Όταν ξαναγύρισε, είχαν αποφάγει.

—Δε θα ξεχάσουμε, μπέη μου, την ανθρωπιά σου, λέει ο Γιάγκος. Εμείς σου χαλάσαμε τα κεραμίδια κ' εσύ μας κάνεις κοτόπιτα... Τι άλλο πια να πούμε... Τώρα μια χάρη θέμε. Αυτή η πίτα πέρσεψε. Όξω οι ρωμιοί θεονήστικοι δουλεύουν μες στην παγωνιά. Ας τους δώσουμε την υπόλοιπη πίτα να φάνε κι αυτοί. Να δουν, όπως εμείς, Θεού πρόσωπο...

—Όχι! Αγρίεψε ο μπέης. Όχι. Με προσβάλατε. Αυτό που πέρσεψε είναι δικό σας. Βάλτε το στα ντενεκεδάκια σας. Πάρτε και αυτό το σπιτικό ψωμί για το βράδυ. Ύστερα φωνάζει τη γυναίκα του.

— Φατμά, φέρε το μικρό σινάκι. Βάλε τη μισή πίτα σε μια λεγγέρα να την πάνε όξω στους ρωμιούς. Μας φτάνει εμάς η άλλη μισή.

Όλοι τάχουν χαμένα. Τόση ανθρωπιά... Τόση καλοσύνη!

Την ώρα που σκόλναγαν, τους λέει ο μπέης.

— Θάρχεστε κάθε πρωί. Όλο και θα βρίσκεται κάποια δουλειά. Θα σας δίνω είκοσι γρόσια τη μέρα και θα τρώτε εδώ. Έχω δικαίωμα να σας κρατήσω, όσον καιρό έχω δουλειές.

— Ό,τι δουλειά έχεις, μπέη εφέντη, θα την κάνουμε, λένε όλοι με δάκρυα.

Το βράδυ μοιράζουν την κοτόπιτα. τρώει ο Κίμων, τρώει ο Καραολάνης. Τρώνε όσοι είναι τριγύρω. Όλοι μιλάνε για την ανθρωπιά του μπέη.

—Η είναι κρυπτοχριστιανός ή έχει χριστιανικό αίμα. Τι είπε ο Χουσεΐν;

Ένα μήνα δούλεψαν στου μπέη. Την τελευταία μέρα τους λέει.

—Δεν έχω δικαίωμα να σας κρατήσω άλλο. Άντε, και καλή λευτεριά.

Μούσκεψαν τα μάτια των ρωμιών. Μούσκεψαν τα μάτια του Τούρκου.

—Θα περνώ κάπου κάπου. Ό,τι παράπονο έχετε να μου το λέτε.

Μαζί με τα μεροκάματα, τους έδωσε ασπρόρουχα κι από ένα ζευγάρι φορεμένα παπούτσια.

Την άλλη μέρα πήγαν αγγαρεία. Άρχισαν δουλειά, μαζί με άλλους πενήντα, στο κονάκι. Το κονάκι, σωστό παλάτι. Είχε όμως τα χάλια του. Πόρτες και παράθυρα σπασμένα. Ταμπάνια και ταβάνια ξεχαρβαλωμένα. Οι σουβάδες από έξω πεσμένοι. Τα ντουβάρια από μέσα είναι σκεπασμένα με πλακάκια λαφάζ, εκλεκτή πορσελάνη με σκαλιστό στη μέση το μισοφέγγαρο που βγάζουν τα εργοστάσια της Κιουτάχειας. Τα πιο πολλά πλακάκια σπασμένα, θέλουν αλλαγή. Ολόκληρο το κονάκι χρειάζεται επισκευή. Μήνες και μήνες πρέπει εδώ να δουλεύουν...

Άλλο βάσανο τους βρήκε τώρα με τις αγγαρείες! Για να ησυχάσουν οι Τούρκοι από τα μικροπροβλήματα με τους ομήρους, βάλανε δυο τρεις ρωμιούς να επιβλέπουν τους άλλους. Να δίνουν αναφορά για ό,τι πάει, και πιο πολύ για ό,τι δεν πάει, καλά. δυο τρεις καταφερτζήδες, που ξέρουν τούρκικα, και που έχουν κερδίσει και την εμπιστοσύνη

των Τούρκων, αναλάβανε τη δουλειά. Αυτοί έχουν πολλά προνόμια. Δεν πηγαίνουν αγγαρεία. Τρώνε το καλύτερο. Κάνουν λογίς λογίς κομπίνες, συχνά σε βάρος των χριστιανών. Αυτοί κανονίζουν ποιος θα δουλέψει και που. Ο Νίκος τσαούς είναι άκαρδος και σκληρός. Όλη μέρα τσιρίζει και βρίζει. Με τίποτα δεν ευχαριστιέται. Αλίμονο, αν σε βάλει στο μάτι! Ο Νίκος τσαούς μισεί τον Γιάγκο που ξέρει τα τούρκικα ελφαζιέ και τα μιλάει φαρσί. Οι Τούρκοι τρέχουν σ' αυτόν να τους διαβάσει και να τους γράψει τα γράμματα. Ο Νίκος τσαούς μισεί τον Κίμωνα και τον Καραολάνη που είναι φίλοι του Γιάγκου. Σε κάθε ευκαιρία το δείχνει.

—Βρε αυτός είναι χειρότερος κι από Τούρκο! Μουρμουρίζει ο Καραολάνης.

—Πρόσεχε, σου είπα, στο χέρι του είναι να σου κάνει κακό. Το έχει δείξει κιόλας, συμβουλεύει ο Γιάγκος.

—Δεν τον φοβάμαι. Τον σιχαίνουμε. Ο Καραολάνης δε λέει να ησυχάσει.

—Δεν έβαλες εσύ γνώση ακόμα. Δε βλέπεις, βρε, τα σημάδια από το καμουτσίκι στο κορμί σου; Ξέχασες το ξύλο που κόντευε να σε στείλει στον άλλο κόσμο;

Καιρό τώρα ο Κίμων απομονώθηκε στον εαυτό του. Με κανέναν δε κάνει παρέα. Ούτε με τον Γιάγκο. Συχνά τον πιάνει απελπισία που φτάνει στην απόγνωση. Τελευταία μια μελαγχολία δε λέει να τον αφήσει.

Οι μέρες της σκλαβιάς δεν τελειώνουν... Κυλάνε ίδιες, απaráλλαχτες... Αγγαρεία, ξύλο, βρισιές και αλεμάν τσορμπασί. Κ' οι ρωμιοί ίδιοι. Το ίδιο μαύρο κοντό παλτό... Το ίδιο καλπάκι στο κεφάλι... Όλοι τους έχουν το ίδιο σουλούπι του σκλάβου. Λες και δεν ήταν ποτέ τους ελεύθεροι. Λες και δεν είχαν ζήσει ποτέ τους, σαν άνθρωποι... Μαζί με το γέριμο του κορμιού έγειρε κ' η ψυχή. Τίποτα όρθιο. Τίποτα στητό. Συνήθισαν πια σ' αυτήν τη ζωή. Στο δρόμο για την αγγαρεία πετούν οι Τούρκοι τ' αποτσιγάρα. Πολλοί για γουστο. Έτσι, για να κάνουν χάζι. Σκύβουν οι ρωμιοί. Γέρνουν το κορμί. Χαμηλώνουν το κεφάλι. Απλώνουν το χέρι να τα πάρουν. Τρώνε τα Τουρκάκια ένα κομμάτι κρέας. Καρτερούν οι ρωμιοί να πετάξουν το κόκαλο, να το αρπάξουν και να το γλύψουν. Κατραπακιές τρώει κάθε μέρα η αξιοπρέπεια. Ταπεινώθηκε, εξευτελίστηκε, κουτροβάλιασε και σέρνεται μπροστά στην ανάγκη. Κάθε ώρα και στιγμή δεινοπαθεί η αξιοπρέπεια από τον τύραννο. Τι θα πει τύραννος; Τι θα πει σκλάβος; Χάνει ο τύραννος την ανθρωπιά. Πασκίζει να κάνει και το

σκλάβο να ξεχάσει ότι είναι άνθρωπος. Αλίμονο στον τύραννο, αν ο σκλάβος δεν ξεχάσει.

Δε θα ξεχάσει ο Κίμων... Δε θα ξεχάσουν οι Ρωμιοί...

Άνοιξη... Άνοιξε τα σκέλια η γη και ξέχυσε χυμούς, χρώματα και οσμές.

Λουλουδιασμένα τα δέντρα. Νύφες στολισμένες στα άσπρα και στα ροζ τρεμουλιάζουν από ερωτισμό και ηδυπάθεια. Πράσινη θάλασσα τα στάχια, χαϊδολογούνται με τον αγέρα. Ανασαλεύουν οι λαχτάρες και τα ξεσηκώματα. Χορό της κοιλιάς χορεύουν τα στάχια. Κουνιούνται. Κουνιούνται... Γέρνουν προς τα πίσω, ετοιμάζονται να ξαπλώσουν. Ξαφνικά τινάζονται απάνω και ξαναρχίζουν το κούνημα, όλο τσαλίμια και τσακίσματα.

Άνοιξη ...

Όλα τα μαρτυράνε. Τα χελιδόνια, τα λελέκια, οι πεταλούδες, τα ζουζούνια, τα μερμήγκια, οι λαμπρίτσες... Άνοιξη...

Βελονιάζει ο ήλιος με φως και ζέστα την πλάση. Κεντά τα ευαίσθητα σημεία. Ξεσηκώνει τις ορμές. Αναταράσσει τις αισθήσεις. Αναστατώνει το κορμί.

Ο Κίμων ξαπλωμένος στη γη αποξεχάστηκε. Σήμερα Παρασκευή. Οι Τούρκοι έχουν Κυριακή. Δοξάζουν τον Αλλάχ κ' οι ρωμιοί δεν έχουν αγγαρεία. Οι πιο πολλοί ξεκουράζονται στον κισλά, νάχουν πάλι αύριο κουράγιο για δουλειά. Άλλοι καταπιάστηκαν με την πάστρα και το ξεψείριασμα. Ο Γιάγκος με το μπάλωμα και το ράψιμο.

Ο Κίμων έχει ένα φούσκωμα στην ψυχή και μια ταραχή στο κορμί. Δεν τον χωράει ο τόπος. Βγαίνει στον αυλόγυρο. Πολλοί έχουν μπουγάδα. Άλλοι ηλιάζονται. Ο Κίμων θέλει να βγει παραέξω. Δεν έχει δικαίωμα να ξεμακρύνει. Τις προάλλες ήρθε ο μπέης. Μίλησε στον μπας κουμαντάντ. Τώρα έχουν άδεια να βγαίνουν λίγο. Πίσω απ' τον κισλά είναι μια μεγάλη μουριά. Έως εκεί. Όχι πιο πέρα. Ξάπλωσε ο Κίμων κάτω απ' τη μουριά. Ο ουρανός είναι λουλακής, γιομάτος αχνό φως και ψιθυρίσματα.

Ζωγραφιά γύρω ο πράσινος κάμπος. Χρώματα, χρώματα... χρώματα... Άσπρο χαμομήλι με κίτρινες καρδιές. Ολόλευκοι κρίνοι με κροκάτες καρδιές. Φλογάτες παπαρούνες με μελιτζανιές καρδιές. Μαβιά, ροζ και γαλάζια αγριολούλουδα με λογίς λογίς καρδιές. Κ' οι Τούρκοι; Έχουν καρδιά οι Τούρκοι; Τι χρώμα έχει η καρδιά τους; Και τι σόι είναι; Ο Χουσεΐν στο Γκιορζού έχει τρυφερή καρδιά. Καρδιά αθώου παιδιού. Ο μπέης έχει καρδιά καλού και πολιτισμένου άντρα. Ο Ρουφάτ στο Σαλιχλί κι ο μεμούρης στα Φιλαδέλφεια έχουν καρδιά απλού και τίμιου ανθρώπου. Κ' οι άλλοι Τούρκοι; Τι καρδιά έχουν οι

άλλοι Τούρκοι; Τι καρδιά έχουν οι τύραννοι; Στουρναρόπετρα η καρδιά. Μαύρο χρώμα... Στάζει μίσος, χολή και έμπτυο...

Άνοιξη ...

Όλα γύρω έχουν πανηγύρι, γλέντι και γιορτή. Όλα έχουν γάμο. Γάμο τα δέντρα, τα λουλούδια, τα φυτά. Γάμο τα ζωντανά του ουρανού και της γης. Πλαντάζουν από έρωτα τα ανοιγμένα λουλούδια. Μέλισσες, πεταλούδες, ζουζούνια δεν προφταίνουν να κουβαλούν τη γύρη. Βοηθά κι ο αγέρας. Αρπάει τη γύρη τη φέρνει στο ξελιγωμένο λουλούδι. Σπασμοί ηδονής διαπερνούν τα φυτά. Αδιόρατοι βόγγοι του έρωτα τραντάζουν τα πλάσματα της γης. Τον μήνα του μέλιτος γιορτάζει η φύση. Ολόκληρη η πλάση συνουσιάζεται. Μπούκωσε βαρβατίλα ο αγέρας...

Ένας γάιδαρος γκαρίζει χαρούμενος ύστερα από το ζευγάρι. Ένας κόκορας χόρτασε να πηδά τις κότες. Ικανοποιημένες εκείνες τινάζουν τα φτερά. Διορθώνουν τη φορεσιά τους. Ακούραστος, ξανανιωμένος σε λίγο αυτός, ετοιμάζεται πάλι από την αρχή.

Καινούργιο αίμα κύλησε ξαφνικά στην καρδιά του Κίμωνα. Αίμα των είκοσι χρόνων. Φρέσκο, ζεστό, κατακόκκινο χύμηξε σ' ολόκληρο το κορμί. Φουσκώνει το κορμί. Φουσκώνει... Θέλει να ξεθυμάνει. Μια φωτιά μέσα του. Καίεται, καίεται! Με τι θα σβήσει η φωτιά;

Η φωτιά γίνεται θυμός... Ανεβαίνει στο λαρύγγι. Κόμπιασε εκεί και σταμάτησε. Θα τον πνίξει... Ποιος υποψιάζεται την αδικία; Γιατί; Γιατί; Τον έπιασε το παράπονο. Ήρθε το κλάμα... Έγινε αναφυλλητό... «Τι κάνεις, μάνα, εκεί στη Θεσσαλονίκη; Πώς περνάς τις μέρες; Πώς τις νύχτες; Πηγαινόερχεσαι τα βράδια, όπως πρώτα, να στρώσεις το τραπέζι; Να τελειώσεις τις δουλειές; Να ετοιμάσεις τα κρεβάτια; Κάθεσαι με το πλέξιμο κοντά στο φως; Γκρινιάζει όπως τότε ο πατέρας; «Άντε να πλαγιάσουμε». «Λίγο ακόμα και τελειώνω», λες ήρεμα εσύ. Πώς με μεγάλωσες, μάνα; «Μη μελετάς τόσο πολύ, Κίμων, και κουράζεσαι». «Μην κάθεσαι στα ρεύματα και μου κρυώσεις». «Μην τρως άγουρα φρούτα και κακοστομαχιάσεις». «Άντε, και τι νύφη σου ετοιμάζω εγώ... Νύφη μια φορά! Να δεις... Εγώ σ' έχω μοναχογιό. Όμως από σένα θέλω πολλά εγγόνια...» Κ' η Κωσταντία, μάνα; Ξέρεις πόσες φορές μου τάραξε η Κωσταντία τον ύπνο; Πόσες φορές τον ξύπνο; Πόσες χιλιάδες φορές μου βασάνισε τη σκέψη; «Τώρα που είναι η Κωσταντία; Θαμπή σκιά κάθε μέρα και ξεθωριάζει. Ζει, δε ζει; Κ' εγώ δε ζω, μάνα. Μάνα, ακούς; Δε ζω. Δε ζω, μάνα... Το τελευταίο ζουζούνι, το πιο ασήμαντο φυτό, το πιο δεύτερο πράμα ζει. Εγώ δε ζω. Τι, τρυπήθηκες, μάνα; Κλαις; Λες ότι μερόνυχτα προσεύχεσαι για μένα; Προσεύχεσαι, για να γυρίσω; Θα γυρίσω, μάνα, αφού μερόνυχτα προσεύχεσαι για μένα. Θα γυρίσω... Όμως πολλά πια πέθαναν μέσα μου... Ούτε κ' εγώ είμαι πια ζωντανός».

Ένας μιναρές πέρα λογγεύει τον ουρανό. Φωνάζει ο μουεζίνης. Ανεβαίνει η μακρόσυρτη φωνή του. Ανεβαίνει ψηλά ν' ακούσει ο Αλλάχ. Ακούνε οι άνθρωποι. Γείρανε τον εαυτό τους χάμω στη γη. Προσεύχεται η υποταγή τους και η πίστη τους στον Αλλάχ. Άκουσε ο Αλλάχ; Βλέπει τίποτα;

Μια Τουρκάλα στέκεται πιο πέρα. Λες και τον κοιτάει. Στο διάολο! Τι θέλει κι αυτή;»

Το βράδυ δεν μπορεί να κοιμηθεί ο Κίμων.

— Τι έπαθες κι όλο τινάζεσαι; ρωτά ο Γιάγκος.

—Τίποτα. Είναι άνοιξη!

—Ας είναι.

—Δεν κατάλαβες; Είναι άνοιξη, άνοιξη, σου λέω...

—Και δεν πάει να είναι; Τι σε νιάζει εσένα;

—Είμαστε είκοσι χρονώ...

—Ας είμαστε...

Βαρβάτα άλογα χιμούν μέσα του. Τεντώνεται το κορμί. Τεντώνονται τα μέλη. Αγριεύουν. Αγρεύουν... Με τι θα μερώσουν;

—Θα ησυχάσεις, βρε; Τι κουνιέσαι και κουνιέσαι;

Ήρθε το καλοκαίρι. Δε σκοτώνουν πια. Σταμάτησαν κ' οι αρρώστιες. Πέθαναν όσοι πέθαναν. Λιγότεψε κ' η αγγαρεία. Και το ξύλο λιγότεψε. Καλυτέρεψαν τα πράματα. Δεν τρώνε μόνο αλεμάν τσορμπασί. Αλλαγή και στο συσσίτιο. Συχνά τους δίνουν μακαρόνια, φακές, λόπια. Όμως η ζωή τους φαίνεται πιο δύσκολη. Τώρα πολλά τους φταίνε. Ο ύπνος τους έγινε ανυπόφορος.

—Ο πλαϊνός μου βρωμοκοπά ιδρωτίλα.

—Δεν αντέχω το χνώτο του. Γκερίζι μυρίζει.

— Θα με τρελάνει το ροχαλητό του.

Ο ένας βήχει. Ο άλλος παραμιλά. Ετούτος στριφογυρίζει στον ύπνο. Εκείνος έχει συχνουρία.

—Βρε, ξεχάσατε πώς περνούσαμε όρθιοι στο ένα πόδι τις νύχτες; Ξεχάσατε πώς κοιμόμασταν στην παγωνιά, τσίτσιδοι χωρίς ρούχο και σκέπασμα; Ξεχάσατε το ξύλο; Ξεχάσατε την πείνα, το μαρτύριο της

δίψας; Ξεχάσατε πως κάθε λεπτό και στιγμή κινδύνευε η ζωή μας; Πέστε ένα: «Δόξα τω Θεώ»!

Ήρθε διαταγή να κουρεύονται οι ρωμιοί. Έτσι κουρελιάρηδες, αξούριστοι και βρώμικοι, σωστά αγρίμια δείχνουν. Τρεις μπαρμπέρηδες καταπιάστηκαν μ' αυτή τη δουλειά. Ανάμεσά τους κι ο Γιάγκος.

—Άντε, στου κασιδιάρη το κεφάλι θα μάθεις να κόβεις μαλλιά, λέγανε οι φίλοι του. Τον αγαπούσαν, γιατί με τα τούρκικα και με την προθυμία του πολλές φορές τους βοήθησε.

Ποτέ δε χώνεψε ο Νίκος τσαούς τον Γιάγκο. Δεν μπορεί όμως να τον βλάψει. Είναι ο μπέης στη μέση. Σκύλιασε τώρα που τον βλέπει να κουρεύει τα κεφάλια. Δε βάσταξε. Μια μέρα λέει στον μπας τσαούς.

—Να δεις. Ετούτος ο ρωμιός δεν είναι μπαρμπέρης. Τόκανε, για να αποφύγει την αγγαρεία.

—Θα τον βάλω να με κουρέψει.

Την ίδια μέρα κάθισε μπροστά στο Γιάγκο.

—Έλα να με ξυρίσεις.

Τάχασε ο Γιάγκος. Τι να κάνει; Αν μπορεί, ας κάνει κι αλλιώς.

Το χέρι τρέμει. Η καρδιά τρέμει. Ολόκληρος τρέμει μην τον κόψει.

Δόξα τω Θεώ! Ούτε τσαγκρουσιά.

—Άντε και φοβήθηκα, του δίνει μια μπουνιά στο στομάχι ο Τούρκος. Άντε, καλά τα κατάφερες.

Οκτώ μήνες στην Κιουτάχεια. Οκτώ μήνες συνέχεια αγγαρεία. Στο κονάκι, στο μπελεντιέ, στο δρόμο.

Ύστερα απ' τη δουλειά τόριχναν στην κουβέντα. Ο καθένας τα δικά του. Μιλούσαν για ό,τι έζησαν οι ίδιοι. Για ό,τι έζησαν τα γονικά τους. Ώρες ατέλειωτες ιστορούσαν τις σφαγές του τελευταίου πόλεμου. Τον διωχμό από τα παράλια. Τα αμελέ ταμπουρού...

—Όταν γύρισε ο πατέρας μου από τα αμελέ ταμπουρού, όλο για τα μαρτύριά τους μας μιλούσε. Ποιος να το πίστευε ότι τα ίδια θα περνούσαμε κ' εμείς...

—Εμένα ο πατέρας μου Δε γύρισε από τα αμελέ ταμπουρού...

—Ούτε ο δικός μου.

—Ούτε ο δικός μου.

—Να δούμε ποιος από μας θάχει την τύχη να γυρίσει. Πάνω από δυο χιλιάδες ξεκινήσαμε απ' τη Σμύρνη. Ούτε τρακόσιοι δεν είμαστε. Και που είσαι ακόμα;

Ύστερα μιλούσαν για την απελευθέρωση. Για τα ιδανικά τους. Για τα όνειρα της φυλής. Όταν έφτανε η κουβέντα στα πολιτικά, τελειωμό δεν είχαν. Στο τέλος άρχιζε ο καυγάς. Συχνά πιάνονταν στα χέρια.

—Ντροπή μας! Βλέπουν οι Τούρκοι και χαίρονται, που τρωγόμαστε μεταξύ μας.

—Αυτή η φαγωμάρα μας έφαγε. Τη φαγωμάρα μας και τη διχόνοιά μας εκμεταλλεύονται κ' οι ξένοι...

Φούντωσαν οι ζέστες. Ο ήλιος δεν έχει λύπηση. Τσουρουφλίζει και καφαλίζει τη γη. Καίεται ο αγέρας. Μάχεται για δροσερή ανάσα. Η αγγαρεία στο δρόμο είναι ανυπόφορη. Γυμνά κορμιά καβουρντίζονται στον ήλιο. Χτύπησε η λαύρα στο κεφάλι. Δυο πάθανε χτες ηλίαση την ώρα που δούλευαν. Ο ένας πέθανε. Καλά που είναι σήμερα Παρασκευή, και δεν έχουν αγγαρεία.

Βγήκε ο Γιάγκος με την παρέα του. Πήγαν πίσω απ' τη μάντρα του Κισλά. Κάθισαν κάτω από τη μεγάλη μουριά.

Πουθενά ψυχή... Ζαβλακωμένα, ψόφια, λες, κοίτονται τα αρνιά στον ίσκιο. Ξεροσταλιάζουν κότες και κοκόροι στο κουμάσι πλάι στο σπιτοκάλυβο. Χαυνωμένα λούφαξαν τα πουλιά στις φωλιές.

Ησυχία... Φύλλο δεν κουνιέται... Μονάχα τα τζιτζίκια δε λένε να σωπάσουν.

—Και σήμερα καίεται ο κόσμος...

—Καρδιά καλοκαιριού είναι. Τι θέλετε να κάνει; Ίσαμε τώρα γκρινιάζαμε με τα κρύα και τις δροσιές.

—Σκέφτομαι αυτούς που δουλεύουν στον δρόμο...

—Καλά την έχουμε εμείς στο κονάκι. Όμως πάνε τα ψέματα. Όπου νάναι, σκολνάμε απ' εκεί.

—Ούτε του χρόνου τελειώνει η δουλειά στο Ουλού τζαμί, λέει ο Αναστάσης ο Αξαρλής.

—Γιατί; αυτό δε φαίνεται να έχει ανάγκη από μερεμέτια.

—Μερεμέτια, όχι. Θέλει όμως συντήρηση. Το Ουλού τζαμί έχει αρχαιολογική αξία. Είναι από τα καλύτερα και τα πιο παλιά τζαμιά

της Μικρασίας. Πριν πεντακόσια χρόνια τόχτισε ο πρίγκιπας Μουσά Τζελεμπί, για να τιμήσει τον πατέρα του, τον σουλτάνο Βαγιαζίτ τον Πρώτο. Άλλοτε η Κιουτάχεια ήτανε η πρωτεύουσα της Τουρκίας.

—Μπα;

—Μάλιστα λένε ότι η Κιουτάχεια ανέκαθεν ήτανε τούρκικη.

—Σκατά! Αρπάχτηκε ο Κίμων. Ποιος το λέει αυτό;

—Ο χότζας.

—Να του πεις να διαβάσει λίγη ιστορία. Σα δεν ντρέπεται... Δεν βλέπει τα ερείπια τριγύρω; Όλα ξεφωνίζουν Ελλάδα και Βυζάντιο. Πες του ότι η Κιουτάχεια Κοτύαιον λεγότανε στην αρχαιότητα. Εδώ γεννήθηκε ο Αίσωπος. Κανένας στη γη δεν μπόρεσε να γράψει τέτοιους μύθους. Και δεν είναι ένας και δυο. Πάνω από διακόσους πενήντα μύθους έγραψε ο Αίσωπος. Μια απλή ιστοριούλα με ήρωες ζώα και πουλιά και ξεπηδάει όλο το φιλοσοφημένο απόσταγμα της σκέψης του λαού. Μονάχο του βγαίνει το ηθικό δίδαγμα. Όλα γνήσια, όπως τα σκέφτεται ο απλός άνθρωπος.

—Και από πότε έγινε η Κιουτάχεια τούρκικη;

—Ίσαμε το 1071 είναι το Κοτύαιον βυζαντινό. Το 1085 ιδρύεται το τουρκικό κράτος του Κερμιάν. Τότε έγινε η Κιουτάχεια πρωτεύουσά τους. Να, τα παλαιά τείχη με τους πύργους γύρω από το τζαμί. Να, το φρούριο... Από παντού φαίνονται. Δεν τα βλέπουν αυτοί; Δεν βλέπουν τις βυζαντινές εκκλησιές μας;

—Και που τα ξέρεις εσύ αυτά;

—Διάβαζα πάντα με πάθος ιστορία. Σας είπα, ήθελα να γίνω αρχαιολόγος. Πέρσι με την οπισθοχώρηση ήμουν εδώ. Απ' εδώ φύγαμε με το Τριακοστό δεύτερο Σύνταγμα Πεζικού στις δεκάξι Αυγούστου. Κι άλλες φορές σας τα είπα αυτά.

—Εγώ ήμουν εδώ με την προέλαση πρόπερσι το καλοκαίρι, λέει ο Γιάγκος.

—Πολεμήσατε εδώ; Ρώτησαν όλοι μαζί.

—Αν πολεμήσαμε... Συνέχεια από τις είκοσι έξι του Ιούνη ίσαμε τις πέντε του Ιούλη εδώ γύρω πολεμούσαμε τα κεμαλικά στρατεύματα. Οι Τούρκοι ήτανε οχυρωμένοι στα τριγυρινά υψώματα. Από παντού μας είχανε κλειστό τον δρόμο. Από το Αφιόν Κερά Χισάρ, από το Ουσάκ, από το Τουμπλού Μπουνάρ, από το Ινεγκιόλ, από την Προύσα. Η θέση μας ήτανε απελπιστική. Τρία μερόνυχτα πολεμούσαμε συνέχεια. Ούτε ύπνος, ούτε φαί, ούτε κατούρημα. Σκληρές μάχες χωρίς διακοπή. Η Δεκάτη Μεραρχία μαζί με το Πρώτο Σώμα Στράτου προσπαθούν να κρατήσουν την πρωτοβουλία. Κάθε τόσο κάνουμε

αιφνιδιασμούς, ανιχνεύσεις, προελάσεις. Ύστερα από αφάνταστες δυσκολίες, καταφέραμε να ξεκαθαρίσουμε την περιοχή. Πιάσαμε πολλούς αιχμαλώτους. Άφθονο υλικό πολέμου ήρθε στα χέρια μας. Μαζί πολεμούσα, όταν εξουδετερώσαμε την ομάδα του Χαλίλ μπέη. Γρήγορα ελευθερώσαμε την περιοχή του Καρά Μπουγιού. Κακήν κακώς φύγανε όσοι σώθηκαν. Πολλοί τράβηξαν στα υψώματα του Εσκή Σεχίρ. Ταμπουρώνονται εκεί κι αρχίζουν αντεπίθεση. Όμως και πάλι τους τσακίσαμε. Τέλος, να μην τα πολυλογώ, γιατί ατέλειωτα είναι αυτά, εγκαταστάθηκε στις πέντε του Ιούλη το Στρατηγείο της Ελληνικής Στρατιάς στην Κιουτάχεια. Εδώ πάρθηκε η απόφαση για την εκστρατεία του Σαγγάριου.

—Καλύτερα να μην παιρνότανε.

—Εδώ, θαρρώ, έλεγες ότι σκοτώθηκε ο λοχαγός Χρυσοβέργης, διακόπτει ο Κίμων.

—Όχι. Εδώ πολέμησε ο Χρυσοβέργης. Πολέμησε λεονταρίσια. Έτρεχε πάνω στο άλογο. Ενθουσίαζε, συμβούλευε, ξεσήκωνε με πατριωτικά λόγια. Μαζί με τις διαταγές και τα παραγγέλματα μας έδινε κουράγιο και μας δυνάμωνε το ηθικό. Τον σκότωσαν όξω από το Εσκή Σεχίρ, δυο ώρες πριν το καταλάβουμε.

—Τυχερός εκείνος. Γλύτωσε...

—Να δούμε ποιος από μας θα γλυτώσει...

—Εγώ πιστεύω ότι θα γλυτώσω, λέει ο Κίμων.

—Πώς το πιστεύεις;

—Με γλύτωσε ο Θεός στο Κιρτίκ Ντερέ. Με γλύτωσε ο Γιάγκος όξω από τη Μαγνησία. Με γλύτωσε ο Σόλων μαζί κι ο Γιάγκος όξω από τις Σάρδεις. Με ξαναγλύτωσε ο Γιάγκος, όταν με εμπόδισε να παρουσιαστώ ως Έλληνας στρατιώτης. Τέσσερεις φορές γλύτωσα από τα νύχια του χάρου. Τώρα πια δε φοβάμαι. Ύστερα είναι κ' η μάνα μου. Μερόνηχτα προσεύχεται για μένα.

—Που το ξέρεις;

—Μου το είπε. Τα κουβεντιάσαμε πριν λίγους μήνες.

Γύρισαν όλοι απότομα το κεφάλι. Του έστριψε αυτουνού! Η αλήθεια είναι, ότι ποτέ δεν ήτανε στα καλά του. Μόλις κλείσει τα μάτια, αρχίζει τα παραμιλητά.

—Κ' εγώ θα γλυτώσω, λέει ο Γιάγκος. Και μένα πολλές φορές μ' έσωσε ο Θεός. Μια στη Σμύρνη, στο κονάκι που ξέφυγα απ' τους αιχμάλωτους και πήγα με τους όμηρους. Μια στο Γκιουρζού, που γλύτωσα από τα νύχια του χότζα κ' έσμιξα με την άλλη φάλαγγα. Χώρια η βοήθεια του Ρουφάτ στο Σαλιχλί και του Ζιάμπεη στη

Φιλαδέλφεια. Να μη μιλήσω για τόσες και τόσες άλλες φορές... Που να θυμηθώ... Τώρα πια δε φοβάμαι. Αυτό θα με φυλάξει. Βγάζει απ' τα στήθεια του και δείχνει ένα μικρό εικονισματάκι.

—Που, που το βρήκες;

—Στο δρόμο, μπροστά στην εκκλησία, όταν πηγαίναμε για αγγαρεία. Είναι ο Άι Δημήτρης. Σίγουρα θα είναι αφιέρωμα στη χάρη του. Αυτό το φυλαχτό θα με σώσει.

Το εικονισματάκι περνάει από χέρι σε χέρι.

—Στο δρόμο, ε!... Που μας κατάντησαν... Αυτοί δεν λογαριάζουν όσια και ιερά ενός λαού.

—Δε βλέπετε τι γίνεται με τις εκκλησιές; Πήραν τα εικονίσματα. Τα σπάσανε και ανάβουν οι Τουρκάλες φωτιές στα καζάνια. Ραίζει η καρδιά σου να βλέπεις παλιές βυζαντινές εικόνες, έργα τέχνης και μεγάλης αξίας να τα κομματιάζουν και να τα καίνε. Ξεγύμνωσαν τις εκκλησιές μας. Τις ρήμαξαν. Τίποτα δεν άφησαν μέσα όρθιο. Ξύλα για προσάναμμα κάνανε τα τέμπλα. Στο φανατισμό τους και στη μανία τους δε δίστασαν να ξεγδάρουν τις ζωγραφιές στους τοίχους. Να βγάλουν τα μάτια των αγίων. Να καταστρέψουν τα μωσαϊκά, όλα όσα θυμίζουν Χριστιανοσύνη.

—Μια μέρα, την ώρα που πηγαίναμε για αγγαρεία, βλέπουμε να κουβαλάνε τα στασίδια. Μαλώνανε, ποιος θα τα πρωτοπάρει. Ένας μπακάλης άρπαξε το παγκάρι. Τώρα τόχει για πάγκο και χοτζαρέ στο μαγαζί του.

—Στην αρμένικια εκκλησιά μάντρωσαν κατσίκες. Μισή πήχη χάμω η κοπριά.

—Απορώ πώς δεν πείραξαν τα σκολειά μας...

—Μπορεί να τα χρειάζονται για τα Τουρκάκια.

—Είδες εσύ Τουρκάκι να πηγαίνει στο σκολειό;

Τα πιο πολλά γυρίζουν κουρελιάρικα και ξυπόλητα στους δρόμους. Τα μεγαλύτερα είναι ξαπλωμένα στις αλάνες και καπνίζουν αφιόνι.

—Τη μεγάλη τριώροφη Αστική Σχολή θηλέων την κάνανε νοσοκομείο.

—Μου κάνει εντύπωση πώς είχε η Κιουτάχεια τόσο πολλά σκολειά...

—Γιατί σου κάνει εντύπωση; Έξι χιλιάδες ρωμιούς είχε η Κιουτάχεια. Μαζί με τους Αρμενέους κοντολογούσαν τις δέκα.

—Δέκα χιλιάδες χριστιανοί... Πήραν οι Τούρκοι τα σπίτια τους. Πήραν τα χτήματά τους...

—Αλήθεια, τι έγινε τόση περιουσία; Που πάει τόσο βιος;

—Όλα τα αρπάξανε...

—Δε βλέπω νάχουν κι αυτοί χαίρι και προκοπή. Πάλι μέσα στη φτώχεια και στη μιζέρια ζούνε.

—Ο πατέρας μου έλεγε: «που πας, έρμο βιος»; «Πάω να ρημάξω και άλλο». Έννοια σου και θα τα πληρώσουν μια μέρα.

—Καταστραφήκαμε μια φορά εμείς;

—Συχνά σκέφτομαι τους ανθρώπους μας στην Ελλάδα, λέει ο Γιάγκος. Πώς περνάνε; Πώς τα βγάζουν πέρα; Εμένα η μικρή αδερφή μου τίποτα άλλο από νοικοκυριό δεν ξέρει. Κι όχι και τις βαριές δουλειές... Βέβαια στο κέντημα και στο πλέξιμο καμιά δεν μπορεί να παραβγεί μαζί της. Τώρα πώς ζει; Γλύτωσε ο αρβωνιαστικός της; Σώθηκε ο άντρας της παντρεμένης;

—Η μάνα μου, λέει ο Αναστάσης ο Αξαρλής, δούλευε όλη μέρα στα χωράφια. Πρόφταινε και το σπίτι. Δεν τη φοβάμαι. Θα βγάλει το ψωμί της.

—Εγώ τρέμω για τη γυναίκα μου, λέει ο Μηνάς ο Μάνσαλης. Έξι μήνες είχαμε παντρεμένοι. Δεκάξι χρονώ κορίτσι την πήρα. Ήταν μοναχοκόρη και καλομαθημένη. Δεν μπορούσε να την αποχωριστεί η μάνα της. Άφησε το σπίτι της στο Σόμα κ' ήρθε να ζήσει μαζί μας. Ο Πατέρας της είχε χαθεί στην Πέτρα. Γι' αυτό η μάνα της κ' εγώ την είχαμε μη στάξει και μη βρέξει. Της έφερνα καϊμάκι. «Φάε, της έλεγα. Σε θέλω παχουλή και αφρόπλαστη. Φάε, μανάρι μου, μανσαλίδικο καϊμάκι να δεις Θεού πρόσωπο! Φάε. Πουθενά στον κόσμο δεν υπάρχει τέτοιο καϊμάκι. Μ' αυτό τάιζε ο σουλτάνος το χαρέμι του».

—Έφαγα καϊμάκι της Μαγνησίας, λέει ο Κίμων. Αυτό σίγουρα ξεπερνά στη γεύση και την αμβροσία. Από τι γάλα γίνεται;

—Από βουβαλίσιο. Οι βουβάλες της Μαγνησίας είναι σπάνια ράτσα.

—Δεν είναι μονάχα οι βουβάλες. Είναι το χορτάρι που τρώνε. Αυτό δίνει τη νοστιμιά, λέει ο Γιάγκος.

—Γιατί; Παντού το χορτάρι δεν είναι ίδιο; ρωτά ο Κίμων.

—Όχι. Το χορτάρι αυτό μεγαλώνει στον ποσά. Δηλαδή στη λάσπη που κατεβάζει ο Έρμος ποταμός. Ο Έρμος πηγάζει από τον νομό Κιουτάχειας, από την κορφή του Μουράτ νταγ. Κοντά στο χωριό Γκεντίζ. Γι' αυτό οι Τούρκοι τον λένε Γκεντίζ. Όλη η διαδρομή, που κάνει το ποτάμι, είναι εύφορη. Όμως στη Μαινεμένη κουβαλάει και μαζεύει ό,τι βρει στον δρόμο. Κ' η ίδια η πόλη σχηματίστηκε από προσχώσεις. Εκεί πια η βλάστηση μανιάζει, θεριεύει, δε λέει να σταματήσει! Καρπίζει και ξανακαρπίζει. Το λένε κ' οι λέξεις.

Μαινόμενος ποταμός. Μαινεμένη. Μαινόμενο Πεδίο. Σκεφθείτε, ότι το μπόι του σταχουού φτάνει ως δυο πήχες. Στο κάθε καλάμι βγαίνουν δυο και τρία στάχυα. Οι Άγγλοι, που έρχονταν για τη γλυκόριζα, κ' οι Γερμανοί για το κριθάρι, λέγαν ότι πρώτη φορά τους είδαν τέτοιο πράμα. Δεν είναι μόνο που μανιάζει η βλάστηση. Είναι κ' ή νοστιμάδα. Γι' αυτό κι από το γάλα της Μαινεμένης γίνεται το καλύτερο γιαούρτι. Γι' αυτό και τα πεπόνια της είναι τα πιο νόστιμα.

—Νόστιμα πεπόνια βγάζει κι ο Κασαμπάς.

—Όχι σαν της Μαινεμένης. Τα πεπόνια της Μαινεμένης είναι ονομαστά παντού.

—Ολόκληρη η Μικρασία είναι ευλογημένη. Κάθε τόπος και κάτι εκλεκτό βγάζει. Το μέλι του Σαλιχλί σε ξαναγιώνει. Λένε, όποιος γέρος φάει, ξαναθέλει παντρεία. Ο χαλβάς του ανάρπαστος γίνεται σε Πόλη και Σμύρνη.

—Δε μιλάτε και για τα σύκα του Αϊδινιού; Μπλίρα το χρώμα και μέλι η γεύση. Σ' ολόκληρη την Ευρώπη είναι γνωστά.

—Εμ η σουλτανιά σταφίδα! Η χρυσή λίρα λέγαμε στη Μαινεμένη... Δεν προφταίναμε να την τσουβαλιάζουμε, και να τη στέλνουμε ίσια στην Ευρώπη...

—Σουλτανιά βγάζουν τα πιο πολλά μέρη. Τα Βουρλά, η Μαγνησία, οι Φώκιες, το Σαλιχλί, το Αϊβαλί...

—Το Αϊβαλί δε βγάζει σουλτανιά. Το Αϊβαλί βγάζει το καλύτερο μπρούσικο κόκκινο κρασί και το πιο δυνατό ρακί. Το λάδι του πια δεν έχει ταίρι.

—Βρε παιδιά, εδώ βλέπω πολύ καλλιεργούν τον λαλέ.

—Τον καλλιεργούν οι Τούρκοι. Αυτοί βγάζουνε αφιόνι.

—Γι' αυτό είναι και αφιονισμένοι...

Μια γυναίκα στέκεται παραπέρα.

—Τι ζητάει αυτή η Τουρκάλα; Λες και μας κοιτάζει.

—Κι άλλες φορές την έχω ξαναδεί, λέει ο Κίμων.

—Που ξέρεις αν είναι η ίδια;

— Είμαι σίγουρος ότι είναι η ίδια. Έτσι κοιτάζει κάθε φορά. Κοιτάζει, κοιτάζει... Ύστερα φεύγει.

—Αυτή έρχεται προς τα εδώ...

—Τι να θέλει;

—Να είναι άραγε όμορφη; Άσκημη; Νέα, γριά;

—Το κορμί μια φορά είναι λειψό. Τόσο δα έναπραματάκι. Πλέει η φούστα απάνω της. Σέρνεται στη γη.

—Νάτην! Έρχεται σε μας.

—Θα της μιλήσω, λέει ο Γιάγκος.

—Μη γελαστείς και κάνεις τέτοιο πράμα. Μπορεί να είναι βαλτή. Θα σε σκοτώσουν, αν σε δουν οι Τούρκοι. Όλους θα μας σκοτώσουν.

Η γυναίκα ήρθε κοντά τους. Σταμάτησε.

Τι θέλει η Τουρκάλα;

Σηκώνει το φερετζέ.

Ένα παιδί... Ένα κοριτσάκι όμορφο! Είναι δεν είναι δώδεκα χρονώ... Τα μάτια της είναι τσακίρικα και τα φρύδια σμιχτά.

—Χαίρ ολά, λέει ο Γιάγκος.

—Χαίρετε, απαντά το κοριτσάκι.

Είναι ρωμιά... Δεν τολμούν να το πιστέψουν. Δεν τολμούν να ρωτήσουν. Είναι ρωμιά... Ρωμιά είναι...

—Είμαι Ελληνίδα.

Τι είπε; Είναι Ελληνίδα... Ελληνίδα είναι!

—Πώς; Τι; Τι; μπερδεύονται οι φωνές.

—Με λένε Μαρίτσα. Είμαι από τη Σμύρνη. Σας αγαπώ όλους.

Ακούστηκε η φωνή του μουεζίνη. Σκέπασε γρήγορα γρήγορα το πρόσωπο κ' έφυγε σαν τρελή.

Το βράδυ ολόκληρος ο κισλάς μιλάει για την Ελληνίδα. Το όμορφο κοριτσάκι από τη Σμύρνη. Το κοριτσάκι με τα τσακίρικα μάτια και τα σμιχτά φρύδια. Το κοριτσάκι που το λένε Μαρίτσα...

—Πώς βρέθηκε εδώ;

—Δεν είναι η πρώτη. Τόσα και τόσα κορίτσια μας άρπαξαν οι Τούρκοι.

—Ήθελε να μας πει κι άλλα. Μόλις άκουσε τη φωνή του μουεζίνη, τρόμαξε κ' έφυγε τρεχάτη.

—Πιο σιγά μιλάτε. Θα ακούσει ο Νίκος τσαούς και θα μας την ανάψει πάλι. Θα βρει τον μπελά της κ' η Μαρίτσα.

Τις πρώτες μέρες, πρωί βράδυ οι ρωμιοί στο δρόμο τους για την αγγαρεία, ψάχνουν με το μάτι να ανακαλύψουν τη Μαρίτσα. Δεν την ξανάδαν. Σιγά σιγά την ξέχασαν. Ο Κίμων δεν ξέχασε τη Μαρίτσα. Ο νους του κ' ο λογισμός στο κοριτσάκι. Συχνά πάει και κάθεται κάτω από τη μουριά. Περιμένει. Περιμένει... Όλο πιστεύει ότι κάποτε θα φανεί η Μαρίτσα. Τίποτα...

Φθινόπωρο... λοξός ο ήλιος, δεν προφταίνει να ζεστάνει. Γρήγορα χάνεται.

Φθινόπωρο... Η ψύχρα δαγκάνει τα βράδια. Και το αγιάζι σουβλίζει τις νύχτες και τα πρωινά. Σήμερα το πούσι κουκούλωσε δέντρα και σπίτια.

Άφαντο το κορίτσι με τα τσακίρικα μάτια και τα σμιχτά φρούδια. Λες και άνοιξε η γη και το κατάπιε...

Από ώρα κάθεται ο Κίμων κάτω από τη μουριά. Τα δέντρα όλο και γυμνώνονται. Ένα παχύ στρώμα από ξερό φυλλολόι τριζοβολάει στο παραμικρό άγγισμα. Λιγοστά φύλλα με το χρώμα του μπακιριού παλεύουν να κρατηθούν στα κλαδιά. Ένας άφεγγος ήλιος, λες μπρούντζινο τάσι του λουτρού, θαμπωμένο από τους αχνούς, φάνηκε στη δύση. Σε λίγο, κόκκινο μπρούσικο κρασί περεχύθηκε στον ουρανό.

Τσούζει το αγεράκι. Ούτε λελέκι, ούτε χελιδόνι. Από καιρό φευγάτα...

—Κρα, κρα, κρα! Δε σταματάνε οι κάργες.

—Κου—κου—φτου. Κου—κου—φτου! Άρχισαν κ' οι κουκουφτούρες. Έτσι τις λέει ο Γιάγκος. Έτσι τις λένε στη Μαινεμένη. Είναι τα ιερά πουλιά των Τούρκων. Δεκαοχτούρες τις έλεγε ο φίλος του ο Νίκος. Στη Σμύρνη δεκαοχτούρες τις λένε. «Άκου τι φωνάζουν», του είπε μια μέρα που δε λέγανε να ησυχάσουν τα πουλιά. «Δε-κα ο-χτώ. Δέ-κα ο-χτώ». Η κυρία Γεωργία μάλιστα ανάλαβε να τους πει και το μύθο: «ήτανε, λέει, μια φορά κ' έναν καιρό μια πεθερά που ζούσε με τη μικροπαντρεμένη νύφη της. Αυτή η πεθερά δεν αγαπούσε καθόλου τη γυναίκα του γιου της. Πώς και πώς κοίταε κάθε τόσο και να της κάνει κακό. Μια μέρα ζύμωσε η πεθερά δεκαοχτώ ψωμιά. Αυτά τα ψωμιά τα φούρνισε η νύφη. Όταν ψήθηκαν τα ψωμιά, λέει η πεθερά: «δεκαεννιά ήτανε τα ψωμιά. Λείπει ένα». «Δεν ήτανε δεκαεννιά. Ήτανε δεκαοχτώ. Τα μέτρησα, πριν τα φουρνίσω», ορκίζεται η νύφη. «Δεκαεννιά ήτανε», αρχίζει η πεθερά να δέρνει τη νύφη. «Να φέρεις το ψωμί, αλλιώς θα σε σκοτώσω». Έκλαιγε η νύφη: «δεκαοχτώ ήτανε». «Όχι, δεκαεννιά», ξεφώνιζε η πεθερά, και δος του ξύλο στη νύφη. «Δεκαοχτώ ήτανε». «Όχι, δεκαεννιά». Κόντευε να πεθάνει από

το ξύλο η νύφη. Άκουσε ο Θεός τα κλάματα. Τη λυπήθηκε και την έκανε πουλί. Όμως και πουλί ακόμα, φωνάζει η δεκαοχτούρα με κλασιάρικη φωνή: δέ-κα ο-χτώ... Δέ-κα ο-χτώ...

Έχει δίκιο ο Νίκος. Δέ-κα ο-χτώ, έ-κα ο-χτώ, φωνάζουν. Όχι: κου-κου-φτου. Κου-κου-φτου...

—Χαίρετε. Μια φωνή τίναξε την καρδιά του Κίμωνα. Το κοριτσάκι από τη Σμύρνη... Νάτο! στέκεται μπροστά του...

—Μαρίτσα, εσύ! Ψάχνω, ψάχνω... Πουθενά δε σε βρίσκω.

—Ήμασταν στην Άγκυρα.

—Τώρα ήρθες... Θα μείνεις εδώ... Πες μου, Μαρίρίτσα, πώς βρέθηκες στην Κιουτάχεια; Ρωτάει βιαστικά. Διψάει να μάθει. Φοβάται μη χαθεί ξαφνικά...

Του είπε την ιστορία της. Είναι απ' τη Σμύρνη. Απ' τα Ταμπάχανα. Τον πατέρα της τον είχαν σκοτώσει, οι Τούρκοι, πριν γεννηθεί. Είναι κοιλάρφανη. Δεν έχει αδέρφια. Με τη φωτιά της Σμύρνης, χύθηκαν μαζί με τον κόσμο στο Και. Πολλές ώρες παλεύουν να βρουν τόπο να σταθούν. Μια μαούνα φόρτωνε. Όλοι χύμηξαν ν' ανεβούν. Μες στον χαλασμό έχασε τη μητέρα. Η Μαρίτσα απόμεινε στο Και. Που είναι η μητέρα; Κλαίει η Μαρίτσα. Η μαούνα αναποδογύρισε. Όλοι πέσανε στη θάλασσα. Φωνάζει, κλαίει, τσιρίζει η Μαρίτσα. Την αρπάξανε κάτι ταγκαλάκια. Τη σύρανε σ' ένα στενό, θένε να τη χαλάσουν. «Ουτάν, τσοτζούκ!» Ντροπή. Είναι παιδί, λέει ένας καλοντυμένος Τούρκος. Την παίρνει και την πάει σ' ένα σπίτι. Την έδωσε σε μια γυναίκα. Ήταν αδερφή του. «Σαν τα μάτια σου θα την φυλάξ» της λέει. «Θα την κάνω Τουρκάλα. Τη θέλω για τον γιο μου». Ύστερα ήρθαν στην Κιουτάχεια. Η Μαρίτσα όλο κλαίει. Θέλει να πεθάνει. Ο Τούρκος είναι πολύ καλός μαζί της. Όμως τελευταία την κοιτάζει διαφορετικά. Δε θέλει να τη δώσει στον γιο του. «Εγώ τη γλύττωσα. Εγώ θα την παντρευτώ», του είπε. «Θα σε σκοτώσω. Και τους δυο θα σας σκοτώσω» λέει ο γιος. Η Τουρκάλα, η γυναίκα του μεγάλου, όλο κλαίει. Παρακαλάει τον άντρα της να με δώσει στον γιο τους. Εγώ ήθελα να πεθάνω. Τώρα δε θέλω. Σώσε με. Σώσε με! Τώρα που γνώρισα εσάς, θέλω να ζήσω. Έμαθα ότι γρήγορα φεύγετε. Πάρτε με κ' εμένα... Του πιάνει το χέρι. Το σφίγγει. Το σφίγγει... Θα το σπάσει το χέρι...

Αναστατώθηκε ο Κίμων. Τρέμει ολόκληρος.

—Να φύγω γρήγορα. Να φύγω! Άφησε το χέρι του Κίμωνα. Τρέχει, τρέχει... Χάθηκε.

Εκείνο το βράδυ δεν είπε σε κανέναν τίποτα. Τι να πει; ότι η Μαρίτσα ζητάει βοήθεια; Ότι η Μαρίτσα θέλει να φύγει; Όχι. Θα τη βοηθήσει μονάχος. Θα τη γλυτώσει. Πώς; με τι τρόπο; «Προσευχήσου, μάνα, και για τη Μαρίτσα...». Βοήθησε, Θεέ μου, να γλυτώσει το κοριτσάκι με τα τσακίρικα μάτια και τα σμιχτά φρύδια! Βοήθησε...» Τώρα θα προσεύχεται κι ο Γιάγκος. Θα βρεθεί τρόπος να σωθεί η Μαρίτσα.

Στην αγγαρεία δουλεύουν τα χέρια. Προσεύχεται η καρδιά. «Βοήθησε, Χριστέ μου, να σωθεί από τα χέρια των αρνησίθρησκων μια χριστιανή!»

—Δούλευε, βρε κερατά! Κάθε τόσο σταματάς... Που έχεις το νου σου; Θες να σε αναφέρω στον μπας κουμαντάντ; βρίζει ο Νίκος τσαούς.

—Γιατί άφησες απείραχτο το συσσίτιό σου;

—Τι έχεις; Γιατί δε μιλάς; ρωτάνε οι φίλοι του.

—Που πας; Ακόμα δεν σκολάσαμε καλά καλά. Θέλει να μάθει ο Γιάγκος.

—Δεν τον παρατάς... Άδικα τον ρωτάς. Δε θα σου απαντήσει, λένε οι άλλοι.

Πήγε πίσω, στη μουριά. Πόσες ώρες περιμένει εκεί; Δε φάνηκε η Μαρίτσα. «Μαρίτσα, έλα... Έλα, Μαρίτσα... Έλα! Βρήκα τρόπο να σε σώσω. Θα σε ντύσω αγόρι. Κανείς δε θα καταλάβει. Έλα, συνέχεια προσεύχομαι. Προσεύχομαι κ' εγώ κ' η μητέρα μου. Θα σωθείς, Μαρίτσα. Θα σωθούμε...

Η Μαρίτσα δεν ήρθε.

—Γιατί γύρισες τόσο αργά; Ανησυχήσαμε. Ακόμα λίγο και θα τόλεγε στους Τούρκους ο Νίκος τσαούς. Θα σε σκοτώνανε για κατσάκη.

—Αποξεχάστηκα κάτω από τη μουριά.

Δεν κοιμήθηκε το βράδυ. Η Μαρίτσα δεν ήρθε... Η Μαρίτσα ζητάει βοήθεια... Η Μαρίτσα θέλει να φύγει μαζί τους... Το κοριτσάκι από τα Ταμπάχανα της Σμύρνης του έσφιξε το χέρι. Δυνατά. Πολύ δυνατά. «Ωχ... Με πονάς, με πονάς, Μαρίτσα...»

—Θα σκάσει αυτός! Πάλι άρχισε τα παραμιλητά του...

Την άλλη μέρα, ύστερα από την αγγαρεία, πάλι πηγαίνει κάτω απ' τη μουριά. Καρφωμένα τα μάτια αντίκρυ, στα ακριανά σπίτια. Θάρθη η Μαρίτσα. Θάρθη. Δε γίνεται. Πρέπει να τη δει... Πρέπει να τη δει... Να της πει ότι θα την γλυτώσει. Να της πει ότι προσεύχεται κ' εκείνος κ' η μάνα του... Να της πει ότι την αγαπάει. Ναι, την αγαπάει τη Μαρίτσα. Την αγαπάει όπως αγαπάει κανείς την αδερφούλα του. Όπως αγαπάει ένα παιδί που βρίσκεται σε κίνδυνο. Όπως αγαπάει

κανείς ένα πλάσμα που έχει την ίδια μοίρα μ' αυτόν... «Μαρίτσα, έχουμε την ίδια μοίρα οι δυο μας. Η μοίρα μας έσμιξε, Μαρίτσα. Μαρίτσα, που είσαι; Μαρίτσα, είσαι ένα γιαβρί που ζητάει βοήθεια... Που βρίσκεσαι; Που είσαι νάρθω να σε σώσω;»

Πουθενά η Μαρίτσα...

Χειμώνας... Χιόνι, χιόνι, χιόνι... Άρχισε κ' ένας παλαβός βοριάς. Τινάζει το χιόνι από τα δέντρα. Το σηκώνει απ' τη γη. Ουρλιάζει και σφυρίζει σαν το καμουτσίκι του μπας τσαούς ο αγέρας. Τρομαγμένο το χιόνι φεύγει. Γέμισε βαθουλώματα και λάκκους. Όσο απόμνε στη γη, κρουστάλλιασε. Κρουστάλλιασε και πάνω στα δέντρα. Κρουσταλλιάζει κι ο Κίμων κάτω από τη μουριά. Θάρθει η Μαρίτσα... Δεν μπορεί. Θάρθει. Θάρθει...

Νάτην! Ήρθε.

—Μαρίτσα, εσύ; Είναι αλήθεια, Μαρίτσα, είσαι εδώ; Μήνες ψάχνω να σε βρω, Μαρίτσα. Που ήσουν; Γιατί χάθηκες;

—Φεύγουμε για την Άγκυρα.

—Όχι. δε θα φύγεις. Όχι. Θα σε γλυτώσω, Μαρίτσα. Προσεύχεται η μητέρα μου για σένα. Προσεύχομαι κ' εγώ... Θα γλυτώσουμε Μαρίτσα. Θα γλυτώσουμε... Της σφίγγει τα χέρια. Της σφίγγει το κορμί Της φιλάει το στόμα. Μαρίτσα, Μαρίτσα, σ' αγαπώ...

Πότε βρέθηκε από πάνου τους ετούτος ο Τουρκαλάς; Νέος είναι, γέρος;

Μπαμ, μπαμ! Δυο σφαίρες. Κ' οι δυο τους βρήκαν ίσια στην καρδιά.

Ήρθαν τα Χριστούγεννα. Πάει κ' η Πρωτοχρονιά του 1924. Ποιος τα είδε; Ποιος τα άκουσε;

Φλεβάρης... Τέλειωσαν τα ψέματα. Φεύγουν... Γυρίζουν στην Ελλάδα.

Πέρασαν από επιτροπή. Τους έδωσαν κάτι μαύρα φτηνά στρατιωτικά ρούχα. Διακόσιες δεκαέξι φορεσιές ακριβώς. Τόσοι είχαν απομείνει από τους σκλάβους. Τους φόρτωσαν στο τραίνο. Τους κατέβασαν στη Σμύρνη. Τους ρίξαν σ' ένα μισογκρεμισμένο εργοστάσιο, πίσω απ' το Μπασμαχανέ. Κι άλλοι πολλοί όμηροι και αιχμάλωτοι ήταν εκεί. Έφτασε κ' η τελευταία φουρνιά απ' το Αϊδίνι. Όλοι μιλάνε για τα μαρτύρια και τα βασανιστήρια. Μιλάνε για τους νεκρούς και σκοτωμένους. Στους δέκα γλύτωσε, δε γλύτωσε ο ένας. Από τους εξήντα Μαινεμενλήδες, που ήταν μαζί με τον Γιάγκο, μόνο ο Καραολάνης κι ο Γιάγκος γύρισαν.

Η Σμύρνη καμένη... Ερείπια. Ερείπια. Ερείπια... Ούτε φραγκομαχαλάς.
Ούτε Άγια Φωτεινή. Ούτε Τράσσα, ούτε Αρμενιά. Ούτε ντουρσέκια,
ούτε Μεγάλες Ταβέρνες.

Ένα κομμάτι από παλατάκια στο Και μαρτυρά Σμύρνη...

Οι Τουρκομαχαλάδες απείραχτοι. Γυφτιά, βρωμιά και κακό χάλι...

Πολλή Τουρκιά κουβαλήθηκε από τα βάθη της Μικρασίας.
Κακομούτσουνοι, ξερακιανοί, μια απεθαμή ανθρωπάκια...

Στα μαγαζιά λεβαντίνοι και Εβραίοι...

Οι Τούρκοι σκαλίζουν ολημερίς στα καμένα. Όλο και κάτι βρίσκουν.
Κάτι κουβαλάνε στα σπίτια τους. Πολλοί πηγαίνουν εκεί τις νύχτες.
Ψάχνουν στα κρυφά για κρυμμένους θησαυρούς.

Είκοσι μέρες στη Σμύρνη... Τεζάρισαν τα νεύρα. Με το τίποτα
τσακώνονται. Δεν υπάρχει τόπος να κρυφτεί ο Νίκος τσαούς. Ούτε οι
άλλοι δυο ρωμιοί τσαούσηδες.

Σήμερα φεύγουν...

Βρέχει από το πρωί...

Ξεκίνησε το βαπόρι. Μαχαίρωσαν τον Νίκο τσαούς μαζί και τους
άλλους δυο. Τους πέταξαν στη θάλασσα.

—Να μη μας λερώνουν άλλο. Χτύπησαν τις παλάμες. Τίναξαν τα
χέρια.

Το Και αποχαιρετά κλαίοντας... Τα Δυο Αδέρφια τυλιγμένα στο
γκριζόμαυρο πένθος κοιτάνε βουρκωμένα... Ο Πάγος πνίγεται στ'
αναφιλητά...

Πίσω η Σμύρνη μες σε ατέλειωτο κλάμα χάνεται, χάνεται... χάνεται...

Χάθηκε.

Μπροστά τραβάει το βαπόρι για την Ελλάδα.

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

Αλάνα	ανοικτός, ελεύθερος χώρος
αλεμάν τσορμπασί	γερμανική σούπα, αλευροζούμι. Το κύριο συσσίτιο που έδιναν οι Τούρκοι στους ομήρους και στους αιχμαλώτους.
ακταρμά	μεταβίβαση από ένα σε άλλο. Ανταλλαγή.
Αλλαχτάν μπουλντουνούς	από τον Θεό τον βρήκατε.
Αμελέ Ταμπούρια	τάγματα καταναγκαστικής εργασίας, όπου έστελναν οι Τούρκοι τους ρωμιούς στρατιώτες στον πόλεμο του 1914-18
αναντάν μπαμπαντάν	λέγεται και μπουμπαντάν· από πατέρα και μητέρα. Ανέκαθεν.
ασβούρα	Σβούρα
ασκέρ αγάς	ο επικεφαλής της στρατιωτικής ομάδας
Αστάρι	φόδρα.
ατζαμής	Αδέξιος
άτζεμπα	Άραγε
ατς	Άνοιξε
Άφερημ	μπράβο, εύγε
Αφιόνι	Όπιον
Βάι βάι	επιφώνημα που εκφράζει λύπη
βάρμι	υπάρχει; (σε ερώτηση)
βασγέστησα	βαρέθηκα
Βεργέτα	Βέρα
Γαζέτα	εφημερίδα
γετέρ	φτάνει
γιαβάζ γιαβάζ	σιγά σιγά
γιαβρί	Μωρό
γιαμπανά	Άδικα
γιατάκι	στρώμα, εδώ στέκι
Γιγίνα	Σωρός
Γιλντίζ	το ανάκτορο του σουλτάνου στην Πόλη
Γκερίζ	Βόθρος
Γκιαούρ	άπιστος. Έτσι ονομάζανε οι Τούρκοι τους χριστιανούς
γλασατζής	Παγωτατζής
Δυο Αδέρφια	Δυο όμοιες κορυφές του όρους Κιζίλ νταγ δυτικά της Σμύρνης.
Έβετ	Μάλιστα
Ελφαζιέ	γραμματικώς, άπταιστα
εσέκ ογλού	γιε του γάιδαρου (βρισιά)
Εφέντημ	κύριέ μου
Ζάπι	(κάνω ζάπι) τιθασεύω
Ινταντιέ	τούρκικο Γυμνάσιο
ισναφλής	επαγγελματίας
Καβάζης	φύλακας
Και	η προκυμαία της Σμύρνης
καϊμακάμης	έπαρχος
καλκ	σηκωθήτε
καλπάκι	Σκούφος

καμουτσίκι	μαστίγιο
καμπανί	μαντήλα χρωματιστή που φορούσαν συνήθως οι αγρότες
Κανιά	μηροί
καντινάρια	ρόδια εξαιρετικής ποιότητας με μεγάλες ρόγες,
καπλαντού	μεγάλη βελόνα για καπλάντισμα
καρακόλι	αστυνομικό τμήμα
Καρά Μπιμπέρ	έτσι αποκαλούσαν οι Τούρκοι τον Πλαστήρα, (μαύρο πιπέρι) επειδή ήταν μελαχρινός
Καρσί	απέναντι
κατημέρια	Ενα είδος τυρόπιτας με φύλλο κρούστας σε σχήμα φακέλλου που παρασκεύαζαν οι φουρνάρηδες
κατραπακιά	κατακεφαλιά
κατσάκης	φυγός, λιποτάκτης
Κεντί	απόγευμα· γύρω στις τέσσερεις η ώρα. Η ώρα που οι Τούρκοι τρώνε το μεσημεριανό τους.
Κεντινό	το μεσημεριανό φαγητό των Τούρκων, γύρω στις τέσσερεις η ώρα
Κισλάς	στρατώνας
Κιτάπι	βιβλίο
κομισάρης	διοικητής τμήματος. Εδώ αστυνόμος
Κονάκι	Διοικητήριο
κοτώ	τολμώ
κουδουνάτος	Καρναβάλι
κούλας	εξοχικό σπίτι σε αγρόκτημα ή σε αμπέλι, συνήθως δίπατο
κουμαντάρω	κυβερνώ, διευθετώ
Κουμερκάκι	Μικρό τελωνείο. Η σκάλα, όπου η θαλάσσια συγκοινωνία Κορδελιού — Σμύρνης
κούπα	Ποτήρι
κουραντί	κορινθιακή σταφίδα
κουρσούμ ι	Βόλι, σφαίρα
κουρσουμιά	πυροβολισμός
λαλές	παπαρούνα απ' όπου βγαίνει το όπιο
λεγγερα	χάλκινη πιατέλα με δυο χερούλια
λεφούσι	συρφετός
λιμπίζομαι	ορέγομαι
Λίτζα	θερμά ιαματικά λουτρά
λόπια	φασόλια ξερά, άσπρα
Μαϊχόσικα	γλυκόξυνα
Μεμούρης	κρατικός υπάλληλος
Μερεμέτι	επιδιόρθωση
μετζητι	τούρκικο ασημένιο νόμισμα αξίας είκοσι γροσίων, το ένα πέμπτο της λίρας
Μορτάκια	λαϊκή συνοικία της Σμύρνης
μουεζίνης	χότζας
μουσαφίροντάς	δωμάτιο για τους επισκέπτες
μουχτάρης	σφραγιδοφύλαξ, δημοτικός ή κοινοτικός υπάλληλος
μπαϊλντισμένα	λιποθυμισμένα.

μπαξίσι	φιλοδώρημα, εδώ δωροδοκία
Μπασμά Χανέ	ο σιδηροδρομικός σταθμός Σμύρνης - Κασαμπά
μπας κουμαντάντ	διοικητής
Μπασοτουράκι	τούρκικη συνοικία της Σμύρνης
μπελεντιέ	δημαρχείο
μπεσλεμές	θρεφτάρι
μπίνα	(κουβαλώ μπίνα) κουβαλώ στους ώμους, στη ράχη
μπισιρτζής	ψητάς
μπλίρα	χρυσή μεταλλική κλωστή. Με τις μπλίρες στόλιζαν τις νύφες
μπουνάρι	πηγή, ρυάκι
μπουνιά	γροθιά
Νενέ	γιαγιά
νταγιαντώ	αντέχω
νταλακιάζω	πρήζεται η σπλήνα μου
νταμάρι	λατομείον
ντά μι	σταύλος
νταμπλάς	κόλπος, ημιπληγία
νταραβέρι	δοσοληψίες.
ντερές	χείμαρρος, εδώ και χαράδρα
ντουβάρι	τοίχος.
ντουμάνι	καπνός.
Όνμπασης	δεκανέας
ουλάν	αγόρι, (προσφώνησης)· νεαρέ.
Ούλου· τζαμί	μέγα τέμενος
ουτάν	ντροπή
Πάγος	λόφος που δεσπόζει της Σμύρνης
παζάρι	λαϊκή αγορά
παρά, παράδες	χρήματα, λεφτά
πατούνα	Πέλμα
πεζεβέγκης	μαστρωπός, (βρισιά).
πισ	Βρώμικο
πισ μιλέτ	βρώμικη φυλή.
πλιάτσικο	κλοπιμέικο από λεηλασία
πλιγούρι	χοντροκομένο σιτάρι. Το χρησιμοποιούσαν στα φαγητά αντί για ρύζι.
πολιτρές	Πορτραίτο
Πούντα	το ανατολικό άκρο της προκουμαίας της Σμύρνης. Η προκουμαία άρχιζε απ' το διοικητήριο (κονάκι) και τελείωνε στην Πούντα. Είχε μήκος 3.325 μ. και πλάτος 18μ.
Ραμαζανόπιτα	λαγάνα. Πίτα χωρίς μαγιά που τρώγανε οι Τούρκοι στη διάρκεια του ραμαζανιού τους. (της σαρακοστής τους).
ρέγουλα	(με ρέγουλα), κανονικά, με ρυθμό.
Ρωμέικο	Ελληνική συνοικία, όπου η αγορά των ρωμιών στη Μαινεμένη
Σακίνα	προς Θεού!
Σάλα	αίθουσα υποδοχής
σαματάς	Φασαρία

σβουινιά	Κοπριά
σεΐζης	ορντινάντζα, ιπποκόμος
σεϊτάν	διάβολος, σατανάς.
σεϊτάν ασκέρ	διαβολικός στρατός. Έτσι αποκαλούσαν οι Τούρκοι τους τσολιάδες
σεκλετισμένος	στενοχωρημένος
σιμίτι	αφράτο κουλούρι, ελαφρώς γλυκό
σινί	ταψί
σόι	εδώ είδος
σουκιούρ αλλάχ	δόξα τω Θεώ
σουλούπι	Φιγούρα, σχήμα, μορφή
σούρντισι	ευκοιλιότητα
σούρτα φέρτα	πάνε έλα
Ταγκαλάκια	νεοσύλλεκτοι Τούρκοι στρατιώτες, άξεστοι κι απαίδευτοι
ταΐνι	κουραμάνα
ταμπάνι	πάτωμα
τεζαρισμένα	τεντωμένα
τερτίπια	Τεχνάσματα
τζα	(κάνω τζα) παρουσιάζομαι αστραπιαία και εξαφανίζομαι
Τράσσα	αριστοκρατική συνοικία της Σμύρνης
τσακί	σουγιάς
τσαλίμια	Νάζια, ακκίσματα
τσαμπούκ	γρήγορα
τσαούς	λοχίας, εδώ ο εποπτεύων
τσέτες	άτακτα σώματα στρατού των Τούρκων
τσικμά σοκάκ	αδιέξοδος
τσοτζούκ	παιδί
τσουβαλντίτζα	σακκοράφα
τσουπανάκια	παλαμάκια
Φαρουά	εδώ ονομασία που είχαν ορισμένοι φαρδείς δρόμοι της Σμύρνης
φαρσί	άπταιστα
φιρμάνι	διαταγή
Φραγκομαχαλάς	Ευρωπαϊκή οδός της Σμύρνης, όπου τα μεγάλα καταστήματα νεωτερισμών
φρεγκί	τρύπα στο μέρος του φούρνου όπου ψήνονται τα ψωμιά κι απ' όπου βγαίνουν οι φλόγες της φωτιάς
φρόκαλο	σκουπίδι
Χαζιρεύω	ετοιμάζω
χαΐρ - ολά	χαιρετισμός
χαλβέτι	πολύ ζεστό δωματιάκι στο χαμάμ
χαμούρι	ζυμάρι
χαμουρκιάρης	ζυμωτής
χαμπάρι	είδηση
χαντζάρα	μαχαίρα
Χοτζαρές	συρτάρι στον πάγκο, όπου έβαζε τα χρήματα ο καταστηματάρχης
χουσμέτι	θέλημα, βοηθητική δουλειά
χωρατεύω	αστειεύομαι

Ψευραρρώστια	εξανθηματικός τύφος
--------------	---------------------